

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Eesti ja võrdleva rahvaluule osakond

Kogemuse mõistest
perepärimuse välitööde näitel

Magistritöö

Terje Puistaja
Juhendaja: Ph.D. Risto Järv

Tartu
2014

Sisukord

Sissejuhatus.....	5
Uurimisobjekti allikas.....	7
Peresise kogumistöö eripära.....	11
1. Kogemuse ilmumine uurimustes ja mõiste kitsaskohad.....	13
1.1 Kogemuse ilmumine folkloristlikes uurimustes.....	13
1.2 Kogemuse mõiste problemaatika.....	20
1.3 Seotud mõisted.....	24
2. Empiirilise allikmaterjali ülevaade.....	26
2.1 Välitöö metoodilised aspektid.....	26
2.1.1 Kogumismeetodid.....	28
2.1.2 Kogumissituatsioonid.....	31
2.1.3 Kogumisviisid.....	32
2.1.4 Kogumiskohad.....	34
2.1.5 Osalusvaatlused ja vaatlused.....	36
2.2 Auditivne materjal.....	37
2.3 Allikmaterjali analüüs.....	38
2.3.1 Litereering ja allikmaterjali täpsustuste aste.....	38
2.3.2 Kogumisprotsess.....	42
2.3.3 Välitöödel kogutud materjali ülevaate alused.....	43
2.3.4 Žanrikeskne kodeering.....	45
2.3.5 Teematika.....	47
2.2.5.1 Millest räägivad informandid.....	52
2.2.5.2 Ebamugavad, tundlikud ja tabuteemad.....	65
2.2.6 Jutustajad ja jutustatavad.....	68
2.2.6.1 Informantide teiste- ja enesekohane esitus.....	69
2.2.6.2 Käitumine, jutustamisviis, omavaheline seotus.....	76
2.4 Koguja ja informandi omavaheline dialoog.....	82
2.4.1 Emotsioonid ja eetika empiirilises materjalis ja materjali analüüsis.....	85
2.4.2 Juhitavad ja juhitamatud osad kogumises.....	87
2.4.3 Koguja kogemus.....	88

3. Kogemuse diskursus perepärimuslikus materjalis.....	89
3.1 Mõiste „kogemus“ esinemine tekstihulgas.....	89
3.2 Kogemuse ilmumise erinevaid vorme lugudes.....	93
3.3 Kogemus elus ja žanrid lugudes.....	100
3.4 Ühe kogemuse mikroanalüüs.....	105
3.5 Kogemuse raamistik.....	109
Kokkuvõte.....	111
Allikad.....	115
Kirjandus.....	116
Summary.....	122
LISA 1: TABELID.....	127
Tabel 1. Üldandmed.....	128
Tabel 2. Välitööde materjali läbitöötamine.....	129
Tabel 3. Informantide esitatud palade arv materjaliüksustes.....	130
Tabel 4. Informantide palade numbrid.....	131
Tabel 5. Palade jaotuvus materjaliüksustes žanrite järgi.....	132
Tabel 6b. Teemapõhine ülevaade kogutust.....	133
Tabel 7b. Isikupõhine ülevaade. Jutustajad ja jutustatavad – isikud, kellest lugusid räägitakse.....	134
LISA 2: Mikroanalüüsi näidistekst.....	135

Sissejuhatus

Käesoleva uurimuse põhieesmärk on analüüsida kogemuse mõistet ja selle esinemist perepärimuses. 2009.–2011. aastal käisin mitmeid kordi välitöödel viie erineva inimese juures Virumaal, mille käigus kogutud materjali analüüsides hakkasin üha enam huvi tundma, kuidas ja milliseid kogemusi inimesed välitööintervjuude käigus vahendavad, millised kogemused inimestel intervjuudesse jõuavad. Lisaks pöörasin erinevate informantide tekste jälgides eraldi tähelepanu mõiste „kogemus“ esinemisele. Seega sai minu uurimisküsimuseks mil moel, mis vormis, kuidas, kuna, kellega ja millega seoses räägitakse kogemusest. Suhteliselt vähestel kordadel, võrreldes kogutud materjali hulgaga, kasutasid informandid mõistet „kogemus“, ent lugusid, milles vahendatakse inimeste kogemust, on hulgaliselt. Problemaatiline „kogemuse“ mõiste iseenesest kutsus otsima märgatavat ja kõnekat mõiste kontekstis.

Põhiküsimusega seoses otsisin vastuseid järgmistele küsimustele: 1) missugused kogemuse mustrid ilmnevad individuaalsel ja rühma tasandil, kui vaatluse all on perekeskne pärimus; 2) milline on kogemuse sisu tekstides; 3) mis esildub perepärimuse kogemusraamistikus. Jutustajapõhises ülevaates on mind huvitanud: 1) missugune on informandi (tavapärane) jutustamise stiil ja käitumine; 2) missugused on erandid tavapärases, missugused teemad tingivad teistsuguse käitumise, rääkimise, tempo, kõne meloodia; 3) missugused on informandi valikud teemade lõikes, millest eelistatakse rääkida, millest vaikida; 4) mis ühendab ja eristab informante.

Küsimustele vastuse saamiseks olen jälginud välitöö päeviku märkmeid informantide käitumise kohta, kuulanud lindistusi, lugenud litereeritud teksti ning vaadanud fotosid neid erinevaid vaatlusallikaid omavahel analüüsiks kombineerides ja sünteesides. Minu eesmärgiks on saada osa „esitaja versioonist“ ja olla oma püüdlustes samm lähemal uuritavatele ja kogutule ehk siis sellele, mis välitöödelt kaasa toodud (vrd Korb 2005: 83).

Käesoleva töö fookuses on kolm alateemat – välitööde raames kogutud perepärimuslik materjal, läbiviidud välitööde spetsiifika, kogemuse uurimise diskursus ning nende kolme

vahelised seosed. Oma uurimisparadigmas kombineerin teksti- ja konteksti analüüsi välitööde protsessi vaatlusega.

Töö ideeliseks aluseks on olnud erinevad folkloristlikud ja etnoloogilised käsitlused perepärimusest ja folkloristlikest välitöödest ning aastate pikkune kokkupuutumine perepärimusega erinevate rahvaluule kogumistööde jooksul. Õppides Tartu Ülikooli magistriõpingute raames tundma kogemuse teooriaid, sh kogemuse komplementaarset mudelit, tekkis huvi nimetatust lähtuda perepärimuse uurimisel.

Materjali kogumine, jäädvustamine ja tundmaõppimine on saanud võimalikuks tänu informantidele, kes olid valmis koostööks välitööde eel, toimumise ajal ja pärastisel kogutud materjali läbitöötamisel. Eelpool toodule lisandus minu kui koguja ja uurija kasvamine käesoleva teemaga tegelemiseks. Kuigi teema pakkus mulle huvi juba bakalaureusetööd kirjutades, tundsin, et uurijana ei ole ma veel valmis tegelema perepärimuse ainekuga ja folkloristlike välitöödega ühe pere juures. Magistritöö võimaldas astuda selle sammu.

Uurimistöö koosneb kolmest osast. Ülevaateosas annan kogemuse diskursusega seoses ajaloolise ja teooriapõhise ülevaate uurimustest, võttes vaatluse alla folkloristlikud uurimused Eestis, mis seotud kas kogemuse uurimisega, selle mõne aspekti ilmnemisega, millele uurija ise vaadeldaval ajahetkel ei pruukinud otseselt tähelepanu pöörata, ent mis töö teemat arvestades tõstatub kirjutaja jaoks esile teiste uurimuste hulgast. Võrdlevalt toon välja mujal maailmas uuritu, vaatlen kogemuse teooriat, annan kasutatud mõistete seletused, käesoleva töö seotuse eelnevalt tehtuga.

Teise peatüki empiirilises osas pööran tähelepanu meetodite ja valikute põhjendustele, välitöödelt kogutud allikmaterjalile kui ühele olulisemale uurimuses, annan kogutud materjali lõikes žanripõhise ülevaate, esitan kogumissituatsioonide analüüsi ja kogutud tekstide ülevaate erinevate teemade, isikute ja informantide lõikes. Töö refleksiivset tasandit jälgin põhjalikumalt koguja ja informandi omavahelises dialoogis, osutan ka emotsioonide ja empiirika omavahelisele seotusele välitööde tegemisel ja pärastisel materjali korrastamisel-analüüsimisel. Lisaks vaatlen teises peatükis kogumissituatsioonide juhtimise ja juhitamatuse erinevaid aspekte ning koguja kogemust kogumistööst.

Kolmanda osa põhieesmärk on vaadelda uuritava pere raames folkloorse materjali ja eluloo/kogemuse kokkupuuteala ning võimalike kogemuse skeemide ilmumist isikliku kogemuse juttudes.

Töö lisades on esitatud analüüsitud materjali tabelid, mikroanalüüsi näidistekst.

Uurimisobjekti allikas

Käesoleva töö algetapis, 2009. aastal, oli autoril soov rakendada kahte perekonda võrdlevat uurimust. Valimi kriteeriumite puhul mõjutas algselt enam neis peredes eksisteeriv pärimuslik materjal ning autori konkreetne kokkupuude nimetatuga võtmeinformantide kaudu. Silmatorkav oli pärimusliku ainese osa mitmetes žanrites – näiteks laulumängud, rahvalaulud, mängituslaulud, kõnekäänud, kombestik, rahvajutud. Teiseks mõjuteguriks oli võtmeinformantide perekeskne lähtumine materjali esitamisel, lugude jutustamisel, millest annavad tunnistust iseloomulikud laused minu poolt kogutust nagu nt *vanaemal kõikse halvem asi, mis öeldi oli oh sa tigo küll*, või siis *selle laulu tõi minu ema kaasa oma kodust ja õpetas kõigile lastele*, või *minu vanavanaema olevat old pulmakaasitaja*. Määravaks said allika valikul uuritavate soov teemat jagada, uurija lubamine enda pere privaatsesse tsooni ja informantide valmisolek uurimistöös osalemiseks.

Eeltoodust lähtuvalt tegin algselt kogumistöid kahe pere juures, esimene lühiajaline (ühepäevane) välitöö ühes perekonnas toimus 2009. aastal, mil kogusin pere vanaemalt eluloolist materjali, rahvalaule, isikliku kogemuse jutte, repressiivseid lugusid nõukogude korraga seoses. Järgmisest kohtumisest 2010. aastal on olemas ka videosalvestus. Samasse perioodi jääb kohtumine teise pere esindajaga ja esimesed salvestused. Hilisema keskendumise ühele perekonnale tingis kaks asjaolu. Esiteks ilmnes, et mõlemal perel oli kogemuse aspektist lähtuvalt palju pakkuda, mõlemad kesksed võtmeinformandid olid alid koostööd tegema, mõlemas perekonnas oli mitu inimest, kes olid nõus jagama enda kogemusi. Edasise analüüsi, ülesehituse ja jälgitavuse seisukohalt osutus kogutud materjalihulk liiga suuremahuliseks käesolevas töös kasutamiseks. Teiseks ja olulisemaks põhjuseks oli esimese keskse informandi haigus ja surm, mis tingis teatud uurijakesksete barjääride tekkimise ja soovi mitte puudutada perekonna jaoks niigi valulikke teemasid.

Uurimise teises etapis, mil oli toimunud keskendumine ühele perele, sai valimi osas määravaks lisaks eelpool toodule keskse informandi võtmeinformandiks olemise roll – tema

viited, juhatused, soovitusel ja räägitud lood, mille põhjal kujunes lõplik informantide ring ja valim kellelt, mida, miks koguti.

Läbiviidud kogumistöö ja välitööd on seotud ühe Lääne-Virumaa perekonnaga, mille liikmeid olen küsitlenud eri kohtades ja eri aegadel. Esimene kohtumine keskse informandiga toimus Sõmerus (2009)¹, järgnesid kohtumised Tartus (2010), välitööd MA (kohanimi, koguja märkus) ja UT külas (2011)². Informantidest lähtuvalt jaotusid kogumistöö etapid:

- a) väljapool pereringi olevateks, mis leidsid aset Tartus, kus tavapärasel keskkonnas oli koguja ja sellest väljapool informant;
- b) perekeskseteks, mil toimusid kolmas ja neljas kohtumine välitöödel, kus tavapärasest keskkonnast väljapool oli koguja;
- c) väljapool tavakeskkonda olid nii koguja kui informant.

Kogutud perekesksed allikad on järgmised:

- 1) suulised – esimesed lindistatud ja litereerimata palad;
- 2) kirjalikud, jagunedes omakorda: a) litereeritud, korrastatud, arhiivi üleantud materjal, b) dokumenteeritud kirjavahetus keskse informandi ja tema kahe tütreaga;
- 3) visuaalsed, jagunedes: a) kogumissituatsiooni käigus tehtud fotod, b) žanripõhised lühivideod (rahvalaulud, mängituslaulud);
- 4) perearhiivi materjalid, mis jagunevad: a) fotod, b) dokumendid;
- 5) välitööde päeviku põhised, sh kogumissituatsiooni, informantide käitumise, kogumisruumide, salvestustingimuste ülestähendused. Lisaks eelpool toodule on toimunud ületäpsustamiste käigus telefonivestlused kahe informandiga.³

Kogutud perepärimuslikust materjalist osa on arhiivis, osa töö autori valduses, kuna kogujana leidsin, et kõikide allikate üleandmine arhiivi ei ole otstarbekas, alati tuleb teha mingi uurija- ja arhiivipoolne valik. Autori valduses on litereerimata helisalvestused esimese uuritava JM ja tema emaga,⁴ esimesed salvestused ja dokumenteeritud kirjavahetus informant HV-ga.⁵ Arhiivi üleandmist ootavad täiendatud kirjelduste ja veel täiendatavate andmetega fotod välitöödest.

¹ Sõmerus toimus esimene kohtumine jõulukombestiku folkloorse kursuse raames 19.10.2009.

² Välitööde periood vastavalt 26–28.07.2011 ja 17–20.11.2011.

³ Ülestäpsustamised on ära toodud kogutud materjalide litereeringute lisades.

⁴ Salvestiste aeg 08.03.2009, 10.05.2009, 06.10.2009, 03.11.2009, 07.03.2010, 13.04.2010.

⁵ Vastavalt 01.10, 21.10.2010 ja 11.05.2011–21.07.2014.

Eesti Rahvaluule Arhiivis (ERA) pärimusliku ajaloo alast materjali eraldi teemana välja toodud ei ole, sellekohaseid tekste võib leida ennekõike teemakartoteekidest nagu "Küla ja mõis", „Õiguslikud suhted" jm, mis sisaldavad pajatusi, olustikulisi ja isikuloolisi jutte. 2002. aastal ERA poolt korraldatud kogumisvõistlusele „Eluring" laekus 76 võistlustööd, alateemadeks olid sünnikombestik, initsiatsiooniriitused tänapäeval, sünnipäevad, pulmakombed, ametiasutuste ja töökollektiivide ning huviklubide ühised meelelahutused, suguvõsakokkutulekud, külakokkutulekud, matusekombestik (Jaago 2007).⁶

Käesolevas uurimuses kasutan läbivalt mõisteid nagu **keskne informant** ja **võtmeinformant**. Esimene mõiste tuleneb perepärimuse lugude diakroonilisest loomusest. Minu kogumistöö kõige olulisem allikas, informant HV räägib lugusid inimestest, kes on temast vanemad ja nooremad, jäädes ise kesksele positsioonile ehk ühel pool on temast noorem kogemuste- ja ajaliin, sh lapsed ja lapselapsed, teisel pool vanem – sh vanemad, vanavanemad, teised perele olulised inimesed, kellest räägitakse; mõlemal liinil kajastuvad lugudes pereliikmete poolt kogetud sündmused ning elutee erinevad etapid. Ajaline lugude kogemusliin ei kattu üksüheselt rääkijate, st informantide-uuritavatega, kuid ka siin jääb keskmesse eelpool nimetatud informant, kellega kõigepealt kohtusin. Jutustajatena keskest informandist vasakule, kauem elanute liinile jäävad informandi ema ja tädi, paremale – vähem elanute liinile vanuselt esimene ja kolmas tütar.

Kogutud materjali analüüsis ei ole võetud eesmärgiks räägitud lugude faktitõe väljaselgitamist, kõrvale on jäänud ka ametlik teave ja nn „teine teadmine“ (Peltonen 2008), oluline on olnud keskendumine kogemuse ilmnemisele teema- ja isikupõhiselt ning ka kogumissituatsiooni arvestavalt.

Perepärimuses eksisteerivate kogemuse aspektidega olen eelnevalt kokku puutunud erinevatel rahvaluule kogumis- ja/või välitöödel alates 2006 aastast.⁷ Käesoleva uurimuse materjalid on Eesti Rahvaluule Arhiivis säiliku numbriga ERA, DK 81, 1–415. Paralleelselt nende välitöödega 2011. aastal olen saanud kogemuse ilmnemist räägitud lugudes jälgida Tartu Ülikooli etnoloogia ja folkloristika üliõpilasi ühendava Nefa Rühma poolt korraldatud

⁶ Vt lähemalt küsitluskava ERA kodulehelt <http://www.folklore.ee/rl/era/>

⁷ Näiteks säilik DK 11, ERA (1–75).

välitöödel⁸ ning vahemikus 2006–2014 kuni käesoleva hetkeni kogutud rahvakalendri kombestikuga seotud materjalides.⁹ Lisaks on refleksiivsel tasandil olnud võimalus jälgida ühe pere tegemiste ülestähendusi kümne aasta vältel.¹⁰

Materjali kogumisel on käesolevas uurimuses kasutatud lähtuvalt iga meetodi otstarbekusest vastavas situatsioonis erinevaid kogumisvõtteid: vestlus-intervjuu, struktureeritud intervjuu, suulised suunatud ja suunamata vestlused, kirjalikud e-vestlused, osalusvaatlus, visuaalsed salvestused välitöödel. Uurimisel on kombineeritud omavahel folkloristlik, etnoloogiline ja antropoloogiline lähenemine.

Tänusõnad. Magistritööd kirjutades olen ülimalt tänulik kõikidele informantidele, kellega ühel või teisel viisil kogumistöö jooksul kokku puutusin ja kasvõi mingiski osas seotud olin – pereemale, vanaemale, tädile, tütardele, perepojale, tädi ja perepoja elukaaslastele, keskse informandi naabrinaisele, lapselapsele. Olen tänulik dotsent Tiiu Jaagole, kes ise seda teadmata on mind juhatanud perepärimuse ja kogemuse teema juurde; tema uurimused, artiklid ja loengud on tekitanud mõtlemisainest ja hoidnud aastate jooksul üleval minu üha kestvat huvi teema vastu.

Olen väga tänulik headele sõpradele – tähelepanekute, viidete, toimetamise, kõige vajalikul hetkedel toetavate vestluste eest. Suurimad tänud Mari Karmile, Merje Kalale, Kati Taalile.

Eraldi tahan tänada enda juhendajat Risto Järve – kannatlikkuse, juhataste, täpsustuste ja toetuse eest. Tänu temale märkasin töös aspekte ja nõrkusi, mida kas ise ei osanud näha või olin need unarusse jättnud. Risto Järve poolt esitatud küsimused, arutlused on olnud suureks abiks ja tööd edasiviivaks jõuks.

Kogu magistrisuve jooksul ümbritses ja toetas mind mu suur pere, kes aeg-ajalt ikka meelde tuletas, et kuigi tegelesin ise teaduslikus mõttes teise perega, on nemad otsesel kogemustasandil mul kogu aeg olemas. Aitäh selle eest.

⁸ Välitöö paari Känd-Puustaja käsikirjaline kogu, kokku kaheksa vestlus-intervjuud, üks e-küsitlus vahemikus 15.06–24.07.2011, litereeringute maht 248 381 tm, üle 7 tunni lindistatud materjali. Materjalid töö autori ja projekti koordinaatorite valduses. Vt lähemalt Koppel, Reha 2012: 12–13.

⁹ Käsikirjaline kogu koosneb erinevate rahvakalendri tähtpäevade kombestikust, mis kogutud aastatel 23.05.2011–22.05.2014, kokku 198 lk. Käsikiri töö autori valduses.

¹⁰ Käsikirjaline ühe pere lugu aastatel 2004–2014 (57 lk).

Peresise kogumistöö eripära

Välitöödele eelnenud ettevalmistavast perioodist alates oli selge, et kogutav materjal saab olema seotud ennekõike keskse informandiga, kuna viimane oli valmis jagama enda ja oma pere lugusid, juhtumeid, kogemusi. Täpselt teadmata oli, mis mahus, kellelt veel õnnestub materjali koguda, kas ja kes perest oma kogemusi oleksid nõus jagama. HV¹¹ oli eelnevalt küll rääkinud koguja tulekust, kuid ega kellelgi eriti selge ei olnud, mis täpselt juhtuma hakkab.

Esimesed välitööd toimusid mereäärses külas, kus pere vanaema on eluaeg elanud ja elab soojal perioodil nüüdki. Temaga tutvudes, suheldes toimus vanaema märkamatu kohandumine ja sobitumine kogumissituatsiooni, mis oli kogujat rõõmustavaks asjaoluks, kuna nii loomulikult algas koostöö teise kaasinformandiga. Välitööde jooksul oli vanaema hoolitsus koguja vastu tuntav erinevates situatsioonides, ta muretses, kas saun on ikka kütte pandud, kas mere äärde jõuame, kas ikka süüa on, tegi pannkooke. Samal ajal oli ta tagasihoidlik, võis olla vestluse keskpunktist kaugemal istumas. Kolmandaks kohtusin keskse informandi jaoks väga olulise inimesega – tema tädiga. Ammu enne kohtumist oli mul teada hulgaliselt lugusid, mis tädilt kuuldud, samuti esines tekstides rohkelt viiteid tema teadmiste kohta. Ilmselgelt oli ta isik, kelle juurde keskse informandi tungival soovitusel-arvamusel pidin kindlasti minema. Kui esimestest välitöödest tädi juures sai tehniliste probleemide tõttu lühike osalusvaatlus mereäärses talus, siis kohtudes teisel korral iseloomustas kogumistööd olukord, kust ei tahtnud kuidagi lahkuda – järjest ja järjest tulid uued ja põnevad lood. Kohtumine kahel korral oli heaks võrdlevaks õppetunniks – HV-lt mõnel juhul isegi mitmel korral kuuldud lood olid nüüd kuuldavad uues esituses, ehk oma niinimetatud algesituses. Esimesel kokkupuutumisel noorimate informantidega avastasin samasuguse sooja vastuvõtu ja astumise lugude jutustamise situatsiooni justkui elu loomulikku keskkonda, mis oli omane vanematele informantidele.

Perega kokkupuude jätkus pärast välitööd, kui on peetud käesolevast tööst tulenevalt vajalikku kirjavahetust või telefonikõnesid. Lisaks otse tööga seonduvale on keskse informandi kirjades vahendatud isiklike kogemuse juhtumeid, mis on andnud võimaluse kõrvalt jälgida, kuidas perel, informantidel on läinud. Tundes end tagantjärele väga tänulikuna, olen vastutasuks nende inimeste lahkuse, soojuse, panuse eest omalt poolt hoolitsenud, et nendeni jõuaks

¹¹ Käesolevas töös on informantidele viidatud tähekombinatsioonidega. Informantidest lähemalt vt minu uurimuse peatükist **2.1.2**: 31.

samasugune korrastatud materjal, mis on üle antud arhiivi. Lisaks on minu jaoks olnud oluline fikseerida nende elu ja neid endid fotode abil; lisamärkmetega täiendatud pildid on mälu pulgal jõudnud samuti perekonna fotokogusse. Fotodel on koos mitu põlvkonda, kes vaatavad perekonna pildialbumit. Lisaks on pildid töötegemistest, keske informandi hooldatud aiast, oluliste inimestega seotud kohtadest – näiteks isa istutatud männihekk, tütre poolt pajuvõsast puhastatud parkmets, mereteed tädi õuele, fotod mängivast lapselapsest. Olen leidnud, et eelpool esitatud on vähim, mida teha sain, korvamaks natukenegi informantide head tahet (vt ka Korb 2005: 116–117). Uurimustöö ilma nende inimeste koostööta oleks olnud käesoleval juhul mõeldamatu.

Uuritavad on teadnud, mis eesmärgil on kogumistöö läbi viidud. Materjalile kehtestatud kasutuspiirangud tuginevad keske informandi, tema tütre MV ja koguja omavahelisele kirjavahetusele, kirjalikke lepinguid sõlmitud ei ole, kuna see on tundunud formaalne ja mittevajalik. Olen arvestanud konkreetsete informantide soovidega, olles eelnevalt selgitanud nende õigusi, tänapäeva arhiveerimise võimalusi ja arhiveeritud materjalide mitmetasandilisi kasutamisi (vt ka Korb 2005: 119).

1. Kogemuse ilmnemine uurimustes ja mõiste kitsaskohad

1.1 Kogemuse ilmnemine folkloristlikes uurimustes

Isikutega seonduvaid jutte on kogutud rahvaluuleteaduse algusaegadest saadik (Jaago, Jaago 1996: 8), ent nende uurimisega ei tegeletud enne teatuid distsipliiniseseid muutuseid. Alates Eesti rahvaluule iseseisvumisest 19. saj lõpul oli mitme aastakümne jooksul domineerivaks soome koolkonna algteksti paradigma, 1920.–30. aastatel toimusid Eesti rahvaluuleteaduses olulised muutused ja tähelepanu hakati pöörama ka rahvaluule tähendusele (mida tähendasid need laulud-jutud omal ajal lauljatele) ja tõusis huvi esitajate vastu – kuidas rahvalaule lauldakse ja kuidas jutte jutustatakse (mil määral on see lokaalne traditsioon, mil määral lauliku või jutustaja eripära) ning huvi kujundite ja motiivide tõlgenduse vastu. Kujunes välja etnoloogiline uurimissuund, esindajateks Oskar Loorits, Richard Viidalepp, Herbert Tampere, mis on aluseks hilisemale pärimusliku ajaloo suunale. 1930-ndatel toimub teadusküsimusest tulenev eristus: rahvaluule kui rahva sõnakunsti uurimisallikas ja rahvaluule kui pärimusrühma mõttelaadi uurimisallikas (Jaago 2007b, vt ka Jaago, Jaago 1996: 2).

Rahvusvaheliselt samasse jälgitavasse ajastukonteksti jääb mõned aastad hiljem (1928) ilmuv Vene folkloristika iseseisvumist tähistav Roman Jakobsoni ja Pjotr Bogatyrevi artikkel „Folkloor kui loomingu eri vorm”. Nimetatud autorid osutavad, et rahvaluule on konventsioonide ühtsus, mida pärimusrühm vajab ja tunnustab. 1934. aastal ilmub rootsi päritolu uurija Carl Wilhelm von Sydowi käsitus aktiivsest ja passiivsest pärimuskandjast, milles uurija jälgib pärimusrühma kahe osapoole – jutustaja/laulja ja kuulajaskonna omavahelised seoseid ja rolle. Sydowi uurimuste kaudu süveneb seni küllalt rühmakeskne (rahvakeskne) huvi üksikisiku osa vastu folkloristlikus uurimises, selle kaudu tuleb folkloristika fookusse senisest enam kohalik (lokaalne) aspekt. Rootsi folkloristikat uuendab eluloolise meetodi uurimise vallas Stockholmi ülikooli professor Sigurd Erixon. 1930. aastatel, eriti aga 1940. aastatel kasutades eluloolist meetodit uuris ta kultuuri ja jutustajat sotsiaalses ning psühholoogilises kontekstis. Üha enam küsiti folkloristika teoorias, mida

tähendab „autor“, kes on „rahvas“, mis tähendus on pärimuse lokaalsetel erijoontel (Jaago 2007b).

Kogemuse aspekt folkloristikas. Nõukogude kolonisatsiooni perioodil Eestis oli valitsevaks filoloogiline suund, žanrikeskne eristus. 1960–1980-ndate folkloristika muutustes tulevad muu hulgas esile konstruktivism, teadusliku teadmise subjektiivsuse, pärimuse protsessiline iseloom ja pärimusrühma, lauliku-jutustaja esiletõus kollektiivsuse rõhutamise asemel. 1950.–60-ndate lauliku-uurimustes lähtutakse kollektiivsest lokaaltraditsioonist, üha enam hakatakse kõnelema uuritud lauliku repertuaarist kui piirkonna traditsiooni esindavast lauluvarast.

Nõukogude Eesti folkloristikas ilmneb kogemuse aspekt 1957. aastal Hilja Kokamäe monograafilises uurimuses pärimuse kandjast laulik Mai Kravtsovist. Kokamägi lähtub teadmisest, et rahvalaulikuid on uuritud kui traditsiooniliste laulikute pärandi edasikandjat ja kordajat, mitte kui teisendajat ja täiustajat. Uurijana pöörab ta tähelepanu lauliku eluloole ja tema kogemustele. Mai Kravtsovi varamu (tantsud, jutud, laulud, kombed, käsitööd, arstimised) on tervikpilt reaalsest elust. Hilja Kokamägi saab tajuda suhteliselt otsest sidet uuritavaga – vestelda ja küsitleda lauliku Mai Kravtsovi miniat ja pojatütart. Tollases ajahetkes tehtud uurimistöös ilmneb põhjalik huvi lauliku elukäigu vastu, samuti katsetused otsida seoseid laulu varieerumise, kontaminatsioonide ja lauliku isikliku mina-pildi vahel. See uurimus on mõjutatud nõukogude folkloristikas valitsenud kirjanduslikust suunast, mis tõstis esile loova indiviidi folklooris, seda eriti 1920.–30. aastail. Hilja Kokamägi rõhutab, et laulikus tuleb näha ennekõike inimest koos tema eluloo, iseloomu, huvide ja kalduvustega ja ümbritseva keskkonnaga, mis kõik mõjutavad lauliku loomingut ja selle ümberkujundamist.

Lauliku isikupära eluloos on välja toonud ka Otilie Kõiva, esindades laulikukeskset lähenemist 1964. aastal kirjutatud uurimuses, milles vaatleb lauliku positsiooni ja tähtsust Kihnu rahvatraditsioonis. Kõiva märgib, et laulik on andekas, loov, aktiivne rahvalaulutraditsiooni esindaja ja rahvalaulude kasutaja, rahvalaulu kui kunstiühe kõikide komponentide valdaja ja kollektiivi poolt respektieritud individ. Kõiva toetub mitmes punktis Udo Kolgi ideedele ja rahvaluulelist improvisatsiooni uurides lähtub laulikust ja tema erinevate lauluvariantide võrdlusest.

Samasse perioodi jääb Richard Viidalepa väitekiri eesti muinasjuttude laadist, funktsioonist ja jutustajatest (1965, raamatuna 2004), kus ta rõhutab loomingu ja ettekandemaneeride tähtsust (dramaatiliste vormide kasutamist) ja esitaja esitussituatsiooni haaratust, mille läbi suudetakse teisi kaasa haarata. Viidalepp peab samuti oluliseks, et pala juurde peab kuuluma märkus, kuidas seda esitati. Pärimusekandja biograafiat mainib Viidalepp sissejuhatavalt. Kogemuse või perepärimuse aspekti Viidalepp otseselt ei esita.

Ungari päritolu folklorist Linda Déghi järgi (1985) ei leidnud kogujad sõjajärgse elu-olu muutuse järel moderniseeruvates küldes enam arhailisi lugusid, selle asemel avastati sotsiaalselt tähenduslikud tõestisündinud lood. Huvi jutustamise sotsiaalsete funktsioonide vastu tõi suure vahelduse žanrites; isikujuttude kui isikute ja ühiskonna elu, töö ja maailmavaate kohta informatsiooni sisaldava etnograafilise väärtuse tunnustamine pani välitöölised süstemaatiliselt autobiograafilisi lugusid üles kirjutama. Loobudes jutule orienteeritusest avasid kogujad uusi teid ja avastasid uue suulise traditsiooni varamu koos potentsiaalselt piiramatult hulga temaatiliste kategooriatega. Lood elukogemustest, inimeste enda mõtted ja arvamused kogetud reaalsusest said tuntuks folkloori ammendumatu allikana.

Soomes sai isikukogemusele viitav ja isiklik osa oluliseks uurimisobjektiks eelkõige aastatel 1980–1990, sinnamaani oli tegu pigem kõrvaletõrjutuse ja taustainfoks taandatusena (Pöysä 2009: 42, vt ka Latvala 1999: 72). Eestis iseloomustab 1990-ndatel alanud perioodi 1920–30-ndate aastate folkloristika aktualiseerumine (folkloristika uuenemine, mõiste defineerimine, etnoloogilise suuna väljakujunemine). Toimub läbimurre liigikeskselt käsitlemiselt alternatiivsetele käsitlustele, asutakse uurima piirjuhte (individuaalsus pärimuskontekstis), hoogustub pärimuse uurimine lokaalsete või pärimusrühmade vms kaupa, huvi pakuvad tõsielujutustused folkloristika aina, esile tõusevad tõlgenduslikud meetodid, interdistsiplinaarne lähenemine.

1990-ndatel kujuneb Eestis folkloristikas uus uurimissuund, pärimuslik ajalugu, mille eesmärk on uurida kultuuriomast rahvapärast ajaloo/minevikutõlgendust. Pärimusliku ajaloo (*oral history*) uuringute märksõnaks on kontekstikesksed meetodid: pärimus-ökoloogia, naisuurimus, pärimuslik ajalugu. Keskmesse tõstatuvad tähelepanekud folkloori eluloolise, kultuurilise ja sotsiaalse tausta kohta, folkloristika ja intervjuueeritava suhted, kogumismeetodid (Jaago 2007b). Folkloori ainese uurimuste kõrvale kerkivad uuemad

uurimisparadigmad, kus analüüsitakse muuhulgas ka inimese sotsiaalsest kogemust, sündmust ja elukogemust (Kuutma 2010: 690).

Olulisi tähelepanekuid sedastab pärimusekandjat analüüsinud Janika Oras (2006), kelle eesmärgiks on näidata laulikute elulugu, suhtumist regilauludesse, pärimuse kogujatesse ja kogumisse. Biograafilise uurimissuunaga mikroajaloolises töös on vaatluse all pigem tundmatud laulikunimed, olulised on „väikesed” inimesed ja nende lood. Uuriija on esitanud laulikute arhiiviportreed: (1) peidetud laulik, (2) laulev laulik, (3) institutsionaalne laulik. Teiseks on Oras välja toonud laulikute, eneseesitlejate ja loojate repertuaari suhestuse: (1) vana elustamine, ümber-mõtestamine ja pärimuse esimese ja teise elu ühendamine; (2) loomulik ja igapäevane eneseväljendamine; (3) pärimusvõrgustikus keskseks olemine samaaegse peidetusega.

Pärimusmaterjali ja eluloo seoseid regilaulude põhjal on Haljala laulikust Lennu Ahlerist uurinud Urmas Oras (1988), ravitsejast ja pärimuse edastajast Tiitsu Seiust ehk Aleksei Lesest elukogemuse teemaga seonduvalt Mare Kõiva (1989).

Utopilise aspekti uurimuses on kogemuse mõju lauliku lauldavates tekstides märganud soome-karjala, ingeri ja mõnede eesti tüüpiliste tekstinäidete põhjal soome uuriija Senni Timonen (2000), kes tähenduste analüüsil arvestab kahte olulist momenti (1) utoopias esinevad tegelikkuse augud annavad märku kogetud probleemidest; (2) utopia annab teada sellest, mida veel ei ole. Utopilised kujutelmad toovad esile millegi hea – läheduse, rõõmu, ülikülluse, rohkuse, vabaduse, elu; utopia juhtub ainult siis, kui laulik laulab, st mõnikord, hetkel. Igapäevaelu kogemused on utoopiliste tekstidega seotud.

Kogemused elust, mida kõval häälel pole rääkida saadud, kajastuvad Kristiina Ehini uurimuse „Müüdüd neuu“ lauludes ilmnevates hoiakutes, meelestatutes. Ehin juhib tähelepanu, et naise enesetunnetuse ajaloolises plaanis on regilaul ja folklooriaines laiemalt ilmselt ainuke allikmaterjal, mis on aga „sosinal lausunud” (Ehin 2001: 315).

Jutustades ühte kogetud lugu on jutustaja isik, kes teeb esitatava osas valikuid, „toimetab“ teksti, tõlgendab sündmusi. Elo Kuuste on märkinud, et kogeja kujundab endaga juhtunust oma peas mingi pildi, mida ta siis sõnade abil vastavalt võimetele (mälu, tahtmisele, situatsioonile, eesmärkidele) esitab (Kuuste 2006: 53–54). Jutustamine on kui enese loomine,

isiksuse konstrueerimine (ibid.: 2006: 54, 57), jutuainese loomine; esimese puhul kirjutaja loob ennast, oma elu, oma maailma. Kuuste on nimetanud üldisemaks tasandiks jutuainese loomist, sellesse võib kuuluda ka jutustaja enese isik, st enese loomine ja ainese loomine pole vastanduvad nähtused, jutuainese loomine sõltub jutustamissituatsioonidest, sõnumist, mida jutustaja tahab edastada. Üks ja seesama lugu võib jutustamishetkel keskenduda rohkem kas ühele või teisele jutus esinevale süžeele, motiivile, detailile, olustikule vmt, loo rõhuasetus muutub vastavalt jutustamissituatsioonile.

Inimmälu olemusest on tingitud mitmed varieerumised jutustaja repertuaaris erinevatel esituskordadel. Mälu probleemi uurinud Merili Metsvahi on teinud eksperimente, kus palunud üht ja sama juttu mitu korda rääkida ja lähtuvalt saadust pärimusekandjat analüüsinud. Lisaks uuris ta usundiliste juttude esitamist seonduvalt elukäiguga (Metsvahi 2007). Üleloomuliku elamuse kogemuse aspekti on jälginud indiviidi isikukogemuse raames oma tõlgenduslikus uurimuses Mare Kalda (2007), pärimusrühma traditsioonis ilmnevat kogemust on kirjeldanud Anu Korb (2007).

Soome folklorist Annikki Kaivola-Bregenhøj järgi (1989) ei tule jutust otsida mitte tõde, vaid tähelepanu tuleb pöörata sellele, mida ja kuidas tahetakse mäletada ning samavõrd kui kehtib jutustaja versioon, variant, kehtib ka kuulaja versioon, variant, mida Kaivola-Bregenhøj järgi võib nimetada esimeseks interpretatsiooniprotsessiks – st (võimalik) tulevane jutustaja kujundab kuulnud loost oma esimese tõlgenduse, interpretatsiooniprotsessi jooksul kujuneb jutustaja iseenda suhtumine sellesse, mida ta kuulis ning lõpptulemuses kasutab temale olulisena tundunud detaile, fakte, fragmente (Kaivola-Bregenhøj 1989: 76).

Sündmuse, kogemuse, jutustamise omavahelisest seotusest, vastastikmõjudest on kirjutanud lähemalt soome uurija Kirsti Salmi-Niklander (2009: 20). Salmi-Niklander toob välja, et kirjaliku eneseväljenduse võtted võimaldavad distantseerumist individuaalsest kogemusest. Kirjaliku ja suulise suhet erinevate kogumisviisidega seonduvalt põhjalikult analüüsinud Jyrki Pöysä juhib tähelepanu samaviitelisusele, samadest objektidest rääkimisele. Samaviitelisus on iseloomulik piiritletud uurimisobjektiga välitöödele, puudub kirjutamisvõistlustes ja annab võimaluse uurida teistsugust kogemuslikkuse skaalat – mitte spekterülevaadena kogemisviisidest, vaid võrgustikuna ehk reaalsusele lähenemist subjektiivse killustatuse osareaalsuse kaudu (Pöysä 2009: 51–52).

Mitmeid paralleele lähenemises ainesele ja analüüsile nägin käesoleva uurimuse kontekstis sünnipäevakogemust uurinud Maili Pilti magistritööga. Pilt on kirjutanud, kuidas allikaloomes mängib olulist rolli uurija teadlikkus erinevate kogumismeetodite kasutamise tulemuslikkusest ainese käsitlemisel, mis võimaldab välja selgitada tähendusrikkaid aspekte ja teemasid, millele keskenduda. Ta juhib tähelepanu isiklike järelduste ja lõpliku töö esitamise mittevajalikkusele ning samas uurija vaatepunkti esitamise olulisusele (Pilt 2007: 52–54). „Multidimensionaalsele materjalikogule“¹² tuginedes on Pilt keskendunud inimeste sünnipäevakogemuse jälgimisele, mis peegeldub uuritavate teemajutustuste kirjeldustes, arvamustes, hinnangutes. Jälgides teatud tema jaoks kõnekaks osutunud valimihulka, väidab autor, et kasutatud sünnipäevatekstide põhjal saab aimu laiemast tervikust, mida ta nimetab kaasaja eestlase sünnipäevakogemuseks (ibid.: 61). Eelesitatud sümbioos meetodite rakendatavuse jälgimisest, kogumisprotsessist, uurija ja uuritavate rollist ja mõjust enda poolt kogutud ainesele ning analüüs kõnekaks osutunu põhjal on olnud ka käesoleva uurimustöö tulemise väljaselgitamisel olulised.

Perepärimus, pärimusjutt, pärimuslik ajalugu. Sajandivahetuse künnisel toob Tiiu Jaago esile, et perepärimuses on kaks tahku – jutustatav, informatsiooni eripäraga (mida räägitakse või mida kirjutatakse) ja vormiline tasand, kuidas jutustatakse ja kirjutatakse, kuidas lugu esitatakse. Lugusid räägitakse nii nagu neid teatakse juhtunud olevat, meenutamine on loov protsess. Lugudes peegelduvad eri ajad, neis pole olemas ühtset pärimuslikku tõde. Elu muutumise tõttu muutuvad inimeste väärtushinnangud, sama paindlik on pärimuslik materjal – säilitamiseks elujõudu see muutub (Jaago 1999).

Pere kui rühma pärimus on eos olemas 19. sajandi traditsioonis ent tol ajahetkel kuulub see külapärimuse hulka, olles üks osa nimetatust. Perepärimusega seotud uurimused saavad Eestis alguse 1990-ndatel, esiteks suguvõsa ajaloo uurimused (vt nt Jaago, Jaago 1996), siis eluloo- ja teema uurimused (nt Tuisk 2011, Siim 2014). Perepärimuse uurimustes domineerivad 1990-ndatel kolm valdkonda nagu perekonnataavad, pereliikmete osa traditsioonide jätkamisel ja pere kui iseseisva rühma pärimus (Jaago 1997). Uurimissuunad tuginevad traditsioonilisele

¹² Pilt (2007: 56) esitab järgmisi uurimiskeskondi ja meetodeid hõlmava materjalikogu tasandeid: tekstitüüp (meenutus, kirjeldus, teade, ankeedivastus vm); teksti loomise meetod (intervjuu, vestlus, vaatlus, küsimustik, fotojäädvustus); teksti loomise keskkond (silmast-silma kohtumised või internetikeskkond); kes oli andmete koguja, kes vastaja (kuidas uurija on osanud küsimusi esitada ning teine osapool vastata); teksti sisu (milline on uurimuses osaleja elukogemus, ümbritseva keskkonna mõjutused talle jm); teksti looja “roll” (tekst võib olla kirjapandud sünnipäevalapse, külalise, pereliikme vm vaatepunktist).

folkloristikale, erinevalt eelnevatest perioodidest ilmestavad uurimusi uuenduslikud rõhuastused ja vaatenurgad nagu näiteks mobiilsete ja paiksete perekondade kogemuste uurimine (Siim 2014: 130). Tiiu Jaago on 1996. aastal vaadelnud perepärimuslikku materjali, selle erinevaid käsitlusi, lähtekohti ja osutanud perepärimusele kui rahvaluule ühele osale järgmiselt: „Perekonnapärimus on rahvaluule. Ta allub rahvaluule seadustele ja kannab endas rahvaluule tunnuseid. Siit võib andmeid saada erinevate rahvaluuleliikide kohta, ta kuulub kindlale rühmale, milles on pärimuse seisukohalt aktiivsemad ja passiivsemad osalised. Pärimus muutub (mugandub) ajas ja ruumis. Pärimuse olemasolu loob ühtekuuluvustunde“ (Jaago, Jaago 1996: 44). Perepärimusele on iseloomulik lugude väljakasvamine elukogemusest ja elukeskkonnast, teadmised on seotud elustiili kaudu hinnangute maailma ja kujundliku väljenduslaadiga (vt Jaago, Jaago 1996: 21, 23, 26).

Siinkohal väljatoodu kehtib kõikidel tasanditel ka käesoleva uurimustöö materjali ja informantide puhul.

1999. aastal kirjutas Tiiu Jaago perepärimuses esinevatest kogemusjutustustest. Uurimuses tõstasid teemad nagu elatud elus töö raskuse kogemine, kui räägitakse lugusid vanematest, vanavanematest, muutunud maailm, ajastulised murrangud, tõdemus, et nostalgia ja tegelikkus on üksteisele vastukäivad. Otsides analoogiat kõrvutatakse teistega oma elukogemust, oma olemasolu mõtestatakse pereloo kaudu. Tiiu Jaago viitab, et kogemusjutud tulenevad inimese sisemisest äratundmisest, välised sündmused võivad olla samad, lugu ei ehitata üles konfliktile, vaid elukaarele. Uuriija toob esile varjatud perepärimuse edasikandumise läbi etteheidete, mis tavaliselt on suunatud lastele või lastelastele, enesekeskne väljenduslaad on reeglina enesekaitse.¹³ Pöörates tähelepanu kultuuris olemasolevatele spetsiifilistele väljendusvormidele toob Jaago välja viis erinevat punkti – konfliktjutustused kui pingest väljaelamise vorm, harmoonilised „enne-jutud“ – taluelu, lapsepõlv, jutud enne kultuurimurrangut, esivanemate genealoogia aktiivsest viljelmisest mõjustatud jutud. Autori vaadeldud piirkonna traditsioonis on olemas kogemusjutud, millega vahendatakse teadmisi ja elukogemusi, kogemuslugusid kannab tänu ja armastus oma vanemate vastu – lugude teadmine ja ülestähendamine on üks tänu ja armastuse väljendamise vorme oma vanemate vastu (Jaago 1999: 7).

¹³ Enesekeskset väljenduslaadi ja varjatud etteheiteid märkas kogumistöö ja hilisema materjali korrastamise ja analüüsi ajal ka töö autor, vt lähemalt ptk 2.2.6.1: 69.

Oma artiklis „Kuidas mõista pärimusjutu tõde?” viitab Tiiu Jaago tegelikkuse eri aspektidele (2001c). Ene Kõresaar (2003) märgib artiklis „Mälu, aeg, kogemus ja eluloo uurija pilk” „elulugudes avalduvad koosmõjus nii individuaalne, sotsiaalne ja ajalooline aeg kui ka minevik, olevik ja tulevik. See kehtib nii kogemus-, meenutamise- kui ka interpretatsioonitasandi kohta.“ Kõresaare järgi tuleb „ka elulugude analüüsis üheaegselt silmas pidada erinevaid aegu ja kontekste, milles kogemusi omandatakse ning meenutatakse kuna elulugu jutustatakse retroperspektiivis, tagasivaatavalt, meenutatavad kogemused on integreeritud üldisesse kogemus- ja teadmispagasisse ning neid hinnatakse selle taustal” (Kõresaar 2003: 25–26). Isiklike elamuste – pajatuste – tugevale ja vahetule seosele oma ajastu ja olustikuga on osutanud Mall Hiimäe (1978: 146).

Tiiu Jaago järgi peegeldub aeg pärimuses erineval viisil: 1) pärimus vahendab müüdilist või ajatut aega, mis hõlmab minevikku, olevikku ja tulevikku, kuid ei kõnele ajaloolise aja sündmusest; 2) pärimus vahendab ajaloolisi sündmusi, kuid jutustajal puudub nendega vahetu või järjepidev kontakt; 3) pärimus vahendab jutustajakeskseid minevikusündmusi, mille kaudu mõtestatakse oma kohta tänapäeva ja tuleviku seisukohalt (vt Jaago 2001a: 7).

1.2 Kogemuse mõiste problemaatika

Käesolevas uurimuses on kasutatud kombinatsiooni klassikalisest folkloristlikust lähenemisest – kogutud materjali tüpologiseerimine, žanripõhine pärimustekstide ülevaade, välitööde tegemisel lähtumine folkloristlike välitööde meetodilistest aspektidest¹⁴ ja antropoloogilistest interpreteerivatest ehk tõlgenduslikest uurimustest. Sellise interdistsiplinaarse uurimisparadigma on tinginud lähenemine uurimisainesele kogemuse diskursusest, fookuses oleva kogemuse mõiste problemaatilisus ja erinevate kogemustasandite eristamise püüe. Mõistet „kogemus“ kasutades lähtun eelkõige C. Jason Throopi kogemuse komplementaarsest mudelist (2003: 234), mis ühendab erinevate antropoloogiliste kogemuse mõiste arutluste implitsiitseid osasid. See tähendab võimetust mõistet üheselt defineerida ja mõiste vastuolulisusega arvestamist. Ühe või teise uuringu põhjal saab mõistet pigem kaardistada kui defineerida.

¹⁴ Lähemalt Korb 2005.

Eelpool vaadeldud kogemuse diskursusega ühel või teisel viisil seotud uurimustes on võimalik näha, kui mitmekülgset võib kogemus ilmnedas erinevates teema- või isikukesksetes lähenemistes. Kogemusuurimused Throopi kogemusmudelit järgival küll puuduvad, kogemuse jälgimise võimalus on olemas aga igas jutukatkes või tekstimaterjalis ning näha võib seoseid ja kattumisi mudeli erinevate osadega. Millest siis lähtuda kui räägime kogemusest? Kuidas antud mõistet piiritleda? Kuigi kogemus on mitmetes uurimisdistsipliinides keskne konstrukt on kogemuse mõiste iseenesest problemaatiline, selle definitsioon ja toimumisomadused jäävad suures osas hoomamatuks ning ka kogemuse meelevaldse kasutamise kriitikud ei suuda saavutada konsensust ei selle termini defineerimiseks ega ka kasutusvaldkondade määramiseks (Throop 2003: 220).

Soome uurija Salmi-Niklander järgi käsitleb kogemuse antropoloogia, kuidas inimesed oma kultuuri kogevad ning kuidas inimese teadvus sündmusi vastu võtab ja tõlgendab. Kogemus ei sisalda ainult teavet, vaid ka tundeid ja ootusi ning see avaldub mitte ainult sõnas, vaid ka piltide ja muljete vahendusel (Salmi-Niklander 2009: 24).

Jälgides kogemuse mõiste ümber toimuvat täheldab Throop Cheryl Mattingly (1998) esitatud olulist mõtet – antropoloogid seisavad tihti silmitsi kogemuse defineerimise probleemiga, kuna vastandavad kogemuse narratiivile. Üldlevinud arusaama järgi on kogemus elukogemus ja narratiiv imiteerib kogemust, kuna kogemuses on olemas narratiiviseeme. Mattingly esitab mõisted „jutustatud kogemus“ (*experience as narrated*) ja „elatud kogemus“ (*experience as lived*) mis on tihedalt seotud mälestuste ja ootustega ja ei koosne ainult lineaarsest sündmuste jadast (Throop 2003: 221).

Throop vaatleb ka Victor Turneri kogemuse mõiste kaheks jaotamist: „pelgalt kogetu“ (*mere experience*) ja „kogemus“ (*an experience*); eristuses esimene on sündmuste passiivne vastuvõtmine ja aktsepteerimine, teisel juhul on tegemist laiemaga mõistega, millel puudub meelevaldne algus ja lõpp, kogemus ei ole kronoloogilise temporaalsuse voolust välja lõigatud. Liikudes kogemuse individuaaltasandilt kultuurilisele ja sotsioloogilisele tasandile näeb Turner „kogemust“ laiemalt (ibid.: 224).

Kogemuse kujunemist saab vaadelda kui inimelu aegruumis toimuvat, mille tähendus on sõltuv ajahetkest, mil seda tegevust vaadeldakse. Kogemuse struktuuris on nii minevik kui tulevik, lisaks on kogemusel kognitiivsel tasandil olemas vastuvõtu raamistik,

väärtushinnangud, assotsiatsioonid. Kogemuse tähendus hõlmab neid kõiki suundi oma kogemise hetke katkendlikkuse ja sidususega.

Kogemuse uurimisel tõstatub keskmesse ka tõlgendus, kõikide kogemuste tõlgendatud olemus. Kogemuse väljendamisel, oma elu tõlgendamisel on esil emotsioon, jutustaja enda suhe jutustatusse. Clifford Geertzi järgi ei ole kogemus kunagi „pelgalt kogetu“, vaid „kogemus“, st sündmuse interpretatiivne taasesitus, nii nagu me seda mäletame ja teistele esitame; kogemus ei ole miski, mis on leitav „kõrvade vahelt“ või „peast“, vaid paikneb sotsiaalsete tegude ja kultuurisümbolite avalikult ligipääsetavas maailmas, st kogemuse käsitlemise keskmes on tõlgendus (ibid.: 225–226). Oma tõlgendustes lähtub Geertz hermeneutilisest ringist. Oluline ei ole millised on informandid „tegelikult“ (mis on uurija tegelikkus), pärismaalaste siseelu vormi ja surve mõistmine sarnaneb pigem vanasõna mõistmisele, vihje/nalja tabamisele kui osaduse leidmisele (Geertz 2003: 96). Oskuseks on inimelu erinevate vormide nägemine erinevates paikades ja iseenda nägemine paljude maailmade seas.

Oma komplementaarse kogemusmudeli loomisel tugineb Jason Throop fenomenoloogia ja religiooni psühholoogia rajajale William Jamesile ja tema teadvuse struktuuri samastamisele jõega, „puhta-kogemuse“ hüpoteesile, fenomenoloogia rajajale Edmund Husserlile ja voolavate subjektiivsete protsesside muutustele, sotsioloog ja filosoof Alfred Schutzi ideedele – tegevuse tähenduse sõltuvus ajahetkest (Throop 2003: 234).

William James`ist lähtuvalt jaotub teadlik mälu primaarseks ja sekundaarseks. Primaarne mälu koosneb äsjamöödunud minevikust, mis veel viibib teadvuses, peegeldades vahetuid mälu jääke. Sekundaarne mälu koosneb ajale vastupidavamatest mälestustest. Edmund Husserl, omakorda mõjutatud William Jamesi „teadvuse jões“, esitab fenomenoloogilise kirjelduse teadvuse silmapiiride edasi- ja tagasivaatamisest; voolavate subjektiivsete protsesside muutuvuse aspekti. Kogemus on tihedalt seotud tegevusega, Alfred Schutzi järgi on tegevuse (*action*) tähendus muutuv, kuna sõltub ajahetkest, mil seda tegevust vaadeldakse. (ibid.: 232). Võimalik on jälgida kogemuse muutuvuse aspekte, mis käesoleva töö autori jaoks on tihedas seoses oma tuuma ehk kogetud kogemusega.

Throopi järgi sisaldab kogemuse struktuur ühtaegu nii minevikku kui tulevikku, hõlmates kognitiivsel tasandil vastuvõtu raamistikku, väärtushinnanguid, assotsiatsioone oma

katkestuste ja hüperboolidega; kogemises/läbielamises toimivad üheaegselt katkendlikkus ja sidusus. Kogemuse struktuuri kujunemisel mängivad olulist rolli erinevad hetked ajas, ajaline suhe, orientatsioon tekitab erinevaid kogemuse teiseid, erinevalt struktureeritud kogemust. Jason Throopi järgi iseloomustavad „kogemust“ omadused nagu sidusus, määratus, järjestikusus, fragmentaarsus, koherentsus, intersubjektiivsus, subjektiivsus, katkestatus, muutlikkus, ebamäärasus (ibid.: 234–236). Oluline on, et kogemust uuritaks kõiki erinevaid aspekte arvesse võtvalt ja mõistetakse kui miskit, mis hõlmab erinevate nägemuste poolused.

Throopi kogemuse komplementaarses mudelis võib eristada (vähemalt) nelja erinevat ajalist suundumust, millest igaüks võib erinevalt struktureerida iseenda- ja maailma kogemust:

(1) käesolev hetk, mis koosneb täitumata ettenägelikkusest; (2) konkreetne tuleviku ettenägelikkus, mis koosneb kujuteldavatest ootustest tuleviku suhtes; (3) tagasivaatav pilk, mis hõlmab alguste, keskosade ja lõppude plaanimist piiritletud kogemuse ala juba möödunud ajaga; (4) konjuktiivne võimalike tulevike ja isegi võimalike minevike „viskamine” „üle mineviku ja tuleviku vahel oleva tühimiku” (ibid.: 234).

Throop ei jõudnud küll kogemuse definitsiooni määratlemiseni, nelja suunitluse esiletoomine on aga samm definitsiooni tekke suunas. Tähendab, kogemust ei saa/taasu mõista kui midagi etteantut. Informandi ja tema lugude mõistmiseks on vajalik kasutada nii kogumisel kui analüüsis erinevaid meetodeid, kuna inimene räägib põhimõtteliselt sidusa jutu, mille tema on valinud, otsustanud nii esituslaadi, tõlgenduse kui teema üle. Tema käitumine, visuaalsed jäädvustused, helisalvestised jmt võivad peegeldada lisaks veel midagi, tuua esile uusi tasandeid ja tähendusi, kinnitada või pakkuda avastust peidusolevale või taandada olemasolevat. Käesoleva töö puhul on kogemuse mõistet jälgides püütud mitte anda eesõigust kogemuse ühele või teisele aspektile, vaid arvestada erinevaid kogemuse orientatsioone seonduvalt ümbritseva sotsiokultuurilise raamistikuga ning anda võimalus kogemuse erinevate osade esilekerkimiseks.

Kogemus (sks) *erfahrung* – (sm) *kokemus* – kogemus – võib olla vahendatud, ladestub, settib ja kujuneb pika aja vältel kui teatav tõdemus, tõlgendus, mida saab mõista kui elutarkust. Kogemus/elamus on seotud tunnetega, emotsioonidega, inimese enda elu mingi sündmuse ja olukorraga, mida ta meenutab (pidevalt) oma elu vältel.¹⁵

¹⁵ Tiiu Jaago ja Ene Kõresaare loeng Tartu Ülikoolis „Sündmus ja kogemus, uskumine ja teadmine“ (2009).

Selles mõistet lahtimõtestavas definitsioonis olen sulgudesse asetanud sõna „pidevalt“, kuna kogemuse mõiste määramatuse positsiooni tõttu viimane justkui piiraks kogemuse haaratavust.

1.3 Seotud mõisted

Uurimuses on olulised järgnevad omavahel seotud mõisted: pärimusjuttude mitmetasandilisus, pärimusjutu „tõde“, pärimuse paindlik iseloom, eluloosünkretism, võrdväärsete tõlgenduste idee.

Pärimusjuttude mitmetasandilisus. Ühes jutus on mitu tegelikkuse aspekti (mineviku-, oleviku- ja tulevikutegelikkus). Minevikutegelikkus ilmneb vormelite, faktide, omaaegsete arvamuste ja usu tasandil. Olevikutegelikkus on mineviku mõtestamine ja tähtsus jutustamise ajal, milles ilmneb kaasaja sotsiaal-kultuuriline taust ja rääkija identiteet. Tulevikutegelikkus väljendub jutufunktsioonides – mida tahetakse jutustamise kaudu saavutada (mäletamise seotus tulevikuga, kaduvuse ja kestvuse hoomamine) (Jaago 2001c: 233, 235).

Pärimusjutu „tõde“. Tiiu Jaago järgi projekteerivad suguvõsalood tegelikkust ja tuginevad mälestustele, mille abil kõneldakse olnud asjadest nii nagu teatakse need toimunut olevat. Tuginedes enda tähelepanekutele viitab ta, et tekstides keskendutakse esmalt sündmustele ja isikutele ning alles siis sündmuse koomilisele või traagilisele aspektile. Oluline ei ole kas rahvajutt edastab tõde, vaid missugust tõde ning kelle jaoks, mis eesmärgil ja kontekstis väljendatakse mingit tõde (Jaago 2001c: 227, 232).

Pärimuse paindlik iseloom. Pärimus on ajas muutuv ja iga jutustajate põlvkond loob oma loo vastavalt oma identiteedile. Pärimusjutustus kannab endas infot ja teadmisi mineviku kohta, neid teadmisi hinnatakse aja jooksul ümber vastavalt nende vajalikkusele antud ajahetkel. Ehk – pärimus kujundatakse ümber vastavalt uutele oludele ja vajadustele (Jaago 2001c: 233).

Eluloosünkretism. Eluloos avaldub nii individuaalse, ajaloolise ja sotsiaalse aja seotus kui ka mineviku, oleviku ja tuleviku seotus, mis kehtib nii kogemus-, meenutamise- kui ka interpretatsiooni tasandil (Kõresaar 2005: 13).

Võrdväärsete tõlgenduste idee. Ajaloolised ja enesesisesed muutused võimaldavad meil näha andmestike tähenduse uusi kihte; uued tähendused on täiendused eelmistele; meie järeldused

on ja saavad olla vaid ajutised (Andrews 2008: 98). Võrdväärsete tõlgenduste idee on käesoleva töö puhul oluline mitte ainult uurija andmete tõlgendamise aspektist lähtuvalt sh võimalikust tagasi- või uuesti ülevaatamise perspektiivi arvestavalt, vaid ka informandipoolset uuesti-, tagasi- või ülevaatamist arvestavalt.

Pere piiride eristamises tuginen Tiiu Jaago poolt väljatoodud pere määratlemise punktidele – pere on üksus, pärimusrühm, kuhu kuuluvad isikud, kes määratlevad end rühma liikmetena ja tunnevad sellele perele ainuomast traditsiooni. Pere on hajuvate piiridega, pereliikmeks olemisel on oluline pereterapeutiline vaatenurk – keda inimene ise oma pere liikmeks peab (Jaago 1997, vt ka Jaago, Jaago 1996: 34–35, Siim 2014: 129).

Pere on kultuuriliselt seotud pärimusrühm, perega seotud traditsioonide ja perepärimuse olemasolu, osakaal ning folkloorne ilme sõltuvad pere kui rühma tähendusest konkreetses sotsiaalkultuurilises ümbruses. Pere mitmekesine tähendus ja funktsioonide paljusus tingivad pere interdistsiplinaarse uurimise. Enamikele küsimustele on raske vastata vaid ühe teaduse võimaluste raames (Jaago 1997).

Järgnevas osas on põhjalikum ülevaade perest, keda külastasin ja kelle juures elasin mitmel korral. Olen siiamaani üllatunud, kui mitmekülgselt pärimuslikku materjali – lugusid, laule, mängu, kombestikku jmt – mul nendelt inimestelt koguda õnnestus. Tänu sellele perele sain võimaluse ka näha, aimata, kogeda, kuidas elab tänapäeval üks eesti pere.

2. Empiirilise allikmaterjali ülevaade

2.1 Välitöö metoodilised aspektid

Välitöid teostaval uurijal on oma kogemuste pagas, meetodid ja teadmised kogumistööst, mis välitöid tehes pidevalt kasvavad, muutuvad, arenevad ja omavahel sünteesituna moodustavad välitöö läbiviimist lihtsustava sümbioosi. Selline vastastikku kasulik kooslus sisaldab erinevaid kogumissituatsioone, kogumisviise, kogumiskohti, juba kogetud ja uuestikogetavaid, ent ka üllatuslikke uusi aspekte. Erinevate välitööde kogemused on kogumisraamistikku täitev tuum; kuidas hakkama saadakse järgmisel korral, sõltub tuumalas oleva kasutamisest. Aktiveerumine toimub välitöö ettevalmistavas perioodis, rakendamine igas konkreetsetes kogumissituatsioonis.

Juhtides tähelepanu olulistele kogumismetoodika detailidele, rõhutab Anu Korb (2005: 9) koguja ja pärimusgrupi vahelise vastastikuse dialoogi olulisust uurimustöö tulemuslikkuse saavutamisel. Kogumisel saadavad andmed, teadmised ja tähendus on aja-, koha- ja kohtumise-spetsiifilised (ibid.: 127, Korb 2013: 8), neid tuleks välitöödel arvestada ja neist lähtuda omaenda kogumismetoodika ülesehitamisel. Vaadeldes erinevaid olukordi, milles uurimistöö toimub, toob Korb välja uurija isikuomaduste mõju (päritolu, sugu, vanus) kogumistulemusele, samuti juhib tähelepanu materjali võimalikule sõltuvusele kogumistehnikast. Tulemus sõltub ka koguja-uurija omakultuurilisest õpetatusest, teadustöö traditsioonidest, pärimusgrupi liikmetest, konkreetsetest kogumisolukordadest. Lõpptulemus kogumistöös on seotud koguja ajaloolise, sotsiaalse, kultuurilise, individuaalse tausta omavahelisest mõjustatusest, pärimusgrupi mõjust uurimistööle, uurija mõjust pärimusgrupile ja kogumistöö eetikast (vt ka Crapanzano 1992). Pöysä nimetab olukorrakohaseid tegureid mis kõik on lõpliku tulemi mõjutajatena olulised ning rõhutab seda, kuidas intervjueritav tajub olukorda oma elukogemusest tulenevalt (Pöysä 2009: 44).

Tuginedes Korbi uurijakogemusele ja välitöö alastele tähelepanekutele tõstaksin siinkohal esile punktid, mis on käesoleva uurimuse kontekstis eriti kõnekad: 1) uurija rolli tähtsus – „võõra väärtus” – kaugelt (teisalt) tulnule räägitakse asju, mida seesolijaile ei räägita; 2) uurija suhtumine informanti/pärimuse kandjasse kandub üle ka pereliikmete suhtumisesse oma pere liikmesse; 3) arvestades informandi eripära on välitööl otstarbekas mitme erineva meetodi väljaselgitamine ja kasutamine; 4) oluline tegur on uurija kasutuses olev ajahulk – vaba vestlus võib osutada ainult teatud tahke esile toovast intervjuust märksa edukamaks, vestluse hea tulemus sõltub Korbi järgi uurija aja hulgast ja korduvkülastusest, aga eeldab ka suhteliselt heade teadmiste ja seletusvõimega informanti (Korb 2005: 42); 5) oluline on mõista, mis olukorras, mis materjali saadakse, nt annab Korbi väitel privaatne silmast-silma vestlemine informatiivsema ainese, osalusvaatlused-vestlused üsna autentse pärimuse (ibid.: 127).

Asumata siinkohal esitatud autentsuse mõiste amfiboolsuse lahtimõtestamisele,¹⁶ olen mitmes kogumissituatsioonis, k.a. käesolevate välitööde puhul, saanud kogeda autentsuse mõiste stereotüüpset laetust, kui kogumist veidi raskendada võivat asjaolu. Distsipliinivälises teadmises võib olla arusaamine või kujutus, et rahvaluule on ehe/autentne, mis tähendab, et esitamiseks-rääkimiseks sobib jutustaja klassifikatsiooni järgi vaid mingi osa kogu pärimuse hulgast, mida tal oleks rääkida, kuid mis tema poolt juba eelnevalt mentaalsel tasandil välja praagitakse, kui rahvaluule kogujale mitesobiv materjal. Siinkohal rõhutan kogumismetoodikana „vestluse“ olulisust, mille kasutamine aitab vähendada rääkijapoolseid sisediskussioone teemal, mida rääkida, mida mitte ja annab võimaluse vajadusel vabas vestlusvormis avada ka rahvaluule konteksti ja lahtimõtestamist vajavat (vrld Jaago 2007a: 241–242). Seda mitte ainult nn sissejuhatavas kõnes, miks ja mida uurija üldse kogub, vaid kogu välitööde toimumise konteksti arvestavalt.

¹⁶ Autentsuses mõistest lähemalt nt Bendix 1997: 4, 7, 9–10, Fabian 2001: 65, Gross, Joan & McMurray 2002: 206–205, Briggs 2002: 420–423, Kuutma 2010: 696.

2.1.1 Kogumismeetodid

Vaatlen järgnevalt välitöödel kasutatud meetodeid ja nende valiku põhjendusi.

Vestlus. Välitööde sõltuvust vestluse vaba õhkkonnast, selle puudumisest või olemasolust on vaadelnud Mall Hiimäe (2007: 19), rõhutatud on erinevat tulemit küsimuste-vastuste ja vestluse vormi puhul (Korb 2005: 42). Vestluses koorub välja see, mis küsimus-vastuste puhul võib tähelepanust kõrvale jääda, olulised on erinevad vestlussituatsioonid, nii mitme informandiga kui privaatsed silmast-silma kohtumised (ibid.: 36, 39, 127).

Antropoloog Johannes Fabian toob esile mittesuunatud intervjuu ehk vaba vestluse segatud loomust ja laetust. Kui vestlus jutustamisel üldiselt on mõistetav ja „adekvaatne termin“ (Fabian 2001: 42) siis tulemi – kogutud teksti – raamistik on Fabiani järgi täidetud selliste vormide seguga, nagu küsimine ja vastamine, jutustus, seletus ja vastused, mis saadud märkmete ja fotode kaasabil. Ta viitab kõne mittekoherentsusele, sümptomitele, milleks on mitmekordsed algused, ebatäielikud avaldused, kordused ja parandused. Fabiani tähelepanekud tuginevad läbiviidud välitööle ja hiljem tõlkimist vajava vestluse mõistmise problemaatikale, kodeerimisele/dekodeerimisele, oluline on, et ta rõhutab uurimises vestluse erinevate tasandite jälgimise vajalikkust ja mitte lähtumist vaid tekstiloomest (Fabian 2001: 58). Ka käesolevate välitööde materjali puhul on läbiviidud vestlus-intervjuude litereeringut lugedes ja lindistatut kuulates võimalik märgata tõlget suulisest jutust (materjali lindistusest) ja vestlussituatsioonist (lisamärkmed välitöö päevikus) hilisemasse kirjalikku vormi (litereering). Sisu mõistmiseks on vajalik lugeda kogutut kõikidelt tasanditelt, sh lindistuselt kuuldatavat ja litereeringut (loetavat teksti) omavahel sünteesides (vt ka Portelli 2000: 45–57).

Vestlust kui arvestamist väärivat kogumismeetodit olen saanud kogeda mitmel välitööl. Avatud ja otseselt suunamata ning etteantud vastuseid ja viiteid vältiv meetodika võrreldes ankeetküsitlusega õigustab end käesoleva töö autori jaoks eriliselt nn läbikatsumise puhul – kui veel ei tea, mis on peidus ja kui uurijal on aega ja võimalusi korduvaks kohtumiseks informandiga (vt ka Korb 2005: 42). Tulemi võib üllatada kogujat ja ka informante, nii näiteks on mitmelt informandilt korraka kogumise puhul osutunud taoline meetodika tulemusrikkaks, kuna ühisvestluse situatsioonis tekib kergesti olukord, kus üks lugu järgneb teisele, üks vestleja tuletab järgmisele oma jutuga midagi meelde, koguja ei peagi enam küsima, peamine ülesanne on jälgimine. Vestlussituatsioon näib olevat väga loomulik või vähemalt väga

lähedane sellele (Hiimäe 2007: 15, Järv 2000: 99), räägitakse-nauditakse lugusid ühekorraga ning saadu on uus info mitte ainult kogujale, vaid nii mõnelgi juhul ka esitajaile endile.¹⁷

Olukord, kus osalevad mitu rääkijat (informanti/uuritavat) ja uurija/koguja on situatsioon, mis asetub turvaliste hulka, seda just informantide vaatepunktist lähtuvalt ja jätab hea kogemuse kogumistööst mõlemale osapoolle. Seevastu vestlusolukorrad mitme koguja/uurija ja ühe informandi vahel on märksa komplitseeritumad ja mitmetahulisemalt vaadeldavamad, kus arvestama peab mitmeid aspekte, kuna situatsioon kaks kogujat ühe rääkija vastu on ebavõrdne. Erinevate välitööde kogemuste põhjal arvab siinkirjutaja, et see vähendab rääkija turvalist tsooni ja tekitab kergemini uuritavas segadust, et mida temalt nüüd koguma tuldi, mida tahetakse või soovitakse, et ta räägiks ja kas tal üldse kõlbab ühte või teist rääkida, aga küsida ka ei söanda (vrld Hiimäe 2007: 16, Pöysä 2009: 45). Vestlussituatsioonis üldse on minu kui koguja arvamuse järgi kergem uuritaval tajuda „empaatilist lugupidamist“ tema vastu (Pöysä 2009: 43) ja silmast-silma vestluse situatsioonis lihtsam saada materjali, mida muidu ei räägitaks (Korb 2005: 47).

Vestluste osad. Vestlused, jutustused jaotuvad erinevateks osadeks, olles otseselt seotud esitatava teksti sisu, edastamisprotsessi ja rääkijaga. Käesoleva töö raames saab eristada järgmisi osasid:

- (1) jutustav ja kommenteeriv osa (informatsiooni esitamine);
- (2) ennastlohutav osa (iseenda lohutamine mingi trööstitu olukorra pärast);
- (3) võrdlev osa (nt jututegelaste võrdlemine väljapool jutu konteksti);
- (4) hinnanguline osa (jutustajapoolne arvamus ühest või teisest sündmused/inimesest);
- (5) utoopiline osa (unistamine millestki heast).

Kombineeritud osalusvaatlus. Nimetan selleks kogumismeetodit, kus soovitakse tabada informandi elurütmi. Püütakse jälgida vähemalt osaliselt (kindla ajaühiku sees) kättesaadavat, nähtavat, kogetavat, informandi igapäevaelu (tegemised-toimetamised, erinevad suhtlustasandid, ümbritsev igapäeva keskkond) ja ettetulevaid olukordi ühest või teisest peresündmusest (nt laste küllatulek, sünnipäev vmt). Osalusvaatlus ja vaatlus on perekesksete välitööde puhul eriti väärtuslik meetod, mille puhul on oluline mõista uurija

¹⁷ Selliseks oli näiteks minu kogemus ühest asutusekesksest rahvaluule kogumisest, kus alguses räägiti ametipärimusega seonduvat, sealt edasi mindi üle isikliku kogemuse juttudele. Räägitu üllatas eelkõige jutustajaid endid, kuna sisaldas uut teavet kolleegide kohta. Säilik ERA, DK 11 (69–75).

vahelduvastmelisust (Korb 2005: 43) ehk seda, et mitte kunagi ei saa tekkida olukorda, kus vaadeldavad/uuritavad unustaksid täielikult uurija olemasolu ja juuresoleku. Osalusvaatlusel ja välitöödel üldse on eriti oluline kogu informatsiooni dokumenteerimine (Honko 1998, punktid 8–9).

Välitööde päevik. Uurija esimene kaaslane ja abimees nii osalusvaatlustes kui vestlusintervjuude läbiviimisel on välitööde päevik – kogumissituatsioonide märkmete ja tähelepanekute kogum, mis hilisemal analüüsil aitab meelde tuletada olulisi detaile vaadeldud ajahetkest. Ühe päevatöö üleskirjutamata jätmine võrdub hulga väärtusliku materjali kaotamisega, hilisemad, näiteks intervjuude litereerimise ajal tagantjärele tehtavad välitööde märkmed ei pruugi anda oodatud ja soovitud tulemust. Lisaks ümbritseva märkamisele, kommentaaridele olulisest, moodustab välitööde päeviku ühe osa koguja isiklik suhe läbiviidavasse töösse ja kogumisprotsessi. Päeva lõpul või ka kogumishetke jooksul ülestäheldatu on hilisemas töös asendamatu ja ükski, ka suurepärase mälu järgi situatsiooni taastamine ei korva hetke emotsiooni, mis on kerge kaduma. Välitööde päeviku ülelugemine elustab välitööde konteksti (Roht, Jaanits 2011: 47) ning on oluliseks abistajaks materjali analüüsimisel ja korrastamisel.

Päevikus kirjapandu süstematiseerimine on uurijati erinev, sõltudes isiklikest harjumustest, eesmärkidest, huvist, uurimisküsimusest, taustateadmisest, kirjutamisvajaduse märkamisest, jm, üleskirjutatud märkmed võivad ulatuda märksõnadest mitmeleheküljeliste tekstideni. Päeviku materjale on võimalik hilisemas uurimuses kasutada, kuna selles on toodud intervjuu taust, mõtted intervjuu sujumise kohta, erilise tähendusega kohad intervjuus; mis näiteks nõuab edasiuurimist, millel on mingi tähtsus (Davies 2008: 233).

Visuaalsed jäädvustused. Käesolevas töös on fotode ülesandeks olnud jälgida kogumisprotsessi uurija ja informandi/informantide vahel. Lisaks annavad visuaalsed kirjeldused ülevaate, missugused nägid välja kohad ja inimesed, olles hilisemate sündmuste rekonstrueerimise ja uurija mälu värskendamise alused (Becker 2000: 105, Korb 2005: 87). Pärastine fotode analüüs võib esile tuua algselt tähelepanuta jäänud detaile ja vastata küsimustele, mis võivad esile kerkida hoopis hiljem.

2.1.2 Kogumissituatsioonid

Käesoleva uurimuse allikmaterjali kogumine sai alguse aastal 2009, välitööd toimusid 2011-nda aasta juulis ja novembris. Mõlemal korral tuli nii-öelda taas uuesti alustada, st leida omavaheline kontakt informantidega. Lihtsaim viis vähendada vahet koguja ja informandi vahel ning saada head omavahelist kontakti on olnud vestlustes lisaks „niisama elust-olust rääkimisele“ (Korb 2005: 27) alustamine teemadel, mida kogujana juba enne mingis osas keskselt informandilt kuulnud olin või mis kogumistöö hetkel oli informandile ja teda ümbritsevale pärimusrühmale aktuaalne. Näiteks esimeste välitööde ajal oli selline teema maasikakorjamine Soomes, millelt sujuvalt sai vestlust alustada. Kohtudes esmakordselt inimesega, kelle kohta olin hulgaliselt lugusid kuulnud, oli hea alustada kuulnud lugudest. Korduvkohtumisel, mis toimus nelja kuu pärast, oli sama informandiga kontakti uuestiloojaks Kükloop, ühesilmaline kass, kes õuel ringi käis ning kelle tegevusi mitmekesi kommenteeriti. Hea häälestamise viisina toimis ka keskse informandi elutoa seksioonkapil olevate perekonnapiltide ühine vaatamine ja rääkimine inimestest, kes nendel on; edasi oli juba lihtsam alustada sujuvat vestlust, ilma, et informant oleks pidanud end pingestatult või ebamugavalt tundma. Mõne vestlus-intervjuu ajal toimusid mitme informandi koostöös ühised vanade albumite ja fotode vaatamised, neis situatsioonides oli märgata, kuidas info jagamine ei toimunud mitte niivõrd kogujale, kuivõrd just peresiseselt üksteisele. Olukorras, kus infot jagasid omavahel kolm erinevat põlvkonda, keskne informant, tema ema ja keskmine tütar, oli saadud tekst katkendlik edasi-tagasi kerimine, meenutamine, teadmiste jagamine, vahendamine, mälestuste esiletoomine, mälu värskendada püüdmine vaheldumisi pauside, ülekordamiste ja küsimistega. Taolises situatsioonis tundsid informandid end turvaliselt ja ei olnud häiritud kogujast ega laualolevast diktofonist. Kogujale andis see võimaluse jälgida protsessi ja mitte sekkuda lisaküsimustega. Mitu informanti koos situatsioonis toimus ka omavaheline arutelu teemadel, mis puudutasid tegemist vajavaid töid – näiteks kurkide kastmine, sauna kütmine, marjade korjamine jmt.

Kui üheaegselt on koos rääkimas mitu informanti toimub vestluste jooksul ka üksteisega info jagamine, seda võib vaadelda kui teadmiste ja kogemuste vahetamist põhimõttel „mina annan sulle, sina annad mulle, mina vahetan sinuga, sina vahetad minuga.“ Samasugune üksteisega jagamine ilmneb mõnel harvemal juhul kui koguja saab kaasatud vestlusesse ja mitte ainult uuritavad ei jaga informatsiooni, vaid seda teeb ka koguja (vt ka nt Arukask 2011: 22).

Minu poolt läbiviidud välitööde jooksul moodustusid jutustajate põhjal erineva osalejate arvuga rühmad, mis olid järgmised:

- (1) kahestes rühmades rääkisid koos ema-vanaema (HV-HL), ema-keskmine tütar (HV-MV), ema-vanem tütar (HV-EV), ema-tädi (HV-UM), ema-erand/naabrinaine (HV-KK);
- (2) kolmeses rühmas: ema-keskmine tütar-vanaema (HV-MV-HL), tädi-ema-keskmine tütar (UM-HV-MV), ema-vanem tütar-erand/poeg (HV-EV-JV);
- (3) neljases rühmas: tädi-ema-keskmine tütar-erand/tädi elukaaslane (UM-HV-MV-AS).

Tabelis nr 3 on materjaliüksuste kaupa ülevaade, millal keegi rääkis, kui suur on vahendatud palade hulk ning võimalik on näha, kes ühel või teisel juhul rääkisid. Ei õnnestunud talletada üht kolme osalejaga vestlust, mil PA talus rääkisid tädi UM, tema õde EP ja keskne informant HV vahemikus 13:56–16:37. Kuna salvestamine ebaõnnestus, jäid toimunut meenutama vaid 21 fotot ja kirjeldused-märkmed välitöö päevikus.¹⁸

Pikemad silmast silma vestlused toimusid keskse informandiga, lühiaegsed pere vanaemaga – sel juhul oli keskne informant veidi eemal tööd tegemas. Lühike neljasilmavestlus oli ka keskmise tütreaga, kui teel tädi juurde ootasime autos kesket informanti, kes korra käis.

2.1.3 Kogumisviisid

Välitööde päevikus sisalduvad märkmed erinevate kogumissituatsioonide kohta, sh kuidas ja kus need toimusid ning mis toimus samaaegselt taustal. Tuginedes tehtud märkmete ja analüüsile läbiviidud välitöödest jaotan erinevad kogumissituatsioonid toimumise viisilt kaheksaks erinevaks:

- 1) kokkulepitud vestlused teatud kindlal ajal teatud kindlas kohas. Siia alla kuulusid eelnevalt, näiteks juba eelmisel õhtul või mitu tundi ette teadaoleva ajaga kokkulepitud kohtumised ja sõidud kaugemale teiste informantide juurde (nt kohtumine keskse informandi tädi ja tema emaga teistes piirkondades);

¹⁸ 26.07.2011 kõndisime „läbi mere“ keskse informandi tädi UM-i taluni, kus UM taluõuel koos õega kurke sisse tegi, vestlussituatsioon – kaks õde, keskne informant – toimus töötegemise ajal. Paraku läks kogu materjal diktofonilt, kaduma, kui tagasiteel vestluse ajal korra pausi režiimile lülitatud diktofonil patareid tühjaks said. TPVP: 11–12.

- 2) seotuteks ehk kohe-järgnevateks – üks teema tekitab teise, vahepeale võis jääda väiksemaid pause, siis kogumistöö jätkus;
- 3) spontaanseteks ehk kogumistöö käigus tekkinuteks, need olid situatsioonid ja kohtumised inimestega, mida ette ei teadnud ja mis ilmestasid hetkesituatsiooni uue vaatenurga ja materjaliga (nt esmakohtumised keskse informandi tütardega);
- 4) unustatuteks – need olid juhud, mil informant oli unustanud kokkulepitud kohtumise, mis aga ei olnud järgneva takistavaks faktoriks ja kogumistöö toimus unustamisest hoolimata;
- 5) tutvuv-vaatlevateks – eesmärgiks oli kogujale oluliste kohtade tutvustamine (näiteks keskse informandiga tema töökohas käimine);
- 6) osalusvaatlusteks, mil lindistatavat vestlust ei toimunud, küll jälgis koguja ümbritsevaid pere liikmeid, nende tegemisi, harjumusi; mõnel juhul osales ka ise tegemistes (näiteks tikrite puhastamine);
- 7) auditiiivseteks – need olid situatsioonid, kus koguja ei näinud, aga kuulis ümbritsevat; nii oli hommikuti välitööde päeviku täitmise taustal kuulda korterisiseseid pereliikmete askeldusi või talus õuepealseid toimetamisi;
- 8) seiklevateks ehk situatsioonideks, kus koguja võttis endale aega tutvuda omapäi pere eluoluga – sellised olid ringkäigud talu varahommikusel territooriumil, mere ääres käimine õhtul jmt.

Välitöödele omase muutuva loomuse tõttu võis üks intervjuu üle kasvada ka teiseks ja paigutada mitme liigi alla. Nii näiteks on hea sõbra küllatulekul ja liitumisel intervjuu situatsiooni olemas nii spontaansuse kui üllatuse moment ja esialgne kokkulepitu läbiviimine jätkub juba uues situatsioonis. Samamoodi on situatsioon muutuv kui alustatakse vestlusega ühel teemal ja siis kasvab see üle teise teema raames tehtavaks ringkäiguks ja tutvustamiseks. On ka olukordi, kus informant tunneb end sedavõrd hästi ja puhanuna, et võib üllatada kogujat uue teemaga; kõndida, vestelda, tutvustada ja vahetada selle jooksul mitu korda teemat; haarata vestlusesse kõrvalolevaid inimesi jne.

2.1.4 Kogumiskohad

Välitööd toimusid erinevates kohtades ja ruumides – ühe- ja sama korteri lõikes köögis, elutoas, magamistoas, keskse informandi töökoha erinevates ruumides, eri paikkondade külades, erinevates taludes, ka õues, küla peal, mere ääres. Põhjusti taoliseks oli mitmeid, allpool neist lähemalt.

Vestlemine köögilaua ääres. Üks vestluste läbiviimise lemmikkohti on esimestel välitöödel talu väikene köök, järgnevatel, sügisestel välitöödel, neljatoalise korteri ümberehitatud köök, mis ühenduses koridori ja elutoaga ning talu suur köögilaud keskse informandi tädi juures. Sellistes situatsioonides toimub koguja kui informantide istumine köögilaua taga või siis keegi askeldab taustal, samaaegselt rääkides (keskne informant HV, pere vanaema HL, tädi UM) ehk siis keegi istub eemal ja kommenteerib aeg-ajalt midagi jutu vahele või annab täiendavad lisaselgitusi (pere vanaema, kogumistöö erandid AS ja JV, lähemalt tabel 3). Rääkides kodust ja perest näidatakse nii keskse informandi kui vanaema poolt lugudega seonduvaid ja vestluskoha läheduses olevaid väärtuslikke mööbliesemeid, esemeid, fotosid, üheskoos vaadatakse ka albumeid.

Vestlemine ja kõndimine. Rännakud kuskil kindlal territooriumil või kuhugi kaugemale on seotud oluliste paikadega. On salvestusi, kus liigume koos keskse informandi ja tema lapselapsega koduõues, kogujale tutvustatakse ümbritsevat eluolu, erinevaid ehitisi ja nende otsatarvet, räägitakse, kuna, mida ja miks on taluõuel(e) tehtud, ülevaade puudutab ka koduloomi. Kohe esimesel päeval toimub rännak läbi küla lahe äärde, mille jooksul antakse ülevaade külaelanikest, räägitakse majadest, millest möödume, näen pere vanaisa ja vanaema töökohta. Üheskoos kõnnime üle lahe (läbi mere) tädi taluõuele, nii sinnaminek kui tagasitulek toimub vesteldes.

Meri ja diivan. Oluline paik suvistel välitöödel on M. laht, mille ääres elatakse, just selle kaldal istudes toimub mitu vestlust. Sügisestel välitöödel on oluliseks vestluste kohaks aga UT külas asuva korteri elutuba, kus diivanil istudes vestleme.

Vestlemine ja töötegmine. Välitööde toimumise ajal ei jäänud peres ära igapäevased tööd, ikka oli vaja teha kas tuld saunaahju, korjata ja puhastada marju, valmistada süüa, pesta nõusid, teha taluõuel kurke sisse jpm. Kogujana mõnel juhul jälgisin töötegemist (näiteks tomatitelt kasvude võtmine, tomatite-kurkide korjamine), mõnel juhul sain ise teha (nõude

pesemine), mõnel juhul aga töötajad aitavad ja samaaegselt temaga vestelda – selliseks osutub jutuajamine vanaemaga kui istusime taluõues temale kingitud varikatuse all, rääkisime omavahel ja samaaegselt puhastasime tikreid. „Vestlemise ja töötegemise“ hulka kuuluvad sügisestel välitöödel keskse informandi kudumine ja lapselapse „ilusalongi“ tegemine vanaemale juturääkimise ajal.

Teised kogumisolukorrad. Lisaks eelpool toodule toimusid vestlused autosõidu või autos istumise ajal, töötamisel ja ringkäigul lasteaias, fotode legendeerimisel poja toas.

Paiga-, koha- ja ruumipõhine ülevaade näitab järgnevat:

- a) köögilaua ääres olemine on olnud välitööde raames eelistatumaks kogumispaiaks nii suvistel kui sügisestel välitöödel; köögilaua äärde kutsumine, lubamine on koguaja kogemustele tuginedes olemine ühe pere elu keskpunktis ja siseringis (vt ka Puustaja 2012: 141);
- b) vaatlust läbi viies toimib eriti hästi vestlemine ja liikumine samaaegselt, andes informatiivse materjali (nt ringkäigud töökohas, õues);
- c) koha valik on otseselt sõltuv aastaajast (mere ääres istumised suvel, diivanil jutuajamised sügisel);
- d) rääkimise koht/vestluse koht sõltub tööde/tegemiste kohast („ilusalong“ diivanil, kütmine saunas, pannkoogi küpsetamine köögis, marjapuhastamine varikatuse all).

Järjestades välitööde läbiviimise paigad toimumiskoha ja viisi järgi alates eelistatumast, saan järgmise suhte: köök 25%, jalutuskäigud-vaatlused ja vestlused 18,75%, taluõu 15,6%, elutuba 12,5%, ainult vaatlused 12,5 %, autosõit 9,37%, mere kallas 6,25%. Täpsustuste huvides tuleb lisada, et ainult vaatluste all olen silmas pidanud spetsiaalselt ette võetud rännakuid, ent vaatlused toimusid ka igas teises välitööde (vestluste) olukorras ja ajal.

2.1.5 Osalusvaatlused ja vaatlused

Kogujat viidi välitööde jooksul erinevatesse kohtadesse ja näidati erinevaid ruume, mis seotud räägitud lugudega. Pühendan siinkohal lähemalt tähelepanu kahele kogumissituatsioonile, mis sisaldasid mitmetasandilist informatsiooni. Ühel õhtul läheme üheskoos – keskne informant, tema lapselaps ja koguja – lähedal asuvasse HV töökohta.¹⁹ Keskne informant on väga põhjalik oma töökohta tutvustamisel, ülevaade on detailne, isiklikult informanti puudutav, iga asi, mida näidatakse, on tihedalt HV-ga seotud ehk ka tema enda poolt loodud, välja mõeldud, korraldatud. Koguja näeb erinevaid ruume, konkreetseid esemeid, millest on räägitud vestluste ajal – näiteks õue ja keldrit, mis seonduvad lapse kadumaminemise ja ohtliku kiigepaigaldamise lugudega. Kogujana ma vestlust ei lindista; olen haaratud näidatavasse kõigi oma meeltega ning ülestäheldused teen hiljem välitöö päevikusse. Teine pikem vestlussituatsioon, kus saan otseselt osa olulisest perele, kesksele informandile ja näen seda, millest lugudes räägitud, on suviste välitööde teise päeva varahommik, kui teen pilte õuest, majadest, aiast. Ärganuna varakult soovisin tutvuda informanti ümbritseva elu-oluga visuaalsel meetodil ja peret mitte häirida. Keskne informant on aga sama varane ja juba kella viie ajal toimetab köögis. Nii teeme üheskoos varahommikuse „poole-viie-jalutuskäigu” nagu informant nimetab igahommikusi tavakäikusid oma valdustes. Informant tutvustab põhjalikult enda poolt rajatud aeda, lilli, näitab kus aed enne oli, kuidas ta laiendas seda puude-põõsaste eemaldamisega, et tekiks avatud õu. Käime maja taga, kus on metsast park tehtud, lõkkeplats, väike aiamaa, krundi piiri kohas kiviktaimla, kompostihunnik kõrvitsatega. Vaatamisväärsus on mere piiril asuv kask – jäädes kohe õueala kõrvale on see koht, kuhu suurvee ajal meri tõuseb. Kogujana ma kuulan ja fotografeerin, täpsemad selgitused fotode juurde kogun järgnevatel sügisestel välitöödel.²⁰

Lugudega seotud kohtade ülevaatus ulatub ka keskse informandi vanemate talu siseruumidesse – mulle näidatakse vanaema LE tuba, kus ta komistas vaiba taha ja kukkus, näen ruume, kus olid lahkunud MA vanaisa ja LE vanaema kirstudega, UT asula korteris näidatakse AL vanaema tuba, kus ta elas ja suri. Samas ruumis elas HV koos kõigi lastega, kui lõpetati tsentraalne kütmine ja ei olnud muud võimalust talvel sooja saamiseks, kui elektriga ühe toa kütmine. Korteris olles olen ise vanaema toas, mille kohta saan pärast teada, et ruum on seotud kõige traumeerivama kogemusega, mis kesksel informandil on.

¹⁹ Osalusvaatlus toimus 19.11.2011. TPVP: 16

²⁰ TPVP: 9–10, 16.

2.2 Auditiivne materjal

Kogumistöö üks osa oli situatsioonide ja salvestuste ajal taustal toimuva fikseerimine, mis võimaldas hiljem taas meelde tuletada hetkesituatsiooni, saada aru lindistusel olevatest häältest, püüda mõista peres toimivat argielu; sh võimalusi, valikuid, eelistusi, harjumusi, kombeid. Nii on vestluste taustal kuulda igapäevaelu tavahäältena söögitegemisel mürisevat õhupuhastajat, praadimise särinat, nõude klirinaid-kõlinaid nii söömissituatsioonis kui pärastisel koristamisel, kraanist vee vulinat korteris olles, aga mitte kunagi ei ole seda kuulda talus olles, kus vesi on väärtuslik, ühte vett kasutatakse mitu korda, nõusid pestakse kausis. Sügisel veendun, kuidas olude sunnil on inimesed pidanud endale korteritesse muretsema bullerjani, et mitte ära külmuda, kuna paljude võlgnevuste tõttu lõpetati tsentraalne kütmine. Bullerjan teeb töötamisel vilisevat häält, kütab korteri kiirelt soojaks, ent ei ole võrreldav ahjuga, mis sooja peab. Mängiv teler käib peres taustal ka siis, kui keegi seda ei vaata, salvestusmärkustest leiab viiteid saadetele, mida peres vaadati sügiseste välitööde jooksul nagu „Kaks kanget Venemaal“, „Kelgukoerad“, „Reporter“. Veenduda saab ka, et suviti talus elades ei vaadata telerit kas üldse mitte või on see minimaalne. Raadiot kuulab talus vanaema, omaette mängima ja tegutsema harjunud lapselaps laulab, mängib, tegutseb mitme lindistuse taustal. Nostalgilisi välitöödele tagasimõtlemise hetki tekitavad kogujas suvised mere loksumise ja ritsikate hääled, lisaks on kuulda mootorsae ja muid külaelu hääli. Töötgemise situatsioonist on omalaadsed kõlinad, mille tähendust ei oskaks ilma lisaselgitusega arvata – pere vanaema on harjunud tikrite otsi ära lõikama kääridega, puhastades puudutab ta pidevalt kääridega vastu emailkausi äärt, nii kõlavad jutu taustal tihedad plekikõlinad, mis on justkui kellalöömised.

Kui erinevates kogumissituatsioonides saavad informandid omavahel kokku, siis soovitakse suhelda, rääkida uudiseid, küsida, pärida, selgitada; nii toimuvad paralleelvestlused – vestlused kogumistöö jaoks ja vestlused taustal, väljapool pealiini. Kõrvalliini vestluste sisu on kuuldav pärastisel lindistuse ülekuulamisel, kuna toimumise hetkel on tähelepanu pealiinil. Eraldi vaadeldav on teatud ajal ühe või teise isiku sisenemine kogumissituatsiooni – näiteks küsib lapselaps vanaemalt nõu, naabrinaine ja poja tüdruk abi kudumise osas, teises toas

olnud perepoeg tuleb ja selgitab-lisab midagi õele. Kolmandaks liiniks võib välja tuua isikud, keda vestluse alguses ei ole ja kes vahepeal lisanduvad (UM-i elukaaslane, naabrinaine, vanaema, tütre). Mõnel juhul on taustahääled väga tugevad – teleri hääl, autosõidu müra, paralleelvestlus – nii et hilisem arusaamine tekstist ja litereerimine on veidi raskendatud.

2.3 Allikmaterjali analüüs

2.3.1 Litereering ja allikmaterjali täpsustuste aste

Koguma minnes tunduvad välitööd olevat esmatähtsad saamaks materjali, mida uuritakse, mis peaks vastama teatud küsimustele ja püstitatud eesmärkidele või mis annab omakorda suuniseid ja juhiseid edasiseks. Tulles välitöödelt, on kõige suurem ja töömahukam protsess – litereeringu tegemine ning tüpologiseerimine – veel ees. Kui tüpologiseerida on märgatavalt kergem inimesel, kes sellega enne on kokku puutunud ja mõistab žanrispetsiifikat,²¹ siis litereerida saab põhimõtteliselt ka keegi teine. See kergendab tunduvalt uurija tööd ja annab võimaluse liikuda kiiremini edasi. Inimeste litereerimise võimed on erinevad – mis ühele pika-ajaline ja vaevanõudev, see teisele märksa kergemalt teostatav. Kuulates kogutut üle võivad materjalil ilmned teemad, mis takistavad abilise kaasamist – seda juhul, kui tegemist on privaatsete, isikliku tasandi lugudega või ka siis, kui uuritav on palunud olla ühest või teisest teemast teadlik ainult kogujal ja ei soovi räägitut jagada ilma kooskõlastuse ja kodeeringute kasutamisetä.²² Siiski ei ole see ainuke põhjus – alati kogumistöölt tulles tundub allakirjutanule, et kogutud materjali on enim õigustatud litereerima koguja ise. Nii on uurija silmitsi asjaoluga, et materjalihulk on suuremahuline ja tegemist vajav töö tõenäoliselt väga ajamahukas, ent sisemised tõekspidamised ja eetilised kaalutlused ei luba lindistatut anda litereerimiseks kellegi kolmanda kätte. Eelkõige on siin tegemist uurimisobjekti ja uurija omavahelise seotuse ja mõlemapoolse usaldusega. Olles lubatud väga lähedale kellegi teise elule, ei saa sisemiselt vastata sellele usaldatu jagamisega. Teine aspekt lisaks eelpool toodule on materjalile kehtestatud kasutuspiirang. Just eelpool väljatoodud põhjustel litereerisin välitööde materjalid ise.

²¹ Tüpologiseerimisega kaasneva võivatest probleemidest lähemalt Koppel, Reha 2012: 31.

²² Näiteks palus TÜ VKA pärimuse kogumisel (2012) üks informant töö autorit, et temalt kogutut kasutataks ainult temaga seda kooskõlastades.

Üks oluline osa kogumistöös on täpsustatavad palad pärast litereerimist. Siin ei tule kõne alla mitte üksnes valesti kuulmise võimalus ja konteksti või teatud väljendite teadmine/mitteteadmine ehk koguja ei pruugi mõista öeldu semantikat ning lisaselgitus materjalis puudub. Näiteks kuulates välitööde materjali üle ja veendudes, et sõnal on kirjakeelest ja tavapärasest kasutusmõistest erinev kuulumispilt, võib pala ületäpsustamise korral ilmned, et arusaamatuse, kahtluse korral on oluline üle täpsustada üks või teine osa litereeringust jutustust jaganud informandiga, mitte näiteks võtmeinformandi või keskse informandiga, kelleks võib küll olla isik, kes väga palju teab pärimusrühmas seespool olijana, ent ei pruugi teada konkreetset juhtu. Ja isegi juhul, kui keskne informant annab kinnituse, et ikka nii on õige nagu peaks olema tavapärasest kirjakeeles, lindilt on aga selgesti kuulda, et on olemas täheline erinevus, tuleb uskuda enda poolt kuuldu ja üritada uuesti ületäpsustamist. See peaks toimuma ka siis, kui informandiks on (vanem) inimene, kes ei ole arvuti ega interneti kasutaja ega saa käepäraselt kirjadele vastata ehk keda on problemaatiline kätte saada.

Nii on ühes lindistuses selgesti kuuldav väljend ”komandandi tuba”, täpsustuste e-kogumise ajal saadab keskne informant vastuseks koguja küsimusele:

[--] *Komandandi tuba - meil maal on selline ütlemine, aga miks ei tea.* [--].²³

Uuesti lindistust kuulates võib taas veenduda, et tegemist on komandandi toaga ja kesksel informandil palutakse vanaemaga üle täpsustada, millest selline väljend. Selgub, et tõepoolest – teine informant kasutab sõna komendant ja teeb seda põhjustel, mida meie ei teadnud.

[--] *Küsisin emalt ja õige on komandandi. Nime on see saanud ühe inimese järgi, KE. Minul valed teadmised.* [--]²⁴

Ühe väljendi, sõna, tähe ületäpsustamine võib tunduda liigne töö – kuulata litereeringut mitmeid kordi, saata kirju, tülitada inimesi. Selline mikrodetaili täpsustus välitööde protsessis üldse võib näida ebaolulisena sihteesmärki arvestades (vt ka Korb 2005: 111).²⁵ Ent saamaks pilti, kuidas ja miks üks või teine inimene mingil ajahetkel rääkis, on täpsustused olulised.

²³ Informandi vastus koguja kirjadele 23. ja 25. oktoober 2012, MA 25.

²⁴ Informandi vastus koguja kirjale 28. oktoober 2012, MA 25.

²⁵ Välitööde refleksiivsest vaatenurgast ja kaasnevatest probleemidest lähemalt Koppel, Reha 2011.

Keel kuulub inimesega kokku, nii nagu kõne tempo, rütm, hääletämber, kõlavärv. Täpsustuse vaeva tulem on tekst, mis võiks olla kogujale motivatsiooniks suhtuda kogumistöösse võimalikult detailipõhiselt ja täpselt ning mõista, et mõnikord on see, mida lindilt kuulda saab, erinev kujutlusest, mis ta olla võiks, see ei tähenda, et kõnepilt on valesti kuulnud ja litereeritud ja et see nii ei võiks olla. Kogumistööd tehes on oluline tabada ühe või teise inimese rääkimise komme, mood, viis koos tema teadmisega. Kõnepruuk erineb inimeseti, tuginedes erinevatele kogemustele, lokaalsetele murrakutele ent ka muudele teguritele. Täpsustuste mõte ei seisne niivõrd soovis viia kogumistööde protsess võimalikult keerukaks, aeganõudvaks, justkui võimalike täpsustuse lõppematuks jadaks kui olulise kadumamineku vältimises, mitmetimõistetavuse või isegi valesimõistmise võimalikus taandamises. Lisaks on täpsustamine omamoodi uuesti kogemine, informant hakkab ka ise nendele asjadele lähemalt mõtlema.

Eelpool toodud näide ei olnud ainuke omataoline. Empiirikat analüüsides said kirja pandud kõik ajatähised, mis täpsustuste protsessi hõlmasid. Seda esiteks koguja enda jaoks, et ei ununeks midagi, mille kohta juba küsitud oli; huvi on esmajoones kogujapoolne, informant ei pea võtma endale kohustust meeles pidada, millele ja kas üldse, ta vastanud on. Kogujal oli fikseeritud üle vaadates aga võimalus hoida end n-ö järje peal ja vajadusel saata korduvküsimusi või meeldetuletamisi. Täpsustused, mis saadi informandilt, võisid omakorda olla aluseks lisatäpsustustele, teekond oli kergemini haaratav ja jälgitav juba fikseeritud jälgides. Kõik litereeritud materjaliüksused sisaldavad lisasid, kus on kirjas, kuna on saadetud informandile litereering ehk küsimused ühe või teise teema kohta ühes või teises palas ja kuna on informant vastanud. Konkreetsete täpsustuste põhjus on põhilises osas seotud lindistuse kvaliteediga ja võimaliku valesitikuulmisega.

Suure hulga materjali puhul võib osutada vähetõhusaks tervikintervjuu saatmine informandile täpsustuste küsimiseks. Näiteks ei pruugi viimasel pidevalt aega olla materjalide läbilugemiseks, ootamine võib kujuneda liiga pikaks, kindel ei saa ka olla, kas see lõpeb loodetud tulemusega, st täpsustustega, kuna argielu askeldustes võivad saadetud materjalid lihtsalt ununeda.²⁶ Algselt pikkade intervjuude saatmisega²⁷ tegelenult selgus, et ”täpsustamist vajavate lõikude” meetod lihtsustab tööd, on informandi argielust ning ettetulnud

²⁶ Nt väljavõte ühest informandi e-kirjast kogujale 16. mai 2013 19:59: “[--] Elu on nii kiire, et 24 tunnist jääb küll väheseks. [--]”

²⁷ Litereerimise algetapis sai keskne informant täismahus materjaliüksusi, hiljem täpsustamist vajavaid lõike materjaliüksustest.

ootamatutest olukordadest²⁸ lähtuvalt käepärasem ja efektiivsem. Nii sai iga materjaliüksuse dokumentide juurde tehtud lisafailid nimetusega ”täpsustamist vajavad lõigud”, kuhu olid kopeeritud palad, kogumissituatsioonid, lisaküsimused, mida informandile esitada ja informandi vastused. Märgistused informandile (markeeringud tekstis) olid igas täpsustamist vajavas materjaliüksuses ka enne välja toodud, küll aga vaatas informant juba ainuüksi kohusetundest üle kogu materjali selle asemel, et tegeleda ainult segaseks jäänud lõikudega. See võttis väärtuslikku aega, samuti oli aeganõudev markeeringute otsimine pikemates tekstiüksustes, lisaks kirjutamine ja vastamine kogujale. Täpsustamist vajavate lõikude meetod osutus informandisõbralikumaks, kergem oli tekstihuka hallata ja välitööde järgne koostöö – koguja-informant – toimis ideaalselt.

Samas on täismahus materjalide saatmisel ka omad eelised. Nii on ühe materjaliüksuse puhul kogu litereeritu läbilugemine keskse informandi poolt olnud aluseks täpsustusele, mida koguja ei märkinud täpsustamist vajavaks materjaliks (MA 3, p 1). Pealtnäha oli materjaliga kõik korras, kuid olulist märkas informant.

Eesti Rahvaluule Arhiivile üleantud litereeringutes on täpsustuste kohtades kasutatud joonealuseid viiteid ja litereeringu lõpus olevaid lisasid. Kokku on kogu materjalihulgas (tabel 1) selliseid täpsustusi 107, arvatavaid vajalikke täpsustusi 131 (tabel 2). Kõik materjaliüksused on saadetud kesksele informandile juba täpsustatud kujul ja on pdf formaadis olemas tema perearhiivis, kokku 43 erinevat materjaliüksust, kogumahu 17:56:59 tundi, 883 752 tühikuteta tähemärki, 1004 tüpologiseeritud pala (üldandmed, tabel 1).

Detailseid täpsustusi vajasisid ka esimestel välitöödel tehtud fotod, nii kujunes novembrikuu korduvvälitööde ühe hommikupooliku tegevuseks koos keskse informandiga fotode ülevaatamine, kirjelduste lisamine.²⁹ Kokku on esimesel välitööl tehtud 213 fotot, millest arhiivi üleandmiseks on täpsustatud 118 üksust.

²⁸ Informandi e-kiri kogujale 28. juuli 2013 23:25, kus ta teatab traumeerivast kogemusest, mis nende perel tuli üle elada.

²⁹ TPVP: 16.

2.3.2 Kogumisprotsess

Pika-ajaline allikmaterjali kogumise ja läbitöötamise periood, sh teksti litereerimine, tüpologiseerimine, materjali üleandmine ERA-sse (2009–2013)³⁰ võimaldas paralleelselt tegeleda küsimusega „kuidas“ – kuidas teha analüüsi, kuidas saada tulemus, mis kinnitaks, et rakendatud meetodid, lähenemine, analüüs on olnud mõtestatud ja vastavuses püstitatud eesmärgiga. Suhteliselt pikk settimisprotsess on hea olnud materjali ulatusest ja tähtsusest arusaamisel ning taipamisel, kuidas analüüsile läheneda ja missugust valikut teha (Davies 2008: 235). Teine oluline väärtus on pikema protsessi puhul olnud materjalil ilmnevate keerukate, emotsionaalsete ja eetiliste tabuteemadega kohandumine ning suutelisus ennast materjalist distantseerida. Pikaajaline protsess hõlmab aega alates esimesest kokkupuutest keskse informandiga, esimeste lugude kogumist 2009. aastal, välitööde ettevalmistusperioodi, läbiviimist kahel korral, litereerimist, tüpologiseerimist, materjali üleandmist Eesti Rahvaluule Arhiivi, mis kõik jäävad vahemikku 19. oktoober 2009 kuni 25. oktoober 2013, mil toimus kogujapoolne üleandmine.

Palasid analüüsides hakkasid kogujat järjest enam huvitama inimesed – nende elatud elu, läbitud teekond, saadud, jagatud kogemused, unistused, mis on tihedas seoses informantide igapäeva eluolu ja omavaheliste suhetega. Tööga seoses on võimalik olnud pikemalt mõelda mitmetele küsimustele, näiteks: millest räägivad inimesed, kes kogemusi peegeldavad ja on omavahel tugevalt seotud? Missugused lood ja miks hakkavad pere erinevate inimeste lugude hulgas korduma? Kes on need inimesed peres ja perele, kellest räägitakse? Millised on kogemuse ilmnemise ühisosad?

Kui kogu välitööde periood on olnud seotud uurija peas pidevalt toimuvate protsessidega andmete loomisest, ülekirjutamisest, kogutud materjali analüüsimisest, siis materjali ülelugemisel on samuti toimunud esmane koodide loomine uurija peas (Davies 2008: 246). Otsitava leidmist aitas kirjalik formuleerumine (Portelli 2000: 47).

Analüüsi osas lähenesin kogutule žanrikeskselt, teemapõhiselt, kogumissituatsioone ja jutustajaid-jutustatavaid jälgivalt.

³⁰ Eesti Rahvaluule Arhiivi arhivaalide üleandmis-vastuvõtmisakt nr 2013/148.

2.3.3 Välitöödel kogutud materjali ülevaate alused

Saamaks ülevaadet kogutust olen välitööde perioodil ja hiljem materjaliüksusi litereerides oluliseks pidanud välitööde üldandmeid ja sisulist ülevaadet. Esimeste hulka kuuluvad kogumisaeg, vestlus-intervjuude maht, palade arv (tabel 1), läbiviidud tööde ajaline jaotuvus, sh litereerimise, tüpologiseerimise ja täpsustuste ajad (tabel 2), esitatud palade arv materjaliüksustes informantide lõikes (tabel 3), sh protsentuaalne jaotuvus erinevate informantide puhul, informantide poolt esitatud palade numbrid (tabel 4). Sisulise osa analüüsi aluseks on mitmetasandiline konteksti- ja tekstivaatlus, sh palade jaotuvus materjaliüksustes žanrite järgi (tabel 5), teemakeskne lähenemine (tabel 6b), isikukeskne ülevaade (tabel 7b). Lisaks on vaatluse all kogumissituatsioonide analüüs, informantide käitumise eripärad ja jutustajatüübid.

Üldandmed. Iga litereeringu lõpus on ära toodud litereerimise, tüpologiseerimise, täpsustatud lisade dateeringud.³¹ Kasutuspiirang on litereeritud materjalides esitatud enne iga vestluse algust. Lisaks salvestatud vestlustele on kogumistööga seonduvateks materjalideks välitöö päevik, dokumenteeritud kirjavahetus keskse informandi ning tema kahe tütreaga, mis kõik kuuluvad koguja valdusesse.

Välitöödelt kogutud materjal on katalogiseeritud identifitseerimisnumbriga, allikanime ja kuupäevaga. Esimesel välitööl kogutud materjal on kogumisjärgselt markeeritud tähekombinatsiooniga MA ja järjekorranumbriga, alates 14-ndast materjaliüksusest on tähekombinatsiooniks salvestusvahendi diktofon Olympus VN-4100PC poolt antav kodeering DW_B ning sellele järgnev järjekorranumber. Kuna salvestatud materjalid on väga erineva mahuga, kestvusega alates 1 minut 39 s kuni 1 tund 54 m 5 s (tabel 1), siis kasutan viidates mõistet materjaliüksus, mitte mõisteid „intervjuu“ või „vestlus-intervjuu“ ning töö ühtlustamise huvides tähekombinatsiooni MA ja järjekorranumbrit.

Sisuline ülevaade. Analüüsis läbitöötatu on jagatud a- ja b-osadeks ehk tabeliteks, milles esimeses on esitatud teemad, inimesed, kohad, kogumissituatsioonid, informantide käitumine kogu oma refereeringu ulatuses,³² tabelis b on need kokkuvõtlikult ja kodeerituna esitatud. Nii

³¹ Üldandmetes esitatud kogumismahu sisse ei ole arvestatud litereeringutes korduvat projekti nimetust, koguja-tüpoloogiseeriija-küsituleja andmeid, säiliku numbrit, kogumismeetodit, kasutuspiirangut (v.a. esmakordne esitamine intervjuus nr 1) ja informantide andmeid v.a. esmakordne andmete esitamine (materjaliüksuses nr 1 informantide HV ja HL andmed, nr 12 MV, nr 17 KK, nr 26 UM, nr 38 EV, nr 42 JV andmed).

³² Refereeringute aluseks on välitöödel kogutud materjalid MA1–MA43 (tabel 1).

on eelpool toodud tabelite a-osad seotud teemade- ja isikukesksete ülevaadetega, informantide käitumise eripärade- ja kogumissituatsioonidega, samuti referentsrühma mitmetasandilise võrdlusega kui üheskoos on vaadeldavad mitu aspekti. Taolise metoodika kasutamiseks on kaks põhjust: esiteks on materjalihulk küllalt suuremahuline ning koondtabeli esitamine annab võimaluse paremaks ülevaateks ja jälgimiseks, teiseks on kogutud materjali puhul tegemist kasutuspiirangutega, mis välistab materjali kasutamise koguandmetes.³³ Nii on kogu välitööde materjal võetud töö algfaasis statistilises ja sisulises mõttes erinevateks tükkideks, et siis lahtivõetu uuesti tagasi kokku panna; viimase hulka kuulus ka materjali läbitöötamisel olulise markeerimine, korduv materjali ülelugemine, intervjuude kuulamine. Lisaks eelpool nimetatule on põhjuseks olnud püüd märgata üksiku valimi taga iseloomulikku, terviku põhjal detaili ehk vaadelda kogemuse aspekti erinevate võimalike esildumistena, mis võiks olla alusbaasiks järgnevale detailsema analüüsi etapile. Uurijapoolne soov käsitleda kogutud materjali kogemuse mõiste ulatuses tingis põhjaliku töö ülevaate saamiseks kogutust, mis aga ei tähenda, et lõpptulemusele ei võiks lisanduda uurijapoolseid uusi tekkinud tähenduse kihte, kui selle juurde teatud aja möödumisel tagasi pöörduda.³⁴

Käesolevas magistritöös olen kasutanud kogutud materjali litereerimisel kirjavahemärke nii nagu on kohane informandi poolt räägitud jutu rütmile, pausidele, kõlavärvidele, sooviga anda aimu rääkija jutustamise stiilist, häälest, emotsioonidest. Lähtumine mittegrammatilistest reeglitest on olnud minu jaoks üks võimalus mõista jutustajat.

Kõik välitöö materjali pikemad väljavõtted ja lõigud on esitatud kursiivkirjas, viitega materjaliüksusele ja pala numbrile (nt MA 1, p 1). Lühemad lausetes esitatavad osad on ära toodud jutumärkides. Informantide poolt räägitud keel on fikseeritud koos kõigi peensustega ja vastavalt hääldusele, toimetajapoolset ilustamist ei ole kasutatud, tekst on jutustaja originaallooming. Isikunimede kodeeringutes on kasutatud nii suvalisi tähekombinatsioone kui isikunimede initsiaale, kohanimede puhul kahte tähemärki. Litereerimisel on fikseeritud lausungipiirid (. , ?), mikropausid .. , pikemad pausid ... , poolelijäänud sõnad, mõtted, laused, ebaselged kohad {-}, rõhulised sõnad või sõnaosad`, pealerääkimised [], venitused :, kokkuhääldused =, toonimuutused @, uurija kommentaarid, sh naer, tempomuutused,

³³ Esmalt antud töö b-osa tabelid, seejärel ka kogu töö on saadetud ülevaatamiseks kesksele informandile, kes on nõustunud ainese taolises mahus esitamisega.

³⁴ Molly Andrews on artiklis „Never the last word: Revisiting data“ (2008) juhtinud tähelepanu varem kogutud andmete juurde tagasi pöördumisest ja välja toonud mõiste Elizabethi mäe metafoor ehk uurijapoolsete andmete muutuvus ajas ja nende sõltuvus interpretatsioonist.

kiirendused, aeglustused, hääletooni vm silmatorkavad muutused esitatud nurksulgudes, diktofoni vahepealsed kinnipanekud, mingid vahelejäänud vestluse, tegevuse osad märgitud [--].

2.3.4 Žanrikeskne kodeering

Kogutud materjal liigitub mitmekesiseks, erinevate vormidega tekstihulgaks, milles esinevad üksused on seotud nii teemapõhiselt kui jutustajati. Töö autori arvates oli esiteks oluline materjali žanripõhine määratlemine – liigitatud palade hulk ühes või teises žanrikategorias võimaldas mingil määral märgata, mis on žanriliselt perega enam seotud, vormiline kategoriseerimine aitas saada ülevaadet kogu teksti sisust (Pöysä 2009: 46, Davies 2008: 234). Teiseks oli žanrite põhjal võimalik näha teatud mahus jutustajate valikuid teemade osas, märgata võimalikke seoseid informantide poolt eelistatava või räägitud žanri ja informandi käitumise vahel. Kolmandaks võimaldas žanriline ülevaade märgata, millest pigem ei räägita. Nii on näiteks keskse informandi tädi puhul esilduvateks žanriteks kombestikulood, pajatused, naljandid, kõnekäänud, üldse ei räägi ta hirmu- ja õuduslugusid, praktiliselt üldse mitte isiklikest suhetest abi- ja kooseludes (tabelid 3, 4, 5).

Lisaks eepool toodule on žanrite esildumisel võimalik näha, mil määral sisaldab pere ja indiviidi poolt räägitu kollektiivset vaatenurka (Portelli 2000: 49) – materjalihulgas (tabel 5) olid enim esildunud etnoloogiliste-, kombestiku- ja olustikukirjelduste kõrval tugevalt esindatud kõnekäänud (180 juhul), pajatused (127), matusekombestik (114), sünnikombestik (92), suhteliselt tugevalt kalendrikombestik (89), mängituslaulud (51), pulmakombestik (41).

Žanrimääratlus hõlmab käesoleva uurimistöö tarvis kogutut, nimetatu pere kontekstis on vaid osa koguhulgast, samuti on žanrimääratluses vaatamata kriteeriumite olemasolule võimalik žanrite mitmetimääratlemine (ibid.: 46–47). Seega on tegemist teatud valimi ja hulgaga suuremast võimalikust ja esitatu on selektiivse protsessi tulem (Frog 2010: 14, vt ka Davies 2008: 232, Portelli 2000: 55)

Žanrite määratlemine. Žanriliigituse lühendite aluseks on registrites ja ERA kartoteekides kasutatud lühendid. Tüpologiseerimise käigus võib aga selguda, et tänapäevase materjali puhul ei suuda klassikaline žanrijaotus oma funktsiooni igas osas täita (Reha, Koppel 2012: 32). Arvestades käesolevas kogumistöös eristunud materjali ja kogumistöö spetsiifikat kui

tänapäeva muutunud olustikku, olen lisaks kasutanud järgmiseid lühendeid: hüüdn (hüüdnimi), mee (lood meediast, meedia paroolid), uk sünd (sünnikombestik), uk matus (surmakultuur). Lähtudes perekesksusest ja erinevatele pereliikmetele tähelepanu pööramisest on lühendeid kasutatud ka isikukeskselt, seda aga ainult juhul, kui tüpologiseeritud tekstilõigus puudub mõiste pere isiku kohta, kellest räägitakse, sh vanaema (vanae), elukaaslane (eluk).

Žanrilise ülevaate saamiseks (tabel 5) kasutasin Adobe Readeri pakutud otsingusüsteemi ja ülekontrollimist litereeritud materjaliüksuste kaupa, mis aitas välistada, et palade hulka satub näiteks koguja poolt joonealuses viites ära toodud lühend „k“, mida koguja on kasutanud soome keele lühendina (soome k., MA 10, p 31) või sõna „joon“ sattumist palade lühendite loendi hulka lausest „Mitte kogu aeg, aga joon kui meelde tuleb“ (MA 26, p 8).³⁵ Kuna žanrikesksete kodeeringute õiges mahus ülevaate saamiseks tehtud töö oli pikaaegne ja mahukas, toon siinkohal mõned iseloomulikumat näited.

1) Terve sõna kaasamine. Lühendi „keel“ puhul selgus ülekontrollimisel, et otsingusüsteem arvas hulka iga materjalihulga puhul kogumismeetodites esineva väljendi „räägitud keel“ (nt MA 10: 1), väärarvestusi oli täpselt samapalju kui materjaliüksuseid – 43. Lisaks arvestas süsteem määratlust „keel“ järgmistes väljendites ja lausetes: „ranna keel ju“ (MA 25, p 39), „HA läks porgandikuhja lahti me- võtma ja ühekorraga avastan, näen et keel ripub suunurgast, tead nihuke – raputan, ei ta ei tee väljagi ega midagi.“ (MA 37, p 2), „Ma olen niimoodi ennast täis söönud maasikast, et keel ja hambad jäävad valusaks .. [--]“ (MA 2, p 22). Kokku 46 valearvestust.

2) Kaashääliku kaasamine. Materjaliüksuses MA 14 on palas 46 järgmine lause „Ja kui kui eile õhtul see asi oli, siis ma mõtlesin, et @ *juma:l isand Peep*, pane meile uus aed!“. Otsingusüsteem arvab sõnas „jumal“ venitatud täishäälikule „a“ järgneva kaashääliku „l“ laulu lühendit märkiva „l“ hulka. Sama lauses „Ta ütles, et juma:l kui raske see on, ma ütlesin ei ole, aga mõtle kui palju sa seda armastust või [hakkab naerma] soojust paned siia sisse!“ (MA 17, p 8). Adessiivis esinevate nimede puhul on tegemist samuti „l“- i kaasamisega lühendite loetelusse (MA 43: 1, MA 42: 1, MA 28: 1). Arvestades eelpool toodut saan kokku kuus valesti rahvaluule palade lühendite hulka arvatud tähemärki.

3) Venitatud täishääliku kaasamine. „[--] Siis isa ütles alati, et siis kui mina olin sündinud, siis oli mee:letu suur lõhesaak olnud, nii et suu:red pesuvannid olid suuri lõhesid täis olnud“ (MA

³⁵ Etnograafiliste andmete analüüsi loomisel arvuti kasutamise võimalustest, ohtudest, mõjust andmebaasile, sh ka nn „valestikaasamisest“ lähemalt Davies 2008: 244–251.

14, p 8), „[–] Ja siis olid töö juures oli ka mee:letu`, ma- just seda mõtlesin ka et – issand kuidas me otsisime taga, paaniliselt, mina jooksen taga väljakul ümber maja tead niimoodi, kes läks siis jalgrattaga juba kodu poole talle vaatama, kes läks autoga, kes jooksis kooli tiigi juurdepoole, sest mõtlesime, et jumal nüüd tiik on ju nii lähedal ju, mis sest et ta on kooli juures, aga kuidagi tundus, et noh, nii lähedal, et nüüd kohe ta võib astuda sinna tiiki eks. [–]“ (MA 14, p 45).

Registrites ja ERA kartoteekides leiduvate lühendite puhul ei leidunud tüpologiseerimisel ühtegi järgmist määratlust: ns, rl, rl/ul, rmngl, tl, ul, ul kirj, ul par, vl, vl par, vs, mis aga ei tähenda, et näiteks vanasõnade materjali ei leiaks ja eeltoodu hulka ei saaks arvestada sedapuhku kõnekäänuks tüpologiseeritud palade uuesti tüpologiseerimisel. Kõikide erinevate žanrite määramisel oli valekaasamisi üldse kokku 68.

2.3.5 Temaatika

Tekstitasandi põhiülesanne on selgitada, mida kogutud tekstid sisaldavad, mis informatsiooni jagatakse ja mis jagatavast tõstatub eriliselt esile. Esimese 2009. aastal kuulnud ja eriliselt meeldejäädud materjali võiks informandilt kogutud lugusid arvestades liigitada sisu järgi neutraalsete hulka – jutt räägib mehest, kes meres ujus selili ümber soomlaste purjelaeva ja mängis suupilli. Esimesed lindistused keskse informandiga pärinevad aastast 2010, kus ta räägib isaga kalalkäigust, vanaemalt kuulnud lugusid ja vanaemaga koosolemist, lisaks nn „visiitkaardi lugusid“ (Jaago, Jaago 1996: 74, Jaago 2007a: 232) esivanemate päritolust, kohapärimusest, peremärkidest ja uuesti ka ümber purjelaeva ujumisest ja suupilli mängimisest.³⁶ Kõik esmalindistatud materjalid kajastuvad uuesti ka hilisemas 2011. aastal läbiviidud välitööde materjalis, ilma et neid spetsiaalselt oleks küsitud.

Kogutud materjali üle kuulates ja lugedes ilmneb, et kogu materjali võib põhimõtteliselt mõningase mööndusega liigitada biograafiliste lugude alla, kuna kõik räägitu on ühel või teisel viisil seotud erinevate informantide elulooga. Kindlasti on kogutud lood isikukogemuse jutustused, oma olemuselt sünkretistlik materjal, sulam ka ühe pala lõikes erinevatest žanritest. Linda Dégh (2003) toob välja, et inimese räägitud eluloo jutustused on lõpetamata lood; seda võib vaadelda kui igakordset loomist jutustamise hetkel, lõpetamatus ekstraheerub

³⁶ Diktofoni salvestused 01.10.2010, 21.10.2010.

narratiivi tasandil. Arendades Déghi mõtet edasi on „eluloo jutustuse lõpetamatuse loogika“ seotud kogumissituatsioonis jutustava inimese eluga, mis sõna otseses mõttes on rääkimise hetkel lõpetamata ja valik, mida või kuidas rääkida sõltub edasiliikuva ja kogeva isiku elus rääkimise toimumise hetkest, läbielatud ja veel elatavatest võimalikest etteulatuvatest kogemustest. Lõpetamatus on kild suuremast üksusest, mis inimest ümbritseb lugude ja kogemuste-meenutuste-tõlgenduse tasandil, killu esitamisel on oluline situatsioon ja olukord, kus, kuna, kellele ja miks seda tehakse ja ajaline orientatsioon kui üheskoos minevik, olevik, kui võimalik etteulatuv tulevik oma mõjudega.

Dégh toob välja, et sarnaselt rahvajuttudele lugude rääkimine lõppeb, kui tähtsad sündmused on lõppenud – ei räägita, mis järgnes siis, mis juhtus pärast seda, mis edasi sai. Esitatakse üks narratiiv, kõrvale jäetakse kõik muu, mis seda narratiivi ümbritseb/ümbritseda võib. Déghi järgi elulugu lõppeb keskeaga ja pigem esitatakse eluloost rääkides õnnestumisi, kõrghetki, positiivset; jutustades, narratiivi luues on elulugu fiktiivne, kujundatav, manipuleeritav, vormitav, sõnades ja mõtetes läbielamise teel aina uuesti loodav (Dégh 2003: 13). Käesolevas uurimuses ilmneb kogumiskonteksti ja materjali põhjal nii vormitud kui katkendlikke lugude esitusi ja esitatakse nii pigem positiivset, kui keerulisi eluperioode kajastatavat. Inimestele on loomulik omadus ja vajadus luua kogetu põhjal sidusaid jutustusi (ibid.: 11), käesoleva uurimistöö kontekstis tuleks mõiste „sidusaid“ kõrvale lisada ka mõisted katkendlikke, fragmentaarseid. Juttude loomine on mitmetine mõiste, hõlmates endas ka mitmefunktsionaalset tasandit, mis eemärgil, mida, kuna, kellele, kuidas, miks, millest räägitakse ja on otseselt seotud tekkefaasidega (Hiemäe 1978: 63.) Samuti tuleb silmas pidada, et üleminek aktiivse kasutamise faasi võib toimuda pikkamisi, järk-järgult (ibid.:64). Rääkides elukogemustest võib mitmete lugude, teemade puhul tegu olla esmaesitusega, mis on lisaks esituse eesmärkidele seotud ka rääkija eripära, tema valmisoleku ja võimetega jutustamise osas. Ka esmaesituse tasandil on jutuvestjaid, kes suudavad kohe luua sidusa loo, n-ö valmisjutustuse ja neid, kes ka korduvalt esitades on pigem katkendlikkuse esindajad. Sandra Stahl väidab, et isikliku kogemusjutu esmaesitus on jutustaja jaoks *algvorm*, taasesitamisel arvestatakse alati teadlikult või alateadlikult esmajutustuse vormi, stiili ja sisu (Stahl 1983), siiski näib sidusate, keske stiili ja sisu komponentidega elukogemuste esitamine kuuluvat pigem väljapoole suunatud jutuvestjate repertuaari (vt ka Meier 2012: 71.) Nagu ka Stahl väidab, räägivad inimesed omavahel ja kogujale mõnel juhul sidusalt, mõnel juhul katkendlikult ning on lugusid, mis võivad jääda esmaesituse tasandile ilma, et neid rohkem räägitaks.

Esmajoones tõesti ei räägita sellest, mis on ebaõnnestunud (nt abielu, suhted), mis on olnud talumatu (nt lähedase kaotus, matused, probleemid isiklikus elus). Jõudes kogumisel etappi, kus kokku tuleb puutuda ka lugudega, mida esmajoones ei räägita – ehk teemad, millest rääkimist pigem välditakse – tõstatub olulisena valusa kogemuse kaugus rääkijasse (vt ka Kõiva 2003: 77). Juhtunu-toimunu ja rääkimise hetke vahele peab jääma mingi vahemaa, mis on siinkirjutaja arvates intuiivselt tajutav, mitte mõõdetav ja sõltub otseselt rääkija teistest elu jooksul saadud kogemustest ning rääkimise hetke situatsioonist ja eesmärkidest. Siinkohal tuleb arvestada ka kogetu võimalikku allasurumist või elimineerimist toimumise hetkel ning jutustamise ajal ka hulga aja möödudes emotsionaalsel tasandil avalduda võivat kui kunagi ammukogetud sündmust (Jaago 2002: 78).

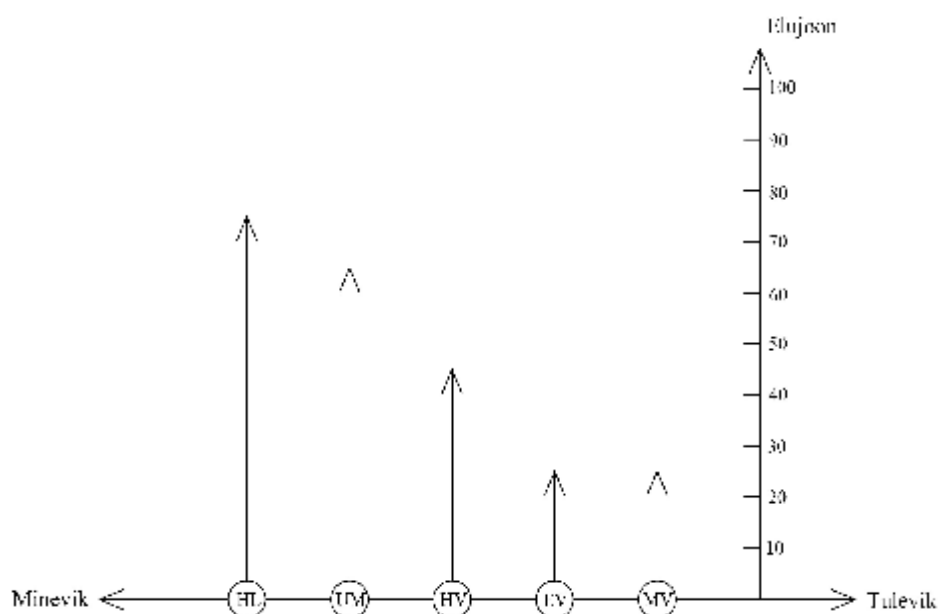
Mitmel korral kuulen kogujana lugu sellest, kuidas keskne informant istus vanaema kirstu ääres ja õmbles kleidivarruka äärde pitsi, et vanaema kondine käevars nähtavale ei jääks. Vanaema oli rääkija jaoks eriliselt oluline isik, ta oli usaldusisik ja sõber, „vanaema niidijuppide sees kasvamist“ toob informant välitööde jooksul välja korduvalt. Kogemus hilisemast ajast, raskest isiklikust elust, aastate jooksul veetud koormast, mida tuli endaga kaasas kanda, kulmineerub üleelatud traumaatilise juhtumiga, mille puhul ei ole tulnud tunda inimese kaotusega kaasnevat valu ja see ei oleks justkui võrreldav oma valu suuruses, ent kogumissituatsioonis esitatult mõjub ilmselgelt rääkijale märksa valulisemalt ja on emotsionaalselt raske ka kogujale. Lähenemine isiklikust lähitsoonist kaugemal olevale on turvalisem.

Käesolevate välitööde raames oli teemasid, mis pakkusid hulgaliselt lugusid, koondades endasse erinevaid lõikumispunkte informantide materjali omavahelisel võrdlusel. Siinkohal rõhutan – kogujana ei olnud eesmärgiks, et kõik inimesed räägiks ühtedel ja samadel teemadel, pigem tõstusid need lood iseenesest vestlus-intervjuude jooksul.

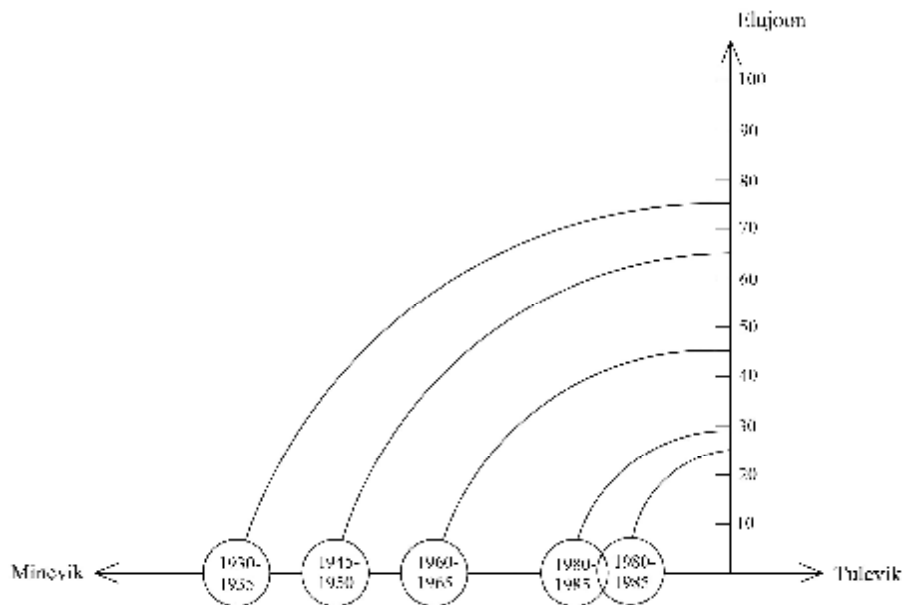
Et uuritavate poolt esitatud teemad oleksid paremini haaratavad ja omavahel võrreldavad, koostasin kogutud materjalile tuginedes referentsrühma võrdleva tabeli teemade lõikes, milles kokku 69 leheküljelises referaadis on näha erinevate informantide suhe ühe või teise teema osas ja omavaheline seotus/mitteseotus teemade lõikes. Saadu mõtestasin enda jaoks lahti erinevate skeemide abil, milles märkisin ära olulise. Edasi järjestasin teemad ülevaate tabelisse (tabel 6b) alates enimräägitutest, millest rääkisid kas kõik informandid, millest rohkem räägiti või mis osutusid minu jaoks kõnekaks mingil muul moel. Mõne teema osas

võisid rääkida ka ainult kaks informanti, oma vormilt, mahukuselt, esituselt ja sisult olid need kogujale olulised. Teemade alaliikide alfabeetilises järjestuses on ära toodud alaliigi nimetus ja kes millest rääkis, sh on ka teemasid, millest üks või teine informant ei saanudki rääkida – kui tal näiteks ei ole õdesid-vendi või kui informat ei ole ise vanavanem (tabel 6b HV 1/c, EV, MV 1/g).

Teemapõhine tabel on esitatud informantide ajaliinist lähtuvalt, keskne informant HV on kesksel kohal, temast vasakule jääb vanem liin, käesoleval juhul siis tema ema ja tädi ning paremal ehk nooremal liinil on vanem ja keskmine tütar. Ajaliin (joonis 1) võimaldab mõningast ülevaate saamist seoses edasikestva ja/või räägitavaga. Säilitamiseks informantidele rohkem anonüümsust, on nende vanus esitatud teatud aastate vahemikus (joonis 2).

Joonis 1. Informantide ajaliini visuaalne esitus.

Joonis 2. Informantide paiknemine ajaliinil.

Teemad, mis hulgaliselt materjali andsid ning kõiki kõnetasid ja tundusid kindlasti ka piisavalt turvaliselt käsitletavatena olid eluga toimetulek ning ümbritseva kogukonna lood. Märkimisväärselt on esindatud kõikide informantide lugedes jutustused vanavanematest, samas kui isikliku elu süvalood (tabel 6b, 1/h) – kooselu, abielu – on esitatud kolme informandi lugedes. Ühe informandi poolt elukaaslase kohta vaid lühinaljandi esitamine ei olnud koguja arvates piisav, et tabelis seda ära tuua. Loo esitusviisist saab aga aimu, et rasketest elukogemustest on kergem rääkida läbi nalja. Kolme informandi puhul, kes ei rääkinud isiklikust elust (vastavalt siis tabel 6b, HL, UM, EV 1/h) ei tohi unustada, et kogujal ei olnud nendega kas üldse neljasilmavestlust (UM, EV), või oli see lühem (MV, HL) erinevalt sellest, mis mitmel korral toimus keskse informandiga. Samas ei olnud omavahelist pikemat segamatut vestlust ka noorima ajaliinil olijaga, kes meelsasti vahendas isikliku elu juhtumeid, sh ka probleemseid (tabel 6b, MV 1/h). Isiklikul tasandil vahendasid kõik sünnipäeva-, pulma- ja matusekombestikku; rahvakalendri pühad nagu jõulu- ja jaanikombestik on lugedes samuti rohkem esindatud. Eriti põhjalik materjal on keskse informandi erialasest kogemusest, lugudega kõigest, mis seotud ühe lasteaiaõpetaja tööga, alates keskkonnast, kus tööd teha tuleb, lõpetades mõjudega isiklikule elule, sh on žanriliselt väga põnev tänapäeva kalendrikombestiku materjal ja mängituslaulud, mida uuritav töös kasutab. Venelaste ja nõukogude perioodi lood on olemas ühel või teisel moel kõikide informantide materjalides. Elukohajärgselt on tegemist piiritsooniga ja kuna igapäevane elu-olu nõudis teatud reeglite täitmist, on sellest jäänud lugude pagasisse värvikaid juhtumeid,

mida esitatakse humoorikate pajatuste, pilkelugude, naljanditena. Kolm vanemat põlvkonda puudutavad ka sõja-teemat, üks küll pigem koduigatsuse võrdlustasandina töötegemise temaatika sees (tabel 6b, 3/a), samuti põgusa vihjena, et sõda läks neist küllalt kergelt üle. Vanima informandi otsene kokkupuude sõjaga kajastub emotsionaalselt raskemini kuulatavas materjalis, kus ta tunnistab, missugune kole hirm tal oli lapsena ema ja isa pärast – kui nemad lastena olid koos teistega pommivarjendis, siis ema ja isa pidid kodus käima loomi söötmas. Räägitakse samast objektist, kajastatakse aga erinevalt. Kuigi ühel juhul ei ole tegemist isikliku kogemusega on ka siin võimalik märgata samaviitelisust – üks reaalsus on killustatud erinevateks osareaalusteks (Pöysä 2009: 52). Okupatsiooni perioodist on ka isiklikult kogetud hirmulood.

Suguvõsa ja esivanemate lugudes rõhutatakse eriti laiskade ja laiskuse taunimist, nende kohta, kes tööd ei viitsinud teha, öeldi „eks see ÄM seltsi ole“ (MA11, p 21; MA1, p 20). Kolme vanema põlvkonna informantide lugudes lastest kerkib teemana esile erinev suhtumine neisse – olid lapsed, kes olid „kõige-kõige“ ja lapsed, kes olid teisejärgulised. „Kõige-kõige“ lapsed olid vanaema KR ja vanaisa RK abielus sündinud, teisejärgulised aga need lapsed, keda noor naine oma uude abielusse kaasa võttis, kuna neid oli aga palju, siis „ei jaksatud neid ülegi lugeda“ (MA1, p 34, 43, 44).

Lugudes räägitakse ka väljarändest, esivanemate päritolust ja vaimsetest repressioonidest nõukogude perioodil.³⁷

2.2.5.1 Millest räägivad informandid

Vaatlen lähemalt mõnda teistest enim esile kerkinud temaatikat.

Lapsed (tabel 6b, 2/a-e). Üks mahukam teemadest, millest rääkisid meelsasti kõik, seostus lastega – nende kasvatamise, mängude, laste töötegemisega. Teema „lapsed“ alla mahuvad ka informantide isiklikud lapsepõlvemälestused (tabel 6b, 1/a) ja sünnikombestikuga seonduv, mida oma lugudes kajastasid kõik uuritavad (tabel 6b, 2/a-d). Informandid esitasid lugusid vastavalt oma kodus valitsenud või valitsevatele traditsioonidele. Üks kõiki ühendav arusaam puudutab tõdemist kuivõrd on muutunud minevikuga võrreldes laste kasvatamine, neile

³⁷ Läti eluloo uurija Marute Pranka (2009), kes on jälginud ühe maja loo põhjal migratsiooniprotsesse, viitab nõukogude võimu ebaseaduslikule loomusele ja sellele, kuidas inimesed moraalselt ei suutnud seda välja kannatada. Sama ilmneb käesoleva töö allikmaterjalis.

millegi lubamine ning laste tööde tegemine. Nii näiteks informantidest noorimad viidi 15–20 aastat tagasi suvevaheajaks maale vanaema-vanaisa tallu, kus tuli teha vajalikud tööd, vastuvaidlemise võimalust ei olnud ei vanavanemate ega vanemate juures olles ja kui vanemad olid midagi otsustanud, siis „ega laste arvamust keegi küsinudki“ (MA 42, p-d 45, 48). Algklassiealisena tuli seista võrdselt täiskasvanutega kogu pere talongidega „suhkrusabas“, karjatada lehmi, teha heina, koristada tube.

Vanem põlvkond oli naabritädi ja vanaema hoole all, kuna emal-isal, kes kogu aeg olid talutöödega hõivatud, ei olnud lapsega aega tegeleda. Vanaema esitab selle kohta ühes palas naabritädi ütlemise temale: „nigu sinul ei olegi last“. Lapsed olid need, kes vajadusel pidid viima-tooma-tegema, ei olnud kombeks öelda „ma ei viitsi“ või „ei taha“ (MA 28, p 8).

[--] Ja mina olin kodune, noh loomad olid ja, siis ja. Siin oli vanatädi, siis ütles, et noh, kaev on meil kaugel sääl, et [naerab] – kogu aeg kandsin aga vett, kolm korda päevas ma jootsin loomi, mullikas oli ka veel ja [naerab] – nigu sinul ei olegi last. Üks vanatädi, hiljem hulkuski selle vanatädi sabas.. [naerab] [--] (MA 1, p 57).

Vanaema mäletab enda lapsepõlvest samalaadset kogemust – lapsed kasvasid iseenesest, siis olid omad põllud, kust tuli sirbige vilja lõigata, lastega eraldi tegelemiseks ei olnud aega ja kui lapsed juba vähegi suuremad, oli kogu aeg töö (MA 1, p-d 50, 70). Siiski – ühes palas räägib HL, kuidas nad väikestena mere ääres liivakooke garneerisid ja müüsid, siis ei olnud veel traataeda ees, mere ääres oli liivarand ja lapsed said seal mängida (MA 12, p-d 53–54).

„Ärateenimine“. Sarnased on kõikide informantide lugudes ja kommentaarides kogemused „ärateenimisest“. Millegi saamiseks, kuhugi saamiseks tuli see „ära teenida“, niisama ei võetud kaasa külla, surnuaiapühale, kalurite päevale, ei saanud diskole ega antud ka rahanatukest. Keskse informandi arvamust raha väärtusest ja raha andmisest lastele üldse peegeldab lugu, mida ta ämmalt on kuulnud – kui lapsele ka raha anti, siis „ega seda ei ole vaja kulutada“. Kommentaaris leiab rääkija, et nüüd minevat kõik ja kohe, kui antakse (MA 12, p 22).

„Ärateenimine“ ei tähendanud ainult teatud tööde tegemist. Näiteks pidi lehmaase olema tehtud, veed loomadele ette kantud, puukast täis, solgiämber tühi, veeämber täis. See võis tähendada kohustust magada päise päeva ajal, mis lapsele võis olla aga tõeline piin isegi siis, kui nii väga seda täita sooviti (MA 27, p 13). Vajalikele tehtud tegemistele järgnes

„ärateenimise“ teise osana „kadalipp“ – luba küsimine ühe käest, siis kui ühe käest luba olemas, tuli minna teise juurde luba küsima (MA 27, p 14). Ja kui siis lapsena lõpuks kuhugi saadigi, tuli olla „viks ja viisakas“, kniksu pidi oskama teha, tere tuli öelda, viisakalt küsimustele vastata, vinguda ei tohtinud, et igav on (MA 26, p-d 25–28). Keskse informandi ja temast vanemal liinil olijate lugudes kajastub, et lapsi niisama lihtsalt kaasa ei võetud, see ei olnud loomulik ja kui võetigi, siis pidi selleks kõvasti vaeva nägema. „Ärateenimise“ vaimus kasvatatud emad kannavad kombe edasi oma lastele, nii kurdab kõige noorem rääkijaist, kui palju ta pidi vaeva nägema, et saada diskole ja natuke raha. Tänapäeval tähendab „ärateenimine“ peres lapselapse olemist vanaema hoole all ja vastutasuks lapse ema poolt vajalike tööde teostamist; kasutusel on nüüd väljend „tasa teenima“ (MA 9, p 57). Ärateenimine võib olla ka vastassuunaline – midagi saades ollakse midagi ära teeninud. Ühes loos on juttu, kuidas laps saab lehmasarvega löögi silma ning valurahaks selle eest oma elu esimesed kõrvarõngad (MA 29, p 10).

Kasvatusemeetodid. Põhiosa ajast pidid lapsed olema õues, üle toaukse võis ainult kella vaadata ja kui kambrisse lubatigi, siis võis sealt vaid vaiba pealt niidotsi korjata. Peres on teada ütlus „nadikad, õue!“, mida vanim informantidest oma õelastele ikka ütles (MA 27, p 15). Õues oli pääsetee erinevate põlvkondade puhul silme alt ära kadumine, mõnel juhul ka teesklemine, et ei kuule, kui hüütakse (MA 12, p 32). Keskse informandi peres kuuletuti esmajoonel vanaisale, tema sõna oli seadus, millele vastu ei vaieldud ja vanaisa teadis täpselt, mis tuli ära teha ja mismoodi asjad käivad. Harjunud nooremana olema ühe lapse isa, pidi ta vanaisana olema olukorras, kus õues oli korraga viis või enamgi last (kui lastel veel keegi külas oli). Et lastehulka ohjes hoida, olid vanaisal omad meetodid.

Vanaisa lastekasvatamise lood korduvad kõigi viie informandi materjalides, tekitades lõbusat elevust. Mitte üks rääkijaist ei tee vanaisa ja tema meetodite kohta kriitilisi märkusi, lapselaps ütleb põhjendusena, miks nad vanaisa sõna kuulasid, et vanaisa oli tark inimene ja et tema oli ju peremees (MA 12, p 25). Üks lugudes esinev märksõna on tammepuu, mis kasvab talu akna all. Kuidas ja mida tamme all teha tuli või tohtis, on jutustajati erinev, igauks räägib just seda, mida ta teab teiste lugudest, on pealt näinud või isiklikult kogunud. Lugude järgi karistas vanaisa lapsi tamme alla seisma panemisega kui midagi tehti valesti või kui midagi vanaisale ei meeldinud, põhjuseks võis olla laste omavaheline tüli, herneliistakute ärasöömine vmt. Ühe noorema põlvkonna informandi järgi olid põhilised seisjad tamme all just tema õed, kuna tema lastest vanimana oli pidevalt töödessa rakendatud ja noorem oli veel liiga väike.

Keskmine tütar seda enda poolt räägitavas otseselt ei kinnita, küll esitab erinevaid kogemusi, mis tamme all seismisega kaasnesid. Vanaisapoolne tingimus oli, et oma tegude üle tuleb järele mõelda. Tamm kasvas maja kõrval, nii et köögiaknast oli vanaisal hea jälgida, kuidas karistuslapsed ennast üleval pidasid ja tema karistusse suhtusid ja kui keegi julges igavusest maad sonkida, puu koort kakkuda, pandi ta seisma kivitrepile ja „kästi seal maad sonkida“. Mõnikord aga unustas vanaisa ära, et on kedagi tamme alla pannud, siis pidid kodakondsed seda meelde tuletama. Teine vanaisa meetod oli voolikuga vastu majaseina löömine, keske informandi sõnade järgi oli siis kord jälle majas ja igati teadis, kuhu minna või kus on tema koht (MA 12, p-d 23, 24). Isepäine suhtumine või vanaisa eest ärajooksmine võis lõppeda pullipiitsaga vastu jalasääri saamisega (MA 42, p 42). Kui vanaema ei kommenteeri lugude rääkimise ajal oma mehe kasvatusstiili mitte ühe sõnagagi, siis keskne informant laste emana aktsepteerib, mida isa vajalikuks on pidanud – „kui isa nägi, ju siis oli vaja lastel järele mõelda“ (MA 12, p 25).

Hellus, laste hoidmine. Ei keskne informant, pere vanaema ega ka lapsed ei mäleta, et oleksid kogenud vanemate poolset hellitamist ja kallistamist. Hellitamist, täiskasvanute tähelepanu ja hoolitsust said lapsed tunda tänu vanaemadele – keskne informant oli lähedane isapoolse vanaemaga, tema tütred said hellust ja tähelepanu keske informandi meheemalt.³⁸ Kui vanaema oli hõivatud töödega, siis keske informandi lapsepõlves jäi lapse jaoks aega naabritädil, kes istus tavaliselt oma keldrikoopa katusel ja vaatas sealt eemale kaugustesse.³⁹ Tädi oli lapsele seltsiks, aitas mängida, laulis palju. LI-tädi keldri katuselt õppis informant selgeks jalgrattasõidu ja mitmeid kordi räägib HV, kuidas ta tädiga mängis hobusemängu – tädi hoidnud nõõrist, mis temal ümber keha ja tema kapanud siis ringi (LI-tädi lood MA 1, p-d 57–60, 63–66, 69; MA 36, p 19). Järgmise põlvkonna puhul oli arvestatav onu Remuse lapsehoid ehk plaadilt kuulatavad „Onu Remuse jutud“, mis lastel kõik peas; lugusid ka imiteeriti ja mängiti (MA 4, p 81). Kõik informandid räägivad laste mängudest ja mänguasjadest, mängud jagunevad suures osas loovateks ja reeglistatuteks,⁴⁰ Esimeste hulka kuuluvad mänguvahenditena teatud nukud, mille saamise loo tõttu on nad olnud eriti väärtustatud. Eestis valitsenud Barbie-kultuse mõjul oli 20–25 aastat tagasi paljude tüdrukute suurim soov ja igatsus saada endale ilu-ideaali kehastav nukk, uuritavas peres pidi aga

³⁸ Heasüdamliku ning hella lähedasena näidatakse ema või vanaema ka Pauliina Latvala (1999: 72–87) soome kogumisvõistluse „Suguvõsa suur jutustus“ materjalides

³⁹ Informandi e-kiri kogujale 25. mai 2011 10:12.

⁴⁰ Mänge loovateks ja reeglistatuteks on koolifolkloori põhjal jaotanud Maarja Villandi (1995: 302–305). Esimestes imiteeritakse päriselu enamasti mänguasjade abil, teistes nõuab mäng üldjuhul mitme mängija osalemist.

ostmise põhjus olema ikka väga oluline ehk „ära teenitud“.⁴¹ Nii lubas laste isa, et kui tütar algklasside Lääne-Virumaa suusavõistluse võidab, saab endale nimetatud nuku. Teine nukulugu on ühe lapse koolitee algusest.

[--] *Mäletan, et .. vanem tütar kui nad kooli läksid, nende rühm, siis tema ei pidanud veel kooli nagu minema, et oleks võinud nagu aasta hiljem minna. Ja me jätsimegi ta algul nagu lasteaeda, ta jääb lasteaeda ja tema ei lõpetanud koos teistega. Aga teised said nagu .. nagu kingituseks, lõpukingituseks, kas oli mingi nukk või. Aga siis kuskil poolel suvel, kui ta oskas lugeda ja ta oskas kirjutada ja siis noh {-}- @ miks sa jääd ta lasteaeda veel? Kõik sõbrad lähevad, noh, kooli, et las ta läheb. Aga mina mõtlesin, et ta on veel väike, ta oli kasvultki väike, et noh, las ta ühe aasta vanetab ega siis see kooliaeg eest ära ei jookse, ta ikka ju läheb mingil ajal kooli. Siis sai lõpuks ikkagi nii, et ta läheb ikkagi sügisel kooli. Ja siis me kinkisime talle samet, punase sametkostüümiga nuku. [--] Siis kui tema läks kooli, siis teised ei saand, aga tema siis sai nagu koolis juba noh, aabits käes ja-ja niimoodi, siis meie kinkisime talle nuku, siis ta oli nii {-} see oli nagu püha reliikvia selline, selline nukk oli. [--]*

Struktureeritud intervjuu ja sünnikombestik. Sünnikombestikuga seoses rakendasin keskse informandi puhul struktureeritud intervjuud, sooviks oli saada võimalikult üksikasjalik kombestiku ülevaade, aluseks ERA küsitluskava,⁴² mille järgi informandile küsimusi esitasin, neid mõneti omavahel kombineerides ja individuaalselt informandile lähenedes. Tulemuseks sain põhjaliku materjali, mida ka eeldasin, kuna kesksel informandil on võrdleval tasandil olemas kogemus viie erineva lapse sünniga seonduvast. Materjali läbi töötades märkasid hiljem, et narratiivseid lugusid esineb pigem vähem. Hulgaliselt oli erinevaid fakte, ütlemisi ja kõnekäande, kirjeldusi elu-olu kohta ning seoseid, viiteid, võrdlusi erinevatele valitsusperioodidele mil lapsed sündisid. Informandi poolt räägitud lugudes hakkas silma nostalgia ilmnemine. Tasandi *enne ja nüüd* järgi tegelesid nõukogude ajal vanemad rohkem lastega kui seda tehakse praegu, kuna pidevalt tuli mähkmeid vahetada; samuti võimeldi lastega rohkem. Endisaegsed velvetvankrid olid pehme vedrustusega, nüüdsed on suured ja rasked, millega „kõik kivid ja augud on ju tunda“ (MA 4, p 94). Haiglast ära tulles toimus vahetus- ja üleandmis rituaalina õele lilled-kommikarp – vastu laps, st anti ja saadi, nüüd tullakse haiglast justkui vargsi ära – „kedagi ei huvita“ (MA 4, p 58). Kõikide laste sündimisega seoses tõi informant esile, et iga lapse sünniga tuli end uuesti „emaks vormistada“ – põhiküsimus oli, kuidas hakkama saada emaks olemisega.

⁴¹ Enese identifitseerimisest ja ideoloogilisest sõnumist rahvajuttudes, meedias, sh Barbie rollist väikeste tüdrukute mina-pildi loomisel ja soorollide kujundamisel lähemalt Dégh 2003.

⁴² <http://folklore.ee/era/kysitus/synnikombestik.htm>

Üks kogemuslugu häirib informanti ennast väga ja peegeldab kogeja kogetud kogemematust – olles neli last ilmale toonud, ei oska ta ära tunda viienda lapse sünnitegevuse algust ja võimalikust „mis võinuks juhtuda“ kogemusest päästab teda ämm, kes küllatunud poja koos miniaga sõna otsese mõttes uksest välja viskab, käskides neil kiiresti haiglasse minna. Kordi imestab informant enda üle, kui rumal võib üks inimene olla (MA 4, p 33).

Eluga toimetulek (tabel 6b, 3/a-c). Kõiki informante tugevalt kõnetavaks teemaks on elu-oluga toimetulek, sh toitlus, riietumine, finantsmajanduslikud kohustused, elamise võimalikkus ühes või teises piirkonnas, lisatööd, mida on tulnud teha, säästlik eluviis, perekeskne turvaring. Viimast iseloomustab üksteise abistamine riiete- ja toiduga, vajadusel raha laenamine, autoga sõidutamine, ülejäänud asjade-toidu jagamine teistele, riiete ringlemine peres. Kui täiskasvanud lapse jaoks on riietusest moest läinud, siis emale kõlbab küll, kui ühele lapsele on väike, siis teisele paras, kui enda pere lastele enam ei sobi, sobib vahetuskaubana väljapoolsetele ja vastu saab midagi sobivat pere lastele. Eriti keskse informandi ja tema vanema tütre puhul ilmnes, et endale ostetakse ja lubatakse midagi uut haruharva, heal juhul aastas kord või paar ja ka selleks peab olema kas vältimatu vajadus või mingi tähtsam põhjus nagu türe pulmadeks uue kleidi ostmine.⁴³ Lisaks peresisesele üksteise toetamisele toimib vahetuskaubandus ka väljapool pereringi olevate inimestega – vahetatakse seda, mis endal üle, sh on ka aiasaadused – ploomid, kurgid, tomatid, marjad. Vastutasuks viib üks sõber heasse marjametsa, teine annab head- ja paremat, mis endal üle, vastu. Väljapoole antakse ka niisama, ilma vastutasu saamata, iseloomulik on, et pakutava üle on teatud mõttes kontroll ja midagi ei lasta käest ära minna. Kontrolli omamine ja vastutuse võtmine oma elu üle annab võimaluse seesugust vahetuskauba-elu teha.

Töötegemine (tabel 6b, 3/a). Lugudest lugudesse on korduvaks teemaks töö. Töötegemise mõttekus võrdub pere jaoks eesmärgi täitmisega. Näiteks mingi vajaliku eseme ost, lapsele välismaise suusalaagri lubamine, unistatava reisi teostamine, korteri remont. Eesmärgi täitmiseks kogutakse raha, kui üks eesmärk on täidetud, püstitatakse uus (MA 35, p 29). Enim saab kasu pere töötulemustest pank – pikaajalised laenud, millega lastel on elamised soetatud ja mis neid aastaiks seovad. Ei ole võimalik tööd mitte teha, kui tahetakse ära elada. Tööd tehakse ka siis, kui otseselt tööl enam ei käia, endale ja teistele on vajalik tõestada, et jaksatakse ikka veel olla kasulik – nii näiteks riisub pere vanaema lehti, teeb süüa. Keskse

⁴³ Põlvkond vanem informant rääkis, kuidas nemad lastena said uue kleidi ja kingad surnuaiapühaks (MA 26, p 25).

informandi ja tema laste lahutamatu lapsepõlve osa on olnud lehmade karjatamine, korduvad on lood lehmade sõnakuulmatusest, isepäisusest ja sellest, kuidas lapsed lehmadele mõeldud leiva karjatades ära söövad. Veel vanem põlvkond mäletab, kuidas kogu aeg tuli peenraid kitkuda ja neid hommikuid, mil ema 4–5 ajal üles tõusis ja hakkas linasid ketrama (MA 25, p 10).

Jälgitava pere kõiki liikmeid on sidunud kogu aastat hõlmav porgandikasvatamise periood, millega 7–8 aasta vältel tegeleti põhjusel, et saada hakkama mitme lapse kasvatamisega ja teenida väikesele palgale lisa. Lood räägivad oranžikäelisest koolis narritud lapsest, kes pidi porgandeid puhastama, saadud raha eest koolilõpetamiseks vajaliku ostmisest, keskse informandi sõbra panusest, tädi abist. Porgandikasvatusperiood lõppes kahel põhjusel – lapsed kasvasid suureks, igapähe oli juba oma elu ja elu-olu muutuste tõttu muutusid ka porgandite vastuvõtu tingimused ning asutused (haiglad, sööklad) hakkasid kaupa kokku ostma eraisikute asemel hulgiladudest (MA 1, p 1; MA 2, p 18; MA 42, p-d 59, 61).

Laste suuremaks kasvamine võimaldas informandil hakata tööl käima Soomes, millist kogemust ta iseloomustab sõnadega „ei mingit muret“ ja heameele tundmist töö leidmise üle „pime kana leiab ka tera“ (MA 2, p-d 20–31). Töökogemus maasikakorjajana ei ole võrreldav tööga Eestis, kus informandi kogemuse järgi tuleb töötada kogu aeg, teha palju rohkem kui töö otseselt nõuab, teha palju vabatahtlikku tööd ja samas olla silmitsi väikese palga ja rahapuudusega. Informandi järgi on „Soome maasikaelu“ töö kaheksast ühe-kaheni ja kõik tööväline vajalik on korraldatud – ei ole vaja süüa teha, elada saab omaette pisikeses kööktoaga majas, pererahvast on saanud omainimesed, kes mõnikord kutsuvad kohvile ja „kesäilda“⁴⁴ valssi vaatama. Lisaks saab lugeda, omaenda mõtteid mõelda, keelt õppida. Marjakasvatamise tegelikkus on esmapilgul ahvatlev, kui informant aga pühendab kogujat põhjalikult maasikatöö spetsiifikale võib mõista, et hakkama saab vaid see, kes suudab ja tahab tööd teha (vt ka Laitinen 2003: 252). Suurim miinus, mis selle tööga kaasneb, on informandi jaoks kodust eemalolek, mida ta võrdleb sõja eest pakku läinute ja tagasi mittesaanutega.

[--] *Ja mina läksin Soome ja nüüd ma olin kuues suvi juba Soomes... [TP: Mhm]... Kolm nädalat kuskil, mulle sellest piisab, parajalt tuleb juba koduigatsus, niimoodi et viimastel [et viimastel nädalatel on juba niimoodi, et] saaks juba laeva peale jumal-jumal ja hakkaks juba*

⁴⁴ Kesäillan valssi – suveõhtu valsid. Soome televisioonis näidatav populaarne tantsusaade.

Tallinn paistma [hakkab naerma, TP: Mhm]. Noh tõesti, ma ei ole sellist tüüpi, et ma suudaks olla. Noh kaks nädalat veel. Aga [väga vaikselt] siis hakkab kuskil keerama "Tahan koju, tahan koju, tahan koju". [TP: Mhm] Iga kord ma mõtlen, siis kui mul see koduigatsus tuleb peale, mõtlen need, kes läksid sõja eest .. ja ei saanudki tagasi koju .. mis nemad võivad tunda- võisid tunda, et noh, et noh.. [-] (MA 1, p 2).

Toitlus (tabel 6b, 3/c). Toitu tarvitatakse sügavkülma kogutuna – külmutamiseks sobilik toidukraam on portsjonite kaupa hoiule pandud, et vajadusel oleks omast käest kogu aeg võtta. Poes käiakse kord nädalas ja ostetakse põhiliselt vaid soodushindadega või suurte allahindlustega praakkaupa hulgilaost.

Toitlus on teema, mis seob rääkijate häid mälestusi lugudes. Mäletatakse väga hästi maitsenud, lõhnavaid toite, mida kas vanemad, vanavanemad, tädid on teinud, antakse üksikasjalik kirjeldus, kuidas „esteetilis“ koogitükke tehti. Alateema raames kerkib informandina esile pere vanaema väärtus teiste uuritavate silmis; tema tehtud toitudest unistatakse, mõtlemine sellele tekitab nostalgia, see on hea möödunust, väärtus, mida on püütud omandada ja selgeks õppida ent mida ei ole suudetud saavutada, kuna „seal on pliit teine, teiseks on pann kindlasti see võluvärk – see on vana, ei ole teflonpann“ (MA 38, p-d 6–7).

Erinevad vanaemad kuuluvad kokku mingi kindla toiduga. Näiteks hommikusöögid, kus vanaema sõi juustu, lapselapsele kaapis kuivanud juustukoorikut, mis imehästi maitses. Või mannapudru segamise kõlksud vastu potiserva kui vanaema putru keetis ehk vanaema tehtud paks kissell vahukoorega, mis pidi alati olema tähtpäeva laual (MA 9, p 3; MA 26, p 37). Toidusoo või ihalus võib olla ka märk mõnest keelust – kui ei lubata soolakilu süüa üle teatud arvu, siis seda suurem on soov seda teha (MA 34, p 11; MA 43, p-d 4–6). Toit annab ka märku, kui hakatakse terveks saama. Keskse informandi puhul olid kodus tehtud soolakilud tervise mõõdupuuks – kui laps küsis nende järgi oli ta peaaegu terveks saanud (MA 34, p 11; MA 4, p17). Vastupandamatut igatsust tekitavad erinevates informantides soolakala, valged tanguvorstid, vanaema pannkoogid ja mooritud liha.

Toitlusega seotud lood räägivad ka kommetest söömisel, taunitav on, kui ema ei söö koos lapsega, vaid vaatab samal ajal telerit. Laste puhul valitses reegel, et kommid ei seisnud niisama kättesaadavalt laual, vaid neid anti siis, kui lapsed sõid korralikult ja kiiresti oma toidu ära (MA 20, p 8). Paarkümmend aastat tagasi kehtinud ühe- või kaheotsa kommade tava

ja kommikott meelituseks laual, mis kehtis keskse informandi laste puhul, on peres käibel siiani – kui, siis kommikott on laual vaid meelituseks. On ühe- või kahe-otsaga kommid, mõnikord ka kolme-otsaga, mis tähendab mitu kommi on lastele peale sööki lubatud (MA 12, p 43; MA 20, p 8; MA 4: 1).

Erialase kogemuse lood (tabel 6b, 6/a). Materjali mahukuse, üksikasjalisuse, detailide ja teemade osas on esilduvamad keskse informandi erialase kogemuse lood. Kui teised puudutavad sama teemat pigem möödaminnes, siis HV materjali annab jaotada ülevaatlikuks ametipärimuseks. Seoseid ema tööga ja viiteid sellele märgivad oma lugudes ka HV lapsed EV ja MV – nii näiteks väidab üks, et emal on iga asja kohta olemas oma laul ja et ema on see, kes oskab igast asjast laulda, teine aga, et ema ei oska lauldagi ja laulab töö juures oma laulud ära ning kodus enam ei viitsi (MA 42, p 22; MA 12, p 57). Ametipärimuses esitatud üle-eestilise vaatenurga aluseks on välitööde perioodi lähedusse jäänud traagiline õnnetus ühes lasteaias. Juhtunu põhjalt saavad alguse mitmed räägitud lood. Erinevates juttudes kirjeldatakse lastaiaõpetajate olukorda Eestis, ilmneb, kui suur on nende vastutus ja kui väike riigi poolt laste turvalisuse garanteerimine. Lugudes on otsesed etteheited „nendele“.⁴⁵ Kõikide lugude aluseks on HV 30 aastane töökogemus ja teadmine, et väikelapse käitumine on ettearvamatu. Lasteaiaõpetajal on oluline arvestada väiksematki pisidetaili ning valmis tuleb olla ka justkui võimatuks nagu näiteks lapse ärakadumine, mida kesksel informandil aastate jooksul on kolm korda juhtunud (MA 15, p 3).

Lasteaeda paigaldatud üliohtliku kiigeloole näitel tõestab uuritav ilmekalt oma arvamusalaldusi. Saamaks kogujana aimu räägitavast kontekstist, külastame vaatluse korras ühel õhtul ka lasteaeda, kus informant töötab ning kus koguja kiigest, millest räägiti, pilti saab teha.⁴⁶

Erialane töökohustus hõlmab kirjutamata reegleid, millest olulisem on pidev lastega suhtlemine ja neile naeratamine, nii kattub ema lugu tütre omaga – HV tõdeb, et väsinuna

⁴⁵ *Nemad* on informandi määratlus kellegi kohta, kes kuskil arvab teadvat kõige paremini, kuidas õige on – st, et ei küsita, ei arutata, ei mõelda läbi, et kuidas need inimesed reaalselt töötama peavad, vaid tehakse, otsustatakse, arvatakse ise. Nii näiteks võetakse lasteaia õue ümber ära aed, paigutatakse üliohtlikud kiiged, ukseid pannakse sinna, kus lapsel võivad sõrmed vahele jääda, tellitakse kastvoodeid, kus laps peab turnima ühest voodist teise, et enda omasse saada ja kus terve põrand on kinni. Et inventar oleks lastesõbralik ja ei võtaks asjatult vajalikku mängupinda, peab seda kohandama oludele vastavaks (MA 14, p-d 45–52).

Võrdluseks – Annikki Kaivola-Bregenhøj (2008: 167) artiklis ingerisoomlastest on uuritavad kasutanud mõistet „nemad“ võimukandjate, nõukogude okupatsioonivõimu esindajate kontekstis.

⁴⁶ Vaatlus lasteaias toimus 17.11.2011.

kodus ei jaksu ta isegi enam rääkida, ammugi laulda või mängida (MA 42, p 24). Õpetajana on HV silmitsi probleemidega nagu vajadus koguda rühma lastele varuriideid ja jalanõusid, kuna laste vanemate toimetulek eluga on piiratud tasemel. Nii räägib üks lugu lapsest, kes 20 kraadise külraga saadeti lasteaeda kummikutega (MA 35, p 13). Keskele informandile on oluline, et laps tunneks end hästi (MA 35, p 12), sellest tulenevalt tuleb palju ära teha. Iseloomulikuks on, et endale võetud töö ja kohustused kurnavad ja väsitavad samamoodi nagu palgatöö.

[--] *Et noh, et peale selle, et sa oled lasteaias ütleme see nagu ütleme et õpetaja, sul on tegelikult veel tuhat muud asja, mis sulle sinna, sinna, sinna külge paraku, noh, tuleb eks. Sa oled võibolla nõustaja, sa oled mida iganes eks. Et noh, õpetaja ja kasvataja, et noh.* [--] (MA 35, p 15)

Välitöödel räägitud lugudes on tajutav HV hirm, et mõne lapsega võib midagi juhtuda või et mõni laps võib kaduma minna. Ta teab, et kui väikeseid lapsi on rühmas kokku rohkem kui üheksa, on tegemist „ainult nende karjatamisega“ (MA 35 p-d 15–17, 19–24, 27), Tööpraktikas on kolm juhtumit, mida saab rääkida isegi naljatades – niipalju on kogemus muutunud ja üleelatud hirm kaugemale jäänud. Üks räägitud lugudest on lapsest, kes haihtus õuest tuppattulemise hetkel ja ajal, mil teda ärevusse sattunult meeleheitlikult otsiti, istus laps õues mägimänni ladvas. Kui „surmahirmus“ HV lapse sealt lõpuks avastas, maha istus ja nutma hakkas, hõikas laps puu otsast „Aga ma ju olen siin!“. HV sõi päevi rahusteid, laps sai noomida, loole järgnevalt iga kord, kui lasteaias kokku saadakse, ütleb ta HV-le: *Tere, mina olen siin* (MA 12, p 5). Oluline on ka pika loo rääkimise põhjus – HV oli asendajaks teises rühmas, võõraste laste käitumist-harjumisi ei saa õpetaja aga teada, ammugi siis veel ette aimata (MA 12, p 6). HV arusaamine, et tegelemine võõraste lastega on eriti vastutusrikas ja raske lõppes tõdemusega, et parem on olla mitte liiga vastutulelik.

Omavahel otseselt seotud on lugudes Soomes maasikakorjamine ja töö lasteaias – esimene võimaldab täiesti vait olemist, mõtlemist ja kui mingi idee on mõtteis mõlkunud mitmeid aastaid, siis maasikamaal saab selle konkreetseks kavaks välja arendada ja detailideni läbi mõelda (MA 1, p 3; MA 15, p-d 3–4).

Rahvausund (tabel 6b, 5/a-b). Usundilised kogemused on saadud kas vahendatud kogemuste kaudu, vahetult ise kogetud, ehk valitseb käitumist teadmuse tasand; need ei ole selgelt eristatavad eati ja otseselt ei saa väita, et informantidest vanemad teavad rohkem või

nooremad vähem. Informandid UM, HV, MV teavad, et käekotti ei tohi maha panna, noorim, MV on ainuke, kes lisab põhjuse, et siis vist raha läheb välja. Kott mis maas oli, võetakse üles. Kui UM on unustanud kokkulepitud intervjuu, siis külaliste tulekut oletab ta kassi näo pesemisest, kui HV lööb varba ära, kasutab halva vältimiseks kolm korda üle vasaku õla sülitamist. Kindlalt täidetav on olnud enda jälgimine ja mittepuudutamine, kui last oodates on nähtud tulekahju (muidu jääb lapsele puudutatud kohale punane laik), kinni on peetud ka keelust last südame kohalt mitte masseerida (südametegevus kiireneb), lapseootuse ajal käed üle pea magada ehk käsi õlgadest kõrgemale tõsta, muidu võib lapsel nabanöör ümber kaela minna (MA 4, p 9). Viimati nimetatud on ühel HV tütardest lapseootuse ajal ka juhtunud (MA 4, p 38), HV esitab veidi hiljem loo, küll ei ilmne loos seost ülestõstetud kätega. Keskse informandi järgi on ta sünnikombestiku teadmised pärinud külas tittede vastuvõtjaks olnud vanaemalt ja ämmalt ning mõlemalt kuuldut ka järginud.

Matusekombestiku erinevad rituaalid, mida tuli teha millegi jaoks, ilmnevad enim UM-i, HV ja EV materjalis, mõnel juhul esitatakse ainult teadmist, mõnel juhul lisatakse ka selgitusi või et tegevuse põhjust ei teata (järgnevalt mõlemad esitatud sulgudes): nii teatakse, et hauakaevamisel leitavad esemed-luud tuleb uuesti maha matta, haua pealt millegi kaasavõtmine on keelatud (haud on püha), surnuaias tuleb vaikselt olla, kuuseokstest tuleb teha ärasaatmise tee, kohe peale surnu viimist tuleb need ära koristada, väravas olevate kuuskede ladvad tuleb ära murda (aga kuhupoole, ei tea), oma pere liige ei tohi kirstu kanda, lahkunu „otsikus“ peab olema küünal, peeglid tuleb kinni katta (et mitte näha oma nutetud nägusid), et „surnuveri“ ei hüübi (MA 41, p 12). Minevikust esitatakse, et surnu tuli alati läbi küla viia (et kõik saaksid kaastunnet avaldada). Kui UM-i lood on aste enda sisesfäärist kaugemale, st ta ei räägi sõnagi enda elukaaslaste ega ema matustest, küll aga teiste lähikondsetega seotust, siis HV, EV, MV räägivad kogemustest, mis neil endil on. Kõik informandid vahendavad ka ümbritseva kogukonna inimeste lugusid. Eluolu muutuste ja vanematest traditsioonidest kaugenemise näiteks jutustab keskne informant oma pojast, kellel tuli kokku puutuda matustega ent ta ei teadnud, kuidas kaastunnet avaldada, kellele, mis järjekorras, kas enne peab läbi minema jalu- või peaotsikust. HV arvates võiks põhikoolis olla õppeainena ka kombestiku õpetus võimaliku ettetuleva kogemuse õigeaks täitmiseks (MA1, p 13).

Matusekombestikuga seoses on lapsed teinud salajasi katseid saamaks teada, kas surnud vanaisal on ikka otsaesine külm ja sussid jalas või mitte. Jutustustest nähtub, et mõnel peagi

sureval inimesel on eelaimdus, et nüüd see tuleb, kas tunnetab haige seda vaheldunud aastaajaga seoses, öeldes, et sügis tuli liiga ruttu või hakkab kurtma lähedastele, et tal võetaks rinnalt kivikoorem, mis hingata ei lase. Tagantjärele vaadates on öeldu olnud kui lahkuja vihje siiajäajatele. Matusekombestiku osas on märkimisväärne, et pere kõik liikmed, v.a. eelpool nimetatud perepoeg, teavad, kuidas surnutega toimetada. Nii vanemate informantide kui keskse informandi peres on pereliikmed olnud surses omas kodus, lahkunuid on pestud, rietatud ja pandud kirstuga talu eestuppa ehk tuppa või korteris rõdule.

Matusekombestikuga seoses räägitakse lõbusatest peielaudadest, mis olnud suguvõsa kokkutuleku ja lugude rääkimise kohaks kus matuselised rääkisid juhtumeid, mida keegi lahkunust mäletas. Lauast ei saadud kuidagi püsti, et ära minna, kuna kohe algas jälle uus lugu. Suguvõsa eriline „killu-mutt“ – AI-tädi⁴⁷ on endast jättnud värvikaid pajatusi ja naljandeid järeltulevate põlvete repertuaari (AI-tädi lood MA 42, p-d 24–26, 28–30), elumuutusi kajastavates lugudes (nt mobiiltelefonide käibe tulek, inimese vananemine) heidab AI nalja ka iseenda üle. Usund, sh surmakultuuri kombestik on olnud pere elu loomulik osa, keskkond, mida ei kardetud, inimesed on käitunud vastavalt saadud ja kogetud teadmistele ehk – tegemist on usundiga selliselt nagu seda elatakse, mõistetakse, praktiseeritakse (Primiano, 1995: 44). Kuid on ka küsimusi, millele vastust ei osata leida, kombeid ja tähendusi, mida enam ei teata.

[--] Mis see, mis see tähendab, et miks pannakse just kolm peotäit, et miks ei panda neli peotäit? Küsisin ema käest, ema ka ei tea. Aga miks kolm?.. ja mis selle tähendus on [--] (MA 1, p 86).

Usundiliste lugude üks allikas laste ja ka noorte puhul on olnud hirm millegi tundmatu ees – HV elus on korduv olnud tema käitumine saunast tulles, kui ta liikus nägu pimeduse, st sauna poole ja selg ees maja poole, kuna kartis, et sauna juurest võib pimedast keegi välja astuda. Nii on HV liikunud alati vanemate talus pimedas saunast tulles ja arvab, et teeks seda nüüdki, kui pimedal ajal peaks sauna minema. Kommentaarides arutleb ta selle üle, et ei kartnud, et maja poolt võiks keegi tulla, vaid just sauna juurest. Noorima informandi suurim lapsepõlve hirm igal hommikul vaikuses ärgates oli see, et venelased on vanaema ja vanaisa kaasa viinud. Kartust põhjustas sõdurite hirmuäratav väljanägemine, elanike pidev kontrollimine, ka vanaisa manitsused, et nad mitte mingil juhul venelastega kaasa ei läheks, võisid omalt poolt

⁴⁷ Kuna pere liikmed kutsuvad teda täpselt nii – AI-tädi (ja mitte nimi + sugulusaste) – teen seda ka ise.

laste hirmule kaasa aidata. Ka uskumine nähtamatutesse, väljamõeldud tegelastesse, oli laste puhul hirmu allikaks, nii olnud tuttavatel selliseks tegelaseks Aldu. HV vanemad lapsed mõtlesid noorima jaoks välja Caravello, koletise, kes pahad lapsed koti sisse paneb ja pahade laste maale viib, eesmärgiga vältida mittesoovitud käitumist ja hoida vanda oma kontrolli all. Vanim informantidest on aga uskunud, et näiteks saunaakna taga võib piilumas käia üks iseäralik külamees KK. Omamoodi veider tegelane oli ka laste AL vanaisa väljamõeldud *Inkadi-Jenkadi* ja tema lood (MA 42, p 10).

Kogumistöö üks ootamatum kogemus on seotud kummituslugudest rääkimise situatsiooniga, mil toimub ootamatult kõiki ehmatavat seletamatu kolksatus (MA 41, p-d 14–15). Üks kummituslugu on surnud AL vanaisast, kes keskset informanti kuuldavalt, hääleliselt ja mitu korda kaasa kutsunud, teine lugu on AL vanaisa-vanaema surnud tütre nägemisest hingedepäeval. Kogeja EV püüab nähtule füüsilikast lähtuvat seletust anda. AL vanaisa oli külakogukonnas kõrgel positsioonil, teda kuulati, temaga arvestati, ühes lühikeses lõigus on keskne informant teda iseloomustanud kui meest, kellel ei pruukinud õigus olla, aga kellele pidi õigus jääma. Vanaisa surma ajal oli EV väike ja ei mäletagi matuseid, ent tal oli alateadlik ebamugav tunne surnud vanaisa pildi ees, mis kodus kapi peal seisis. Pilte oli tehtud mitu tükki, nii oli üks ka AL vanaema juures, kus see samuti teda jälgis ent ei häirinud. Kodus ta pilti aga ei sallinud, eriti kui üksi kodus oli, siis pidi vanaisa pildi kindlasti maha panema (MA 41, p 17).

Hirmu ja õuduslugude teadmised ja kogemused on EV saanud lapsepõlvest, kui laste tädi kogus lapsed kokku ja – ise pööraselt taolisi lugusid kartes – hakkas „õudukaid“ rääkima. Tädi veidrad käitumised, hirm kõikvõimalike üleloomulike jõudude ees, pimeduse kartus on nüüd juttude algmaterjaliks, millelt selgelt näha kogemuse muutumist ajas – omal ajal tädit väga hirmutanud juhtumid on nüüd teistele nalja ja naeru allikas.

Teatud liik lugusid võiksid rahvausundi teema raames olla vaadeldavad vaid mööndusega, need on seotud argielu tavatoimingutega ja saanud hilisemate naljalugude allikaks ning esmapilgul ehk mitte seostatavad uskumustega. Nii näiteks on karmi põrandapesemise keelu aluseks olnud uskumine, et see määndab põrandad ära (MA 1, p-d 24–25), kõikide liikuvate esemete ületõrvamisel veendumus, et see kaitseb kõike.

Võimatu saab võimalikuks kogemusega seondub spiritistliku seansi taldrikukeerutamise lugu, kus keskne informant keskkooli neiuna saab täpselt teada oma kahe tulevase elukaaslase nime. Ta teadis tollal küll samanimelisi, abikaasaks ja sõbraks said aga hoopis teised inimesed.

Mare Kõiva on artiklis Tiitsu Seiust ära toonud mõiste „empiirilise kontrolli olemasolu“, mis lahtiseletatult tähendab soovi ja tahet katsetada, kas teistelt kuulnud pärimuslikul lool/tegevusel ka tõepõhi all on. Nii on enda peal järele proovitav, kogetav parimaks tõenduseks, kas ühed või teised raviviisid näiteks toimivad või ei ja elukogemustele tuginedes saab Aleksei Lesk ehk Tiitsu Seiu pidevalt kinnitust valitud tee õigsusele ehk rahvapärastele ravimisevõtetele. Enda peal kuulu, päritud teadmise katsetamist on lugude põhjal võimalik märgata ka informantide käitumises.

2.2.5.2 Ebamugavad, tundlikud ja tabuteemad

Alessandro Portelli on juhtinud tähelepanu suulise ajaloo erinevale ja kasulikule loomusele võrreldes kirjalikuga. Analüüsides rakendatud üleskirjutised on varju jätnud suulise salvestise tõhususe (Portelli 2000: 46). Mis tegelikult toimub suhtes kõneleja-teemad-emoosioonid, saab aimu intervjuusid kuulates. Käesoleva töö allikmaterjali analüüsides leidsin lülitumisi ühelt rütmitüübilt teisele (ibid.: 48), suhtumist kõnealusesse teemasse näitasid mitte ainult pauside pikkused, mis litereeringultki põhimõtteliselt välja loetavad, vaid ka nende laetus, positsioon tekstis. Sama kehtib kõne kiiruse muutumise ja sisemise rütmi kohta. Olen täheldanud kõne aeglustust kui rusuva teema ühte näitajat, ent ka kui rõhutust ja osutust millelegi kalliks peetavale. Kiirendus võib olla soov libiseda teatud teemadest üle, aga ka enese lihtsalt vabana tundmine. Portelli väitel juhivad need mittegrammatilised kategooriad meid jutustaja emotsioonideni, nende osaluseni jutus ja selleni, mil moel neid lugu mõjutanud on. Kuigi Portelli on ennekõike pidanud silmas ajaloolist diskursust ja distsipliini, on väljatoodu oluline ka folkloristlike välitööde materjali analüüsi puhul. Salvestiste tõhusust võrreldes ülestähendustega saab mõista üksnes läbi otsese kogemuse (ibid.: 46).

Eelkõige kuulamisel on tajutavad tugevalt emotsioonidega laetud teemad. Vaatlen neist järgnevalt nelja alaliiki.

Tulised teemad ehk olukorrad, kus rääkimine läheb eriti temperamentseks. Ühes mitu informanti koos jutusituatsioonis tekib olukord, kus neli pere liiget järsku räägivad kõik ühekorraga. Istume tillukese köögilaua ääres, lapselaps (MV), ema (HV), vanaema (HL) – räägivad kõik omavahel. Olen lasknud jutul suhteliselt sõltumatult veereda ja perel arutleda argielu teemadel, vaid aeg-ajalt esitan täpsustavaid küsimusi. Kui jutuga jõutakse söömiskommeteni, esitatakse ühe ja sama teema kohta kiirelt erinevaid arvamusi ja arusaamisi ning üksteisele püütakse selgitada enda seisukoha õigsust. Teine tuline teema on HV igapäevatöö keerukad olukorrad, millega silmitsi seista tuleb. Temperamentselt esitatav on aineseksiooni juhtimisest tulenev probleemide kuhj, mis vabatahtliku tööga kaasneb. Väga temperamentseks osutub aga kahe informandi poolt telesaatest „Kodutunne” rääkimine – kõne tempo on kiire, toimuvad peale- ja vahelerääkimised, žestikuleerimised. Arutelu põhjuseks on informantidele mõistetamatu soov jagada eluraskusi kogu Eesti rahvaga ning teletööst tulenevad keerukad olukorrad, mis puudutasid nende kogukonda.

Ebamugavad teemad. Lapselaps MV ei tunne end ilmselgelt hästi, kui räägib vanaisa matustest, enda nutmisest, leinajate kaastunde avaldamisest. Mõneti ei peeta sobilikuks rääkida teatud ainult endale kuuluvatest tegevustest, need ei ole kõigile jagamiseks, võibolla neid ka häbenetakse. Situatsioonis, kus vanaema HL räägib ühest küla vanatüdrukust, kes käinud mitu korda päevas mere ääres jalutamas, kuna uskunud, et meri annab jõudu, lisab HV, et ema käib ka hommikuti seal kassiga jalutamas, mille peale HL ütleb, et nüüd ei ole enam käinud ja hakkab muretsema, kus kass võiks olla (MA 1, p-d 75–76). Koguja lisaküsimuste peale vastab informant, et jalgu käisid ikka mere ääres loputamas, ujuda ta aga ei saanud, kuna jäi haigeks. Esitatu on öeldud kerges toonis ja naeratuse saatel, ent HL ei räägi täpsemalt miks meri on talle oluline, mida ta mõtleb seal olles.

Tundlikud teemad. Välitöödele minnes tean, et keskele informandile on lähedane olnud tema vanaema LE, tean ka, et tal on viis last ja ema, kellega ta koos elab. Tema tädist kuulen esimesel kohtumisel, tädi olemasolu on tunnetatav erinevate pere liikmete juttudes. Kellest aga ei räägita, on abikaasa, „laste isa“, esimesed vihjed on lugude sees vaid põgusalt ja pealtnäha oleks kõik justkui korras. Esmakordselt mõistan võimalikku probleemi, kui keske informandi tädi ütleb, et HV on pidanud ise kõigea hakkama saama (MA 26, p 40). Traagilise lasteai lapse juhtumi taustal tulevad tundliku teemana esile kitsaskohad HV töös. Respekti vajav on suhe sõbraga. Vanaema jaoks on väga tundlik sõjateema: ta puhkeb ootamatult nutma, ent lõpetab selle sama järsku. Kui lugeda narratiivi, ei oskaks ainult teksti

põhjal aimata neid mitmekordseid emotsioone, mis on sarnased Kaivola-Bregenhøj tähelepanekutele valu läbitöötamise moodustest, milleks on ühtesulandumine jutuga, vaashoitus, vaikus. Ta lisab, et tabuteemade puhul puudub verbaalne esitus (Kaivola-Bregenhøj 2008: 163–164). Vanaema poolt tundliku loo rääkimine ja emotsioonide ilmumine selles võivad olla vabastavad – ta on saanud enda kogemust jagada (ibid.: 163) ja vaadelda kogetut distantsilt. Kogujal peab olema saavutatud teatud usalduse aste, et selliseid lugusid talle üldse räägitaks (vt nt Arukask 2011: 23).

Tabuteemad. Kui ebamugavatest teemadest küll räägitakse, kuigi kuulates võib aimata, et pigem ei soovita rääkida ja tundlikud teemad võivad jääda ka rääkimata kui koguja teatud usalduse tekkimise astmeni ei jõuta, siis tabuteemad on kõige raskemini kuulatavad ja kõige harvemini või üldse mitte räägitavad. Rääkimine/mitterääkimine võib olla seotud informantide poolt elu jooksul kogetuga – mida rohkem on kogemusi, seda enam on rääkida, ent seda enam vajatakse ka põhjust isiklikest teemadest rääkimisel ja ühe rahvaluule koguja-uuriija välitööd ei pruugi selleks põhjuseks olla, vaja on midagi enam. Üks teema, millest rääkima ei kiputa on meeste ja naistevahelised suhted ja traumaatilised kogemused sellega seoses.

Rääkija, teema, vastuvõtja omavaheline sõltuvus on aluseks järgmistele „sügavusetappidele“, mis võiksid viidata, kuna ja mis järgus millestki räägitakse:

- 1) informandiga kohtumine, lähemalt tuttavaks saamine, suhete loomine;
- 2) informandipoolse põhjuse avastamine, miks ta üldse peaks tahtma võõrale ehk kogujale midagi jagada;
- 3) lood, mida räägitakse meelsasti;
- 4) teatavad privaatse, isikliku tasandi lood;
- 5) lood, mida lühiajalistel kogumis- ja/või välitöödel ehk ka ebavõrdses seisus mitu kogujat ühe vastu ei pruugita rääkida;
- 6) lood, mida tavaliselt ei räägita.

Resümeerides loo võimalikku mõistmist selle kogu-ulatuses on kuulatav lugu ja loetav lugu erinevad (vt ka Portelli 2000: 45–46).

2.2.6 Jutustajad ja jutustatavad

Välitööde jooksul puutusin kokku viie erineva informandiga, kellelt materjali kogusin. Nende vanused jäävad vahemikku 25–80 aastat, ajaliinil kesksena on ema, temast vanemad tädi ja vanaema ning nooremad keskmine ja vanem tütar. Saksa folklorist Helmut Fisher toob välja, kuidas vanus ja elutarkus mõjustavad jutustatavat (vt ka Jaago, Jaago 1996: 22). Jutustajad erinevad üksteisest oma jutustamiskompetentsi poolest, mis ilmneb tekstide arvust, pikkusest, sõnastusest, kujundusest. Iga tekst on konkreetse jutustajaisiksuse teadlik produkt, mille jutustaja paigutab konkreetseesse kommunikatsiooniseosesse. Argijutustamine kui üks vaimseid ja kommunikatiivseid käitumisviise on inimesele vahendiks, mille abil seletada oma ümbrust ja kõiki elunüansse (Fisher 1984). Mida ja kuidas jutustatakse, missuguseid võtteid sealjuures kasutatakse on jutustajate ja kogutud materjali analüüsis esitanud Mall Hiimäe (1978: 82, 83). Hiimäe toob välja näiteks nii pajatustes esineva dialoogi kui otsese kõne puhul rõhuasetustes tähtsatava, millele lisaks viitab salvestatud materjali olulisusele esituste erinevuste ja nüansside jäädvustamisel. Jutustajate staatust ja tüüpe käsitledes viitab Hiimäe ka kõnemaneeerile ja jutustaja häälestatusele. Analüüsidest lõplikku valimit saab nõustuda eelpool esitatuga – vanuseti on erinev jutustamiskompetents, pakutav sõltub rääkimise situatsioonist, rääkimisega seletatakse endale maailma ja see, mis lõpuks juttudest välja vormub ning kuidas seda vormi esitatakse, on suuresti seotud jutu rääkija eripäraga (vt ka Hiimäe 2007: 15–24). Siinkohal näen uuritavaid – informante – just lugude rääkijatena ja rääkimissituatsioonide suures osas sarnastena omaaegsetele jutustajate situatsioonidele, millest kirjutab Hiimäe (1978) – st kuulajaks võib olla pärimusrühm, aga ka intervjuerija, folklorist (Jaago 2007a: 240).

Jutustajapõhises ülevaates vaatlen jutustamise stiili, teema ja käitumise omavahelisi seoseid, võimalikke informantide sarnasusi ja erinevusi. Koguja märkmed, mis välitöö päevikus sisalduvad, aitavad meenutada, kuidas informandid käitusid, mismoodi end tundsid, mis neid rõõmustas ehk mis pigem murelikuks tegi, keda rääkimise ajal jälgiti, mis liigutusi tehti jmt.

2.2.6.1 Informantide teiste- ja enesekohane esitus

Igal inimesel ja jutustajal on oma viis ja stiil rääkimiseks. Sandra Stahli järgi eristuvad *realistlike jutustajate* hulgast kaks erinevalt orienteeritud jutustajatüüpi – *teistele orienteeritud* ja *enesele orienteeritud jutustaja* (Stahl 1986: 271). Esimene rühm räägib lugusid, mis sarnanevad esituselt erinevatele muistendiliikidele, jutustajana on nad tunnistajad, kinnitajad, tõendajad, kes mõjutavad kuulajaskonda kummaliste hirmuäratavate juhtumitega, mille uskumuste alged ulatuvad minevikku. Enesele-orienteeritud jutustajate lugudes on olulisel kohal enese tegevuse esitamine, kuulajale kaldutakse esitama jutte, mis meenutavad pikki luiskelugusid, naljandeid, mõistujutte või realistlikke novelle (ibid.: 272). Mall Hiimäe jälgib vestlusolukordi, kuidas ja millest lugusid kujundatakse, jutuvestja staatust, nii jutuvestjate kui vestetavate isikuomadusi (Hiimäe 2007: 15–66) ja esitab seitse erinevat jutustaja tüüpi:

- (1) kodu-uuriija, kes püüab mingisugusest jutust välja tuua kogu tõde, mis arvab seal peituvat ning ta ei jäta oma seisukohta lisamata;
- (2) uudistevestja – esitab võimendatult ja emotsionaalselt sensatsioonimaigulisi lugusid, lisades värve, rõhutades toimunu realiteeti; lugude taoline esitus ja kiire edasirääkimine on oluline eneseteostuse vahend;
- (3) diskreetne jutustaja – loomult tagasihoidlik, tunneb vastutust oma jutustuse ees, teemavalik väike, leiab, et ei sobi teistest inimestest rääkida, kogumissituatsiooni iseloomustavaks on küsimus „ega te seda ei lindista?“;
- (4) pilaja-tüüpi naljandivestja – julgeb ennast naeruväärstatult esitada, seetõttu on külaühiskonnas aktsepteeritud ka tema teiste pilkamine. Omane enam meestele, kes karikeerivad jõulisemalt ja kelle sotsiaalne kriitika on tugevam;
- (5) lora-ajaja – repertuaari kuuluvad poliitiliselt keelatud ja ropud anekdoodid, rääkijateks nii mehed kui naised, vahe on selles, et naised valivad auditooriumi;
- (6) näitlejatüüp – hea sisseelamise- ja kehastumisvõimega, trumpideks imiteerimine ja hääle järeleaimamine. Vajab ja naudib esinemist ja kuulajate tähelepanu, eelistab naljandeid, anekdoote, hirmu- ja õudusjutte, ka isikujutte;
- (7) rahvajutustaja – sageli ilmnevad jooned mitmest jutustajatüübist, iseloomulik on paindlik vastutulelikkus publiku nõuetele, improviseerimine, olemasoleva täiendamine, uute lugude loomine, spontaanse stiili ja kompositsioonivõtete kasutamine, loo elavdamine otsese kõne, dialoogiga (ibid.: 19–24).

Jutustajate ja jutustatavate skeemis (tabel 7b) on näha, et kõik viis informanti räägivad ka üksteisest. Kuigi välitööde toimumise ajal ei elanud nad igapäevaselt kõrvuti (v.a. keskne

informant ja tema ema suveperioodil), on nad seotud kuulumisega ühte peresse, samuti aktsepteerivad nad räägitavate isikute kuulumist peresse. Informandid teavad üksteistega toimuvat, on kuulnud üksteiselt erinevaid lugusid isiklikus elus kogetust ja ka teistega juhtunust. Peres olemine tähendab nende jaoks jagamist ja usaldamist.

Käesolevas peatükis vaatlen, mis on esildunud lugudes, mida räägitakse iseendast ja teistest lähikondsetest. Informantide järjestus on esitatud nendega esmase kokkupuutumise ja vestluste toimumise kronoloogilises järjestuses.

Informant HV. Välitööde informante omavahel tihedalt ühendavaks lüliks on keskne informant, kes ema jutu järgi olnud lapsena „kange kraapija“ ja kange krahmama kõige järele; nii kiirelt ei jõutud lapse eest asju ära panna, kui ta juba võttis. Lapsed nimetavad ema HV pilku, mis olevat selline, et „ei saa õe terviseks napsu ka võtta“. Ridade vahelt lugedes mõistab koguja hiljem „ema-HV sündroomi“, nagu üks lastest seda nimetab (MA 42, p 19), põhjust – alkoholi negatiivset mõju pere elule, mida aastate jooksul kannatada on tulnud. Tädi kõikides kommentaarides HV kohta on tunda tõsist imetlust ja austust täditütre vastu.

HV ise teab pere, suguvõsa, MA küla elanike kohta väga palju. Infot esitab intensiivselt, tunnetatav on tema suur huvi ümbritsevate elu- ja käekäigu järele. HV-le on suurepäraselt meelde jäänud erinevad lood, mida ta on kuulnud tädilt, vanaemalt, emalt, isalt, ämmalt, äialt ja mida ta meelsasti vahendab. Ennast peab isa järgi kangekaelseks ja isepäiseks, mis ilmneb näiteks juhtumis, kui ta esimest korda kohtus arstiga või kirjeldustes, kuidas ta on pidanud seisma oma laste õiguste eest. Enda suurimaks unistuseks peab reisimist, reisilood on ka üks lugude alaliikidest. Enesest rääkides ja tõlgendades enda elu on HV nõus sünnipäeva külalistega, kes nimetavad teda „tuhatmeistriks“, kuna ta tegeleb sedavõrd paljude asjadega samaaegselt.⁴⁸ Lisaks võtab endale vabatahtlikke kohustusi ja täidab neid, seda ka siis, kui on raske. Sellest seotusest, killustatutest, aja puudusest on ka informandi hirmunenäod, mis täis hetki, kus ta ei jõua asjadega valmis.

[--] Ma näen tihtipeale seda, et ma kuskile ei jõua ise. Issand, kuidas ma ei jõua. Ma lähen tantsima, mul pole alusseelikut, mul pole põlle, mul pole käiseid, mul pole midagi, ma lähen neid tooma, ma toon nagu tead see -@ üksiti, üksiti õeke. Hiir saunanurgas. Ja ma ei jõua. Ja teised on peaaegu laval! Ja mul pole veel mitte midagi selga panna! Vot sihukesi unenägusid

⁴⁸ Informant jõudvat kõike, alates käsitöö tegemisest, lõpetades jõulumaa korraldamisega lasteaias (MA 14, p 12).

– ma ei jõua, ma ei jõua, ma ei jõua. Hommikul ärkan ülesse, mõtlen issand, kuidas see öö ära väsitas! [EV tasane naer]. {-} ja ikka ei jõua! *Vot sihukesi- vot sellist unenägu ma näen nii tihti, kus ma ei jõua, mitte kuskile ma ei jõua. Kogu aeg nagu oleksin .. kuskil taga kinni* [-] (MA 42, p 33)

Eneserefleksiivne osa kogutud materjalis kajastub ka informandi kirjades kogujale, kus ta toob välja, et tema arvates on neil väga kokkuhoidev pere ja tema räägib edasi oma lastele just isapoolselt vanaemalt kuulnud lugusid, kuna ema on väga kinnine ja ema-isa üldse ei rääkinud eriti.⁴⁹

Informant HL. UM-le oli HL lapsepõlve aegu range, korda nõudev tädi. PA talus, kus mõlemad elasid, tuli ette ka koomilisi situatsioone HL-i abielueelsest ajast, mida UM jutuvestmissituatsioonis esitab, nimetatu on ka peaaegu ainuke sissevaade HL-i isiklikesse suhetesse. UM räägib ka, kuidas MV laps tahab olla vanavanaema, st HL-i, juures – „ma tahan sinna vanainimese juurde“ (MA 26, p 73), sama esitab oma lugudes ka MV ise. Lapse ja lapselaste lugudest nähtub HL-i väärtuse kasvamine toitude alateemaga seoses, vanaema ja ema on kui eriliste toitude tegija ja teha oskaja. Kui teiste vanaemade kohta räägitakse, kuidas nemad olid just lugude jutustajad, siis HL-i iseloomustatakse nii lapse kui lapselaste poolt kui inimest, kes ei tea midagi või kui teab, siis ei räägi. Ta ütlevat alati küsimise peale „ei mina ei tea, mina ei mäleta“, mis ei pruugi aga tähendada seda, mis öeldi, st et mäletab küll ja võib-olla – lähikondsete arvates – ei taha mäletada.⁵⁰ Mäletamine/mittemäletamine ei ole seotud ainult meenutamise ühest või teisest sündmusest, mis juhtunud või teatud isikutest, vaid see on seotud ka näiteks mingi konkreetse söögitegemise retsepti või protsessiga, mida vanaema enam ei mäleta või vähemalt väidab seda kõigepealt. Mõnel juhul järgneb väitele täiendus sellest, mida ta mäletab ikkagi (MA 38, p 17, 19; MA 11, p 6; MA 25, p 23, p 33; MA 26, p 15). Et ta põhiliselt ikkagi ei räägi ja ei ole rääkinud midagi isegi lapselaste kavaluste peale lugude väljameelitamisel, selles ollakse veendunud; eriliseks tabuteemaks on jäänud lapselapsi huvitanud vanaema suhted oma mehega (MA 1, p 27; MA 26, p 15). Nimetatud suhete teine kajastus esineb ühes HV kirjas kogujale, kust võib lugeda, et kui külas olid peod, võttis isa pilli kaenlasse ja läks mängima, mis põhjustas aga ema-isa vahelisi pahandusi.⁵¹ Võrdluses MA vanaema-vanaisa esitatakse, et vanaemal oli ja on komme ühest ja samast asjast mitu korda rääkida ehk „näägutada“, vanaisa oli aga konkreetne, nii nagu ütles, nii oli.

⁴⁹ HV e-kiri kogujale 13. mai 2011 19:04.

⁵⁰ Pärimuse levikut peres uurinud Tiiu Jaago (1996: 38) on märkinud, et mitte kõikidest ei saa pärimuse aktiivseid kandjaid, kuna see ei pruugi olla oluline, või on inimene hõivatud päevatööga ja tal ei jäägi selleks aega.

⁵¹ Informant HV e-kiri kogujale 25. mai 2011 10:12.

HL-i isiklikud lood räägivad lapseast, isast, emast, tema paljudest õdedest-vendadest, mitte ühtegi pikemat lugu ega kirjeldust ei ole elust mehega. HL esitab küll mõned napid andmed kogu ja lapselapse küsimise peale, aga see on ka kõik. HL ei kommenteeri sõnagagi oma tütre isiklikku elu, seda ei tee ta ka lastelaste puhul – ei arvusta, ei anna hinnanguid abi- või kooseludele, ei avalda arvamusi nende elukaaslastest. Väga soojalt ja lugupidavalt suhtub HL oma jutus õetütresse – UM on ainuke side tema ammusurnud õega, kes suri, kui UM oli 25 aastane. Väga olulised on HL-ile õetütre poolt kingitud väljaõmmeldud tikandiga Muhu sussid, mis matusteks valmis. Vanaema sellekohast matusteks ettevalmistavat teadet võetakse HV ja MV poolt vastu heatahtliku naeruga, mitte pooltõrjuva suhtumisega.⁵² HL usub, et kui tal abi on vaja, siis UM saab teda aidata – kui jalast verejooks ei lakka, küsib ta eelkõige UMi abi järele, mitte arsti ega kellegi teise järele (MA 14, p 25).

Enese elu kommenteerimise osas on kõige vanemal uuritaval tekstis tajutavaid varjatud etteheited noorematele; kõige raskem on tal hakkama saada esimeste välitööde toimumise ajal uue, mittetõmbava pliidiga, ta oletab, et lõõri võib olla midagi kinni jäänud ja teab, et „kanasulg ka takistab tõmbamist“ (MA 10, p 2). Tõeline ja parandamatu füüsiline vaev on HL-le tema väga haige selg, väiksem ja parandatav kaugele mittedälgemine, kuna ta aga istus prillid katki ja millegipärast ei lasknud siis uusi tellida, siis nüüd ta ei näegi. Parandatav oleks ka digiteleviioonile üleminekust tulenev probleem; informant näeb vaid ühte kanalit, kuna ei saa hakkama digiboksi käsitlemisega. Ennastlohutavas osas ütleb aga vanaema, et nii ongi hea, kuna ei ole hea „piiluda pidevalt seda telekat“ (MA 25, p-d 8–9).

Informant MV. Ema räägib MV-st kui füüsilist tööd armastavast tütre, kes suudab puid juurida, teha ehitustöid, parandada autot, aga kes ei salli rohimist, kõplamist ja teisi taolisi „naiste töid“. Kui HV-l abi vaja, saab ta alati MV-le loota, kes on lähedal ja kelle last ta hoiab. EV-l õena on meeles ülekohtune juhtum lapsepõlvest, mil ta MV „pattude pärast nuhelda sai“, UM esitab MV-d läbi viimase lapse, nimetades tolle eriti kanget iseloomu, ka nimetab ta, et kõik HV tütre on väga lahtise käega. MV ise ilmestab materjali rohkearvuliste lugudega lapsepõlve juhtumitest, mängudest, erilise tähelepanu all on vanaemade ja vanaisaga seotu, suhtlemised õdede ja vennaga, viimase abi lapse sündimisel ja MV kokkuvarisemisel. Eneserefleksiivses osas läheneb ta huumoriga isikliku elu ebaõnnestunud etapile, räägib lustakaid lugusid nii lapse isa kui endaga juhtunud. Esitab ka uue elukaaslasega seonduvat,

⁵² Matuskombestiku etappidest vt lähemalt nt Ristolainen 2004.

milles on huvitav pikem analüüs üksteisele saadetud rohkem kui 500-st telefonisõnumist, mille üle MV arvestust on pidanud (MA 23, p 5).

Informant UM. Keskse informandi tädi on isik, kelle lugusid tean enne, kui teda ennast kohtan. Vestlussituatsioon viis inimest ümber köögilaua on iseloomulik materjalile, mis kogutud UM-lt novembris 2011.⁵³ UM esindab keskse informandi emapoolset liini, UM ja keskne informant HV on õdede lapsed, kuid nende vanusevahesse mahub peaaegu üks inimpõlv. HV nimetab UM-i tädiks, seda määratlust kasutan töös ka ise. UM on isik, kes väidetavalt teab suguvõsast kõike, kui tema juba midagi räägib, on asjal tõepõhi all, kui UM ka ei mäleta, siis võib asjas kahelda: „No vot (UM) teab kui vana ta täpselt oli, no [UM-I] on jälle vanused hästi...“, „Kaarel ja Mari ja Miina-Liisa, kes siin kõik on. [UM] teab täpselt, tema võib Sulle lasta kõik täpselt.“ (MA 1, p-d 14, 48)

UM-i abile saab loota; ta teeb haigetele saialille salvi, aitab matustel, lubab enda maa peal porgandeid kasvatada. HV isiklik juturepertuaar sisaldab olulises osas just tädilt kuulnud lugusid, mis räägivad nii UM-i enda lapsepõlvest kui vanaemast, vanaisast, teistest sugulastest ja erelistest külaelanikest. HV iseloomustab tädi, kui „suguvõsa ema“ (MA 13, p 3), MV teab, kuidas UM-i juures käiakse rääkimas oma juhtumeid-lugusid ja kuidas siis sellest info keskpunktist lood edasi lähevad. EV esitleb enda tädi inimestele väljapool pereringi, tutvustades teda kui kuulsa lause „Kui lähed siis vii, kui tuled siis too“ ütlejat (MA 42, p 57).

UM-i lugudes teistest on kesksel kohal huumor, olgu siis tegemist eriliste tüpaažidega külakogukonnast või suguvõsast. Samuti räägib ta lapsepõlves enda õega juhtunust ehk kommetest, kuidas tuli käituda, mis oli lubatud, mis mitte. Jutud emast on ajast, mil UM veel laps oli, ema haigusperioodi ta lugudes ei puuduta. Hulk lugusid kajastab vanaisast, vanaemat ja olulist AI-i tädit. Rääkides viimase lugusid osutab ta algsele juturääkijale, luues sellega silla erinevate põlvkondade vahele. Sarnast viitamist on rootsieestlaste diasporaa pärimust uurinud Mare Kõiva võrrelnud „täiendavate õhujuurtega“ (2003: 68).

Eneserefleksiivses osas esitab UM, et ta on olnud väga seotud surnuaiaga; kui lapsed olid väikesed, siis tal ei olnudki eriti mujal käia kui jälle mindi surnuaeda, plats oli alati korras ja emana lootis ta, et lapsed õpivad sellest kogemusest. UM esitab ka enda negatiivset suhtumist

⁵³ Intervjuu toimumise põhjuseks on suvel ebaõnnestunud lindistamine PA talus.

tänapäeva ületarbivasse ja raiskavasse ühiskonda, samateemalisi kogemusi enda lastelastega seondult. Ühes isikliku kogemuse loos on juhtum, kuidas ta aitab sõidutee ääres pea ripakil lamavat purjus inimest, millest ilmneb UM olemus – märgata ja aidata neid, kes abi vajavad. Iseloomulikuks UM-i puhul on, et ta esitab n-ö valmis lugusid kogumise algusest peale, need oleksid justkui kuskil riulil, kust ta jälle järgmise loo võtab, lugude vahepeal kirjeldab olukordi, inimesi, juhtumite tagamaid.

Informant EV. Keskse informandi vanem tütar esineb õe juttudes kui pereema, kes jõuab kogu aeg ja pidevalt enda suurele neljalapselisele perele mitme potitaie kaupa süüa teha. MV esitab ka, kuidas ta viis autoga õe haiglasse ja oli juures, kui laps sündis. Ka ema räägib EV söögitegemistest ja sellest, et kui midagi liiga palju saab, siis saadab tütar süüa ka läheduses elavale emale. EV „lutipätsamise-lood“ on ajast, mil esimene tütar oli veel tilluke, EV puhul mäletab ema ka, et temast tehti esimese lapsena rohkem pilte, kui teistest. EV puhul on nii ema kui vanaema poolt nimetamist vääriv, et ta on õpetanud enda lapsi noa ja kahvliga sööma. Jõulu ajal on just EV see, kes valmistab koos emaga pere lemmiktoitu – valgeid tanguvorste. HV viitab, et huvi pere lugude vastu on seda suurem, mida vanem on laps ning sellest johtuvalt teab EV suguvõsa inimestest, juhtumistest ja ema elust rohkem kui teised lapsed. Samalaadset on märkinud Pauliina Latvala (1999: 86) – pärimusi omaenda pere kohta teatakse seda rohkem, mida vanem ollakse, kuna vanusega tõuseb huvi teema vastu. Tädi UM räägib, kuidas EV peres kehtib laste puhul „nadikad, õue!“ ütlemisega võrdväärsena „krikk!“ (MA 27, p 15).

EV ise räägib lugusid vanaemadest ja vanaisast, lapsepõlves juhtunust või sellest mida on õppinud ühest või teisest kogemusest ehk kuidas seda enda elus rakendanud (nt laste endale vitsa valimise juhtum). EV vahendab värvikaid lugusid isa õest, kes lastena neile vaimulugusid rääkis, avades sellega kummituste teema, samuti räägib ta enda isast. Lisaks on EV lugudes olulisel kohal AI-tädi ja temaga juhtunu. Eneserefleksiivses osas esitab EV huvitava aspekti, rääkides, kuidas temaga hirmutatakse peres lapsi: tal on karmi ema kuulsus ja kui lapsed sõna ei kuula, öeldakse „tädi EV tuleb ja siis vaatab, mis“ (MA 42: p-d 17–18). Seda tehes peegeldub tema olekust rahuolu asjade taolise seisuga üle.

Järgnev lõik ebaõiglasest karistusest jätab mulje, et see ei olnud mitte ainuke kord, kui nii juhtus. Kogemusest rääkides pöördub EV justkui kellegi poole, kuulamas on tema ema ja koguaja, ent otseselt aru saada ei ole võimalik, kellele on järgnev adresseeritud:

[--] *Aga kas sa arvad, et keegi minu ees vabandas, et mina tappa sain vale asja eest* [HV hakkab naerma] *Siiamaani ei ole!* [EV, HV naer] *Ma ükskord teen MA-le selle tagasi.* [tasane naer] *Aga jah mina- mina olen, ma ei tea-* [--] (MA 42, p 41)

Teised jutustatavad. Lugudes on esitatud viis erinevat vanaema ja kolm erinevat vanaisa. Erinevaid emasid on samuti viis, isasid kolm (tabel 7b, b1–b10). Kui välja arvata uuritavad ise, on peres üks isik, kellest räägivad kõik informandid – MA vanaisa (tabel 7b, b/1). Nelja informandi poolt kajastatakse lugudes vanaema LE-d (tabel 7b, b/2), vanavanaisa RK-d (tabel 7b, b/3) ja AI-tädi (tabel 7b, b/4). Kitsamalt piiritletuks jäävad lood laste isast, mis on kajastatud kolme noorema informandi – st ema ja kahe tütre – lugudes, samuti AL vanaema-vanaisa lood (vt ka Jaago 2006: 89). Kolme vanema informandi lugudes esineb vanaema KR. Teised isikud, kellest lugusid räägitakse jaguneksid vastavalt:

1. Kogemuste ja teadmiste jagajad (tabel 7b, c/1). Lood isikutest, kellelt on midagi õpitud (mingi asja tegemisel, maailma mõistmisel vmt). Näiteks jutustavad keskne informant ja tema lapsed külas elanud PA-tädist, kellelt saadi teadmisi söögitegemise, käitumise, kombestiku kohta.
2. Veidrad, koomilised, kiuslikud isikud. Iseloomulik seotus informantide päritolukülaga, UT asulas esineb vähem (tabel 7b, d/1-7). Kolm vanema põlvkonna informanti räägivad KK lugusid (tabel 7b, d/2), koomika aluseks on mehe isiksuseomadused, hüperboolne käitumine; kõnedefekt, halb kõrvakuulmine, ehmatav, ootamatu või üliagar käitumine (vt Jaago, Jaago 1996: 84). KK-lt pärineb peres liikvelolev käibefraas seisundi kohta, kui enam ei jõuta midagi teha – „No ei joua, ei joua“ (MA 26, p 66). Noorimad informandid ei räägi neid lugusid.
3. Suguvõsa liikmed (tabel 7b, c/4). Lood on seotud elukalendri tähtpäevadega (vt Jaago, Jaago 1996:), oma õiguse tagaajamisega, enese kehtestamisega, laiskuse-töökuse teemadega. Eristuvad ka ajaloolisel (nt põgenemisllood), sotsiaalsel (staatuse, seisuselood), kultuurilisel (haridus), diasporaa tasandil.
4. Usaldusisikud (tabel 7b, c/3). Iseloomulik – perest väljapoole jäämine, neile räägitakse asju, mida pere liikmetele ei räägita.
5. Hirnutajad (tabel 7b, c/5). Iseloomulik – laste kontrolli all hoidmine hirnutamise abil.

Stahl esitab ühe põhilise põhjusena, miks räägitakse isikukogemuse jutte, et selle abil väljendatakse ja pannakse proovile neid väärtusi, mis määravad selle, kes me oleme (Stahl, 1986). Eelpool toodud kinnitab ka käesoleva uurimuse materjal. Räägitakse sellest, mida või keda teatakse ise ehk mis või kes on räägitavaks võetud teiste poolt räägitud lugude kaudu. Mida kaugemale jääb teema või inimene rääkijast, seda vähem teatakse rääkida, noorem

põlvkond ei pruugi teada kahe eelmise põlvkonna lugusid värvikatest tegelastest. Pajatused ja naljandid on seotud konkreetsete isikutega (Hiimäe, 1978: 107). Huumor on abiks keeruliste, traumaatiliste lugude esitamisel (Kõiva 2003: 61, Reha 2013: 117), huumori kasutamine iseloomulikum neile, kelle elu on olnud eriti traagiline nagu AI-tädil ja UM-il.

Funktsioonitasandilt on lood meelelahutuslikud (nt UM-i isikukesksed lood), teraapilised (kuulajatele jääb hea enesetunne), hoiatavad (millegi vältimiseks), informatsioonipõhised (nt suguvõsa liikmete lood).

Tõlgendus luuakse hetkel, kui tagasi vaadatakse, nimetatus ei muutu mitte ainult vaated meie endi elule, vaid muutub ka nägemus ja arusaamine teiste inimeste eludest, kuna me ise ja maailm meie ümber on pidevas muutumises (Andrews 2008: 86). Sarnaselt uurijale loob ka jutustaja oma parimat vaadet maailmale nii nagu tema seda näeb, tõlgendused on lähedased osad inimesest kirjutamise või rääkimise hetkel (ibid: 8). Tiiu Jaago järgi saab individuaalsel tasandil läbielatu kogemuseks siis, kui sellele antakse rühmatasandil tähendus (tõlgendus) ja „üksikjuhtumite ja muutuvate tähenduste koostoimes luuakse järjepidevust (etteantust)“ (Jaago 2006: 85).

2.2.6.2 Käitumine, jutustamisviis, omavaheline seotus

Järgmisena vaatlen lähemalt informantide käitumist, nende omavahelist koostööd, teema ja käitumise võimalikku seost. Analüüsi aluseks on kogumissituatsioonist tehtud märkmed, helisalvestused, litereeringud.

Informant EV. Süvenedes informanditi jutuvestmisviisidesse, iseloomulikule nende käitumises lugude rääkimise ajal, kõne emotsiooni, mis peegeldub kõlavärvis, rütmis, pausides, eristub huvitava ja omanäolisena EV. Tema kõnetempo on võrreldes ema HV-ga aeglasem, hääli tasasem, rohkem on mõttepause, rääkides hoiab ta enamjaolt silmad maas. Nii nagu rääkides tasahääline, on ka tema naer tasane, ent vaatamata tagasihoidlikkusele ja vaiksusele häälele kasutab ta miimikat, muudab häält, kissitab silmi, ajab kuulajaid naerma ja on oma esituses lummas. Valitud teemade esitus on isikupärane ja vaatamata suhteliselt noorele eale, on tal piisavalt elukogemusi (vt ka Jaago, Jaago 1996: 40). EV puhul ei ole keskne näitlejameisterlikkus (mis muidugi ei välista omanäolist stiili), tema olemuses on midagi „kurja võõrasema“ stereotüübist, mis peletab kõõgist täielikult eemale õelapse, kes muidu

aeg-ajalt HV ja koguja juures oli. EV sõna ei ole laste puhul mitte ainult maksev, vaid tema sõna ja teda ennast kardetakse. Kogumissituatsioonis, kus on ema ja tütar koos, täiendatakse rääkides teineteise lauseid, üks alustab, teine lõpetab, mõnel juhul – kui tegemist näiteks meediast kuulnud teemaga – on üksteise täiendamine eriti kiire tempoga, mis raskendab hilisemat litereerimist. Oma eripärase oleku, rahuliku, voogava jutustiiliga värskendab EV omal moel kogumissituatsiooni. Ta ilmub käimasolevasse kogumisse ootamatult, pika tööpäeva lõpul ja annab kogumisele uue hoo. Tema jutule on iseloomulik suhteliselt tihti alustamine või lugude jätkamine sõnadega nagu „vot ja siis”, „aga jah”, „ja siis see”, EV-d iseloomustavaks on ka esinemine nagu tahaks ta igakordselt oma looga öelda „kui nüüd ausalt ära rääkida siis ...”.⁵⁴ Kui ta lõpetab juttu kellestki teisest, siis järgnev kommentaar on päris vaikselt öeldud, kinnitus räägitule või kuuldule on mõnel korral vaevukuuldav „mm”. Teemaatika ja jutustaja rääkimise omavahelist seotust jälgides on tabatav muutus hääles, kui ta räägib AL vanaemast. Veel vaiksem ja madalam on hääletoon vanaema ning MA vanaisa matustest rääkides. Nostalgiaat on tunda lugudes lammaste niitmisest ja kudumisest, mida vanaema kunagi õpetas.

Informant HL. Vanaema kõne on vestluse alguses, kui oleme informandiga kahekesi (MA 10, p-d 1–7), nagu merelaine – kord tugevam, siis hääbuvam, tasasem, siis jälle tugevam, hääbuvam, tasasem. Kui vestlussituatsiooni lisandub informandi tütar, ei ole merelainetust enam kuulda. Kõnerütm on suhteliselt rahulik, kui tugevneb hääle, kiireneb natuke ka tempo ja vastupidi. Iseloomulik HL-le on pidepunktide otsimine tekkinud oletustele, mõtetele, mõnel juhul suhteliselt pikk keskendumine ja mõtlemine. On olukordi, kus tahan täpsustust HL-ilt, täpsustus tuleb aga HV-ilt, näiteks küsimus, kuidas kuuekümnendate lõpul, seitsmekümnendate alguses mängiti jaaniajal *Ass-ass, tagumine paar välja*. Mõnel juhul püüab HL eemalt midagi öelda enda jutu jätkuks või selgitada öeldut, aga vestlushoo tõttu räägitakse juba muust, mõnikord ei kuulda ega panda tähele. Litereeringut lugedes on HL-i poolt öeldud üksikud sõnad teiste rääkijate lausete vahel mõistetavad täiendused temapoolse eelnenud teksti juurde. Vanaema häälest on tunda muret, etteheidet, valu, kui ta räägib konkreetsetest probleemidest ja juhtumitest, mis teda vaevavad. Enim valulik on informandile lapsena sõja ajal kaevikus olemine ja teadmine, et ema-isa olid samal ajal pommide eest kaitsetud ning et kõik kaevikus olivad võinuksid pihta saada lähedal lõhkenud pommi killuga.

⁵⁴ TPVP: 17.

Informant UM. Tädi mõtted jäävad paljudes kohtades õhku, juba tuleb peale uus info, üks lugu kasvab teisest välja. Luges teksti, oleksid laused alustatud ja lõpetatud, kuulates teksti on mõttelõnga katkestused pidevad, seetõttu ei saa ka komasid-punkte panna sinna, kuhu õigekiri ette näeb. Kui UMi kõnestiil võrreldes HV väga kiire tempoga on üldiselt suhteliselt rahulik, siis naljalugude juures või kui igasugused juhtumid hakkavad järjest meenuma, läheb tempo kiireks ja sõnade lõpud kaovad kohati ära. HV täiendab tädi lugusid omapoolsete kommentaaride või kinnitustega, MV sekkub jutuajamisse siis, kui tal on jagada samalaadset kogemust. Kogu UM-i jutu vältel on pidevalt kuuldav HV kinnitav „Mhm“; et see nii on, avastan kogumispäeva õhtul, kui esimest korda diagonaalis intervjuud üle kuulan. Hiljem litereerides ilmneb, et kogu intervjuu on tihedalt „Mhm“-ga pikitud – kui räägib HV, kinnitab UM väljenditega „Mhm“, „Ja-jah“, kui räägib UM, kinnitab HV. Valusate teemade puhul nagu tädi AI elu, sugulaste surmad UM-i hääletämber madaldub, tempo aeglustub, vahel on pausid. Pajatuses ja naljalugudes ilmneb kõneleja eriline anne teha räägitavat isikut järgi, tuua esile viimase iseloomujooned, hääletoon, käitumismustrid, luua teiste silme all jutustatava karakter.⁵⁵ Ka mingi tavasituatsiooni või olukorra oskab UM esitada nii, et kõik naeravad, näiteks jõulude ajal kirikus käimise. Naljandeid või humoorikaid pajatusi rääkima hakates muutub UM-i hääl juba ette naeruseks. Korduvalt laulab UM laulu, mida nad õega laulsid, kui autokastis istudes vanaisa matustele sõitsid.

Informant MV. Räägib ülikiire tempoga, ta on ergas, kärmete liigutustega, tema teksti kiirus on sedavõrd tempokas, et sõnade lõpud kaovad pidevalt ära järgnevate sõnade algusesse, kohati on sõnadest raske aru saada. Jutustades lugusid lapse isast, kellega pidevalt midagi koomilist juhtub on tema esitus lausa särav – ta žestikuleerib, naerab.⁵⁶ Kõne on tunduvalt aeglasem, kui ta räägib telefonisõnumite üleskirjutamisest, mida on aasta jooksul oma uue sõbraga vahetanud. MV tulek ema ja vanaema juurde annab kogumistöole uue hingamise – huvitav on kuulata keske informandi lapselt perekonda puudutavaid lugusid, sh juba kuuldud teemasid uues vaatenurgas ja esituses.

Informant HV. Keskne informant, võtab rääkimist endast ja oma perest väga loomulikult, teda ei näi segavat, et pere ellu on sekkunud mõningal määral küll tuttav ent ikkagi võõras inimene. Informatsiooni esitab tihedalt ja intensiivselt, samaaegselt võib toimetada kõõgis.

⁵⁵ Tekst välitöö päevikus: “Urve teeb nii hästi hääli järgi, tema kuulamine on sulaselge nauding! Me naerame ja naerame.” TPVP: 14.

⁵⁶ TPVP: 14.

Temperamentne ja elav esitus on põimitud naeruga, kõikidele vestlustele on iseloomulik teatud sõnade rõhutamine⁵⁷ ja väga kiires tempos rääkimine, eriti kui kedagi vahele segamas ei ole ja teeb seda otse kogujale. Kiire kõne tingib osade sõnade puhul kogujapoolset pigem sõnade eeldamist (esitatud nurksulgudes) kui täpselt arusaamist. Pausi kohti kõnes praktiliselt ei ole ja kui, siis on need üksikud mõtlemise hetked. Tihti jäävad laused lõpetamata, lauselõpud õhku. Folkloriseerunud juttude puhul on esitus ladus ja väljapeetud, lugude meenutamise situatsioonis toimub kõvahääline sisedialoog. Lastest töökohal rääkides on selgelt tuntav hääletooni muutus – see on helge, soe, ääretult mõistev. Probleemsetes lugudes žestikuleerib, kohati hüüatab või lähevad silmad niiskeks, hääletoon liigub pidevalt skaalal kõrgem-madalam. Kui põhiosas rõõmus ja temperamentne, siis ühe väsitava tööpäeva lõpus on väsimust ka hääles kuulda.

Mitmeastmelised hääletooni muutused on eriti tuntavad üksteisele järgnevate erinevate teemade puhul – kerge ja rõõmus lapse- ja nooreea lugudes, valulik tööprobleemide ja traagilise taustaloo puhul, masendunud eluoluga hakkamasaamise juttudes, veel aste madalam ja vaevatum isikliku elu kogemustest rääkides. Kui informant vahendab kogemusi oma abielust ja abikaasast, kõne tempo aeglustub ja hääletoon muutub tuntuvalt, tämber on madalam kui tavaliselt, kuulamisel on tajutav vaev, mis seotud möödunud eluperioodiga. Sama masendunud hääletämber on informandil, kui ta räägib eluga hakkama saamisest – kui raske on lastel kodude ostmiseks võetud pangalaenudega toime tulla, teadmatuses, mis tulevik toob. Tämber peegeldab väljapääsu puudumist, mida informant lugudes ka sõnaliselt tunnistab. Nostalgiamärk hääles toitlusega seotud lugude juures võib peegeldada igatsust aja järgi, mil ta oli laps, noor inimene ja ei pidanud kogu eluraskust ise kandma. Nostalgia võib olla ka märk pere ainulaadsuse kohta, mis ilmneb kõige argisemates piasjades (Jaago, Jaago 1996: 30).

Informantide käitumist, jutustamisviisi ja omavahelist seotust võrreldes jäi silma järgmine:

1) aeglustus kõne tempos ei pruugi olla seotud vaid ebamugavate, valusate, tundlike teemadega (isiklikud suhted, eluraskused, töö probleemid), see võib olla ka märk väga lähedatest, soojadest, hoitud suhetest;

⁵⁷ Põhilistest rõhuasetuse võimalustest, mida kasutatakse jutustamisel on lähemalt kirjutanud Mall Hiimäe (1978: 82) tuues välja seitse punkti, mille valguses HV rõhutused on enamjaolt seotud jutustamise ajal millelegi olulisele viitamisele. Rõhutamist kasutab ka loeteludes ja otsese kõne puhul.

- 2) lugude esituste ajal toimuvad üksteise jutu kinnitamised, mis võivad, aga ei pruugi olla seotud räägitava teemaga, kinnitus võib tulla juba enne, kui on aru saada, millest täpsemalt hakatakse rääkima. Kuulaja annab ette teada, et on rääkijaga igal juhul nõus, ükskõik, mida siis rääkija ütleb edasi. Omapoolne kinnitus antakse ka siis, kui juba teatakse lugu ja elatakse rääkijale igati kaasa. Ilmneb eriti, kui räägib UM ja kinnitab HV, aga ka vastupidi;
- 3) lisaks kinnitustele esitatakse teiste poolt räägitavate lugude ajal omapoolseid kommentaare, jagatakse enda kogemusi;
- 4) lõpetatakse üksteise lauseid. See joon ilmneb eriti kui vestlussituatsioonis on pere vanim tütar ja tema ema. Täiendused annavad aimu omavahelisest heast suhtest ja ühistest kogemustest;
- 5) kui vahendatakse teemasid, mis jäävad endast kaugemale (nt meedialood), esitakse isiklike seisukohti, kommentaare märksa enam ja aktiivsemalt kui isiklike kogemuste juttudes.

Ühe ja sama loo rääkimisel ilmnes vahe juhtunu kogeja ja loo vahendaja jutus – esimese tasandi detailid (kogetud juhtum) erinesid teise tasandi detailidest (kuuldud ja edasiräägitud lugu), olles üksikasjalikumalt esitatud esimeses osas ja mõnes detailis muutuvad teises osas. Teistelt kuuldud loo puhul võidi esitada ka ainult loo skelett, ehk pisku sellest, milline lugu oli algse esitaja repertuaaris (vt ka Hiemäe 1978: 46–49). Lugude vastuvõtt olenes otseselt selle esitajast, tema jutustamismaneerist, temperamendi tüübist, häälekõlast, oskusest teisi jäljendada. Sama lugu kellegi teise esituses võis olla vähem mõjus. Kõik keske informandi tädi poolt räägitud lood mõjutasid kuulajaid, esitus oli eriti haarav humoorikate rahvajuttude puhul, tuju paranes, lõbus olek oli ilmselgelt tunda (vt ka Wehse 2005: 163). UM, kes rääkis lugusid eriti värvikalt, vaikis endaga seotud lugudest privaatsel tasandil. Kellestki teisest või argielu juhtumitest rääkimine on jutustajale turvaline, võimaldades eemalduda enda valusatest elukogemustest ja samas olla ka põhjuseks neist mitte rääkida. Negatiivsete lugude jutustamine oli ka vahendiks eluraskustega toimetulemisel, seda võis märgata pere vanaema ja keske informandi puhul (ibid.: 159–165).

Eeltoodust lähtuvalt täheldasin, et lugude edasikestmine on seotud teema, nende edastamise situatsiooni ja küsimusega, kuidas neid esitatakse (vt ka Jaago, Jaago 1996: 40–41) – näiteks lugedes teksti ei pruugi lugu isegi koomiline olla. Seda peab kuulama, mõistmaks koomika olemust ja loo sisu oma kogu-ulatuses – hea jutustaja oskab tabada räägitava karakterit, olemust, tempot oma häälekõla, pauside, esitusega (vt ka Meier 2012: 55). Hea jutuvestja

räägib meeldejäävaks ka need üksikud lood, väljendid, ütlemissed, mis mõnest suguvõsa liikmest jäänud on, nii teavad kõik lugusid väikesekasvulisest mehest, kellel oli kombeks tõrvata üle kõik asjad, mis vähegi liikusid ja kes hüples sõnakuulmatu hobuse nina all.

[--] *Aga see – A. oli väikest kasvu- V. räägib, et ta oli ka nihuke rabe, et kui ta hakkas rabistama siis tead- et mis hobune ei kuulanud sõna, et väikest kasvu, et siis seal võttis sellest hobuse ratsmetest kinni @ [heledal häälel] sa kurradi, kurradi, kurradi [naer] hüppas siis seal. Meil ka käis siin õue peal parool vahepeal, et kui midagi ei istunud et @ sa kurradi, kurradi [naer] (MA 26, p-d 84–85).*

Selleks, et oleks jutupärimus on aga eelkõige vaja pärimuskandjat, kedagi, kes on võtnud enda hooleks juttude loomise ja edasiandmise ja reeglina on see inimene ka olemas; selline inimene omab vastavat annet, mälu ja huvi pärimuse vastu (Jaago, Jaago 1996: 39).

Oma aruteludes ja tagasivaadetes on informandid mõnel juhul esitanud küsimusi iseendale – kas nad mäletavad ikka õigesti ja kui nad mäletavad just nii nagu nad mäletavad, siis miks nad nii mäletavad (Kaivola-Bregenhøj 2000: 35). Esitamiskordadel erinevad lood varieeruvad või toimuvad pidevalt ette- ja tahapoole vaated kinnituste, kahtluste, küsimuste, oletustega (nt MA2: 5, p 12). Endasisese dialoogi kõval häälel väljütlemine on iseloomulik keskele informandile. Aktiivsema poolena tõlgendab ta rohkem kui teised, lisaks loomupärasele krapsakusele võib siin olla tegemist sooviga panustada kogumistöösse omapoolselt rohkem ja paremini. Arutluse tulemus võib olla iseendaga nõustumine, uute küsimuste esitamine või kõhklevale seisukohale jäämine. Mõnel korral peegeldub lindistust kuulates hääletoonis rahuolematust või pettumust, et ei mäletata kõike. Annikki Kaivola-Bregenhøj, vaadelnud traditsioonikandja mällu talletatu esitust viitab, et jutustuse vormi erinevad komponendid määravad jutustaja võime talletada, meelde tuletada, seostada; oluline on jutustaja hetkemeeleolu, vestlus tervikuna ning jutustatava mõjutatus kultuurilisest, keelelisest ja konkreetsest situatsioonist (ibid.: 35). Tuginedes välitöödele saab välja tuua, et ühe ja sama loo taasesitus ühe ja sama inimese poolt on igakordselt mingis osas erinev. Ilmne, et jutustatud (ja mitte päheõpitud) lood ei saa olla samasugused erinevate informantide puhul, ent nii on ka ühe ja sama informandi puhul. Esitatu võib tunduda täpselt sama olevat, lugude omavahelisel võrdlemisel selgub, et see nii ei ole.

Tahtmata kuidagi meelevaldselt kategoriseerida jutustajaid-informante peatüki alguses esitatud ühe või teise jutustajatüübi alla, viitan siinkohal pigem vaid võimalikkusele, mõnele

osale, märgile, arusaamisele, mis seotud minupoole nägemusega. Aluseks olen võtnud jutustajate eelistused teemade osas, nendepoolse teiste informantide kajastamise, eneserefleksiivsuse, käitumise ja jutuesitamise tasandi.

1. Pigem diskreetne jutustaja on pere vanaema, olemuselt tagasihoidlik, ei anna hinnanguid pere liikmetele, kuulamisel ilmneb peidetud poolena nostalgia, etteheited.
2. Segu diskreetsest, näitleja- ja rahvalikust tüübist ning pigem enesele orienteeritud jutustajast võiks olla EV. Jutuvestjana sedavõrd omanäoline, et vääriks omaette kategooriat.
3. Ühendades endas näitlejatüübi, karikeerimisande, ent olles samas väga diskreetne enese kohta puutuv on pigem teistele orienteeritud jutustaja UM.
4. Nii teistele kui enesele orienteeritud jutustajana paistab silma HV, talle on omane väga varieeruv kõne rütm, värvikas kõlulaulatus ja mahlakas toon.
5. Pigem ümberjutustaja tüüpi, nii enesele kui teistele orienteeritud jutuvestja on MV.

Kaks vahendatavate lugude algset rääkijat (tädid KA ja AI) osutasid töö autori jaoks kõnekaks ja määratletavateks informantide kirjelduste ja räägitud lugude põhjal. Uudiste-vestja ja teistele orienteeritud jutuvestja tüübi alla mahuks EV, HV kirjelduse järgi tädi KA, pilajatüüpi naljandivestja ja enesele orienteeritud jutustaja oleks peres väga armastatud AI-tädi.

2.4 Koguja ja informandi omavaheline dialoog

Omavahelist dialoogi on võimalik jälgida lisaks välitöö päeviku väljavõtetele, kogumissituatsioonidele, fotodele, litereeritud materjalile ka kirjavahetuses koguja-informandi vahel, mis algas enne välitööd mais 2011. Kirjale vastamine annab uuritavale võimaluse mõelda, kuidas, mida, kas ja miks ta kirjutab. Mitmeaastases kirjavahetuses on lühemad või pikemad lõigud, mis puudutavad keske informandi käekäiku; teated ühe või teise inimesega või kogukonnas juhtunust, ülevaated, mida ta on töö juures põnevat teinud, Soome maasikaelu kajastused, tähelepanekud muutuvast loodusest, parasjagu tehtavatest töödest talus. Lisaks siis pikemad vastused koguja küsimustele ja täpsustused palade kohta. Oleme jaganud üksteisega isiklikke õnnestumisi ja kaastundeid, kogumistöö eest saadud Eesti Rahvaluule Arhiivi tunnustusest (2014) andsin esmajoones teada keskele informandile, tema omakorda jagas seda kõikidele seotudele, andis edasi tänusõnad minu poolt ja õnnesoovid

nende poolt, kohaliku ajalehe palvel kogutust kirjutades olen kooskõlastanud kirjutatu keskse informandiga. Kuupäevadest, kellaaegadest on võimalik näha, kuna on ta saanud oma kiire elu ja suure pere kõrvalt tegeleda kirjutamise- ja vastamisega (tabel 2).

Olles aga omavahel, silm-silma vastu, on olukord teisem – kohtuvad kaks või rohkem inimest, kellel kõigil on omad arusaamad, mõistmised, pagas; kogumistöö tulemus on nende erinevuste ühistoimimise ilming ja kui koguja võiks suuta ühendada erinevaid maailmapilte, vähendada erinevusi (Korb 2005: 7, 9, 126), siis vastaja peab suutma vastata kohe ning kogumistöölt saadav on suuresti just suhtlemise tulem (Bauman 1986). Materjali kompamise huvides, püüus mõista peret, kuhu kuulusin teatud ajahetkede vältel, soovis mitte survestada või panna ebamugavasse situatsiooni rääkijaid ning tagamaks rääkijale tema turvaline tunne, sisering või sfäär (Lotman 1999: 67, 69), olen vestlejatele jättnud vastamisel suhteliselt vabad käed, mis neile ühe või teise küsimusega seondus või vesta teemadel, mis räägitavatest lugudest välja kasvasid ja esmapilgul näis, et otseselt kogujahuviga seotud ei olnud. Rakendatud meetodi valiku põhjuseks on olnud minupoolne arusaam, et informandil peab olema võimalus vabalt rääkida, et ta ei peaks kogu aeg mõtlema, mida tuleb/võib/saab öelda, mida mitte, kas koguja ootab minult seda või teist materjali.

Nii on intervjuude ja vestluste sees tekstilõike, mis tundub, et otseselt kogujahuvi ei haara; hilisemas materjali analüüsis on materjal osutunud aga oluliseks tasutainfoks. Näiteks nõukogudeaegne piirivalve pärimus käesolevas töös otseses fookuses ei ole, mis aga ei vähenda lugude väärtust konteksti mõistmisel ja lugudena üldse.⁵⁸ Folkloristlikust aspektist lähtuvalt on „lugude vabalt veeremise“ korral terviklike lugude sees kerged olnud esile kerkima kõnekäänud ja ütlemlised, milliseid otsese küsimise peale ei oleks pruukinud saada, arvestades nii koguja taustateadmatust perekeskse teksti, traditsioonide kohta, kui inimesele loomupärast suutmatust igal ajahetkel kõike meenutada, mis kogemuskihtide all peidus.

Intervjuude ja vestluste käigus on aga mitmel korral hetki, mil toimub kogujasisese küsimuse tõstatamine – kui küsida, siis kui palju küsida (vt Briggs 1986). Kus on küsimise-mitteküsimise piir? Kui esialgu näib, et kaldutakse teemast kõrvale ja jutuks tulevad muudki asjad vahepeal, siis ringiga jõutakse nii mõnigi kord tagasi põhiteemani ja vastatakse ka kogujat huvitanud küsimusele. Vahepealsed eksirännakud ja kõrvalepõiked võivad olla

⁵⁸ Piirivalvepärimus esineb materjaliüksustes MA 1, 9, 11, 12, MA 27 DW_B0471.

fragmendid veel millegi kohta, millest koguja enne teadlik ei olnud, mis tõstasid olulistena rääkijale, ent mis võib samas olla ka peitev jutt vältimaks teemat, millest ei soovita rääkida, mis ei ole veel rääkimiseks valmis, mida ei peeta rääkimisväärseks või mis kuulub tabuteemade hulka (Peltonen 2003: 179, 185). Koguneda võib aga ka hulgaliselt teksti, mis kogumishetkel võib näida vähemolulise ja teemasse mittepuutuvana. Isegi justkui mõtetu aja, energia, hilisema litereerimise ressursi kulutaja. Asjaolud võivad muutuda, kui kogutut üle lugeda-kuulata teatud aja möödudes, mil avastad esmapilgul ebaolulisest olulist teavet (vt ka Korb 2005: 36).

Mitteküsimisel võib informant end tunda vabalt, ilma liigse pingeta. Mingil hetkel, kui tundub et arutlused ekslevad liiga kaugele, siis diktofoni kinni pannes edasi-tagasi plöksutades võib litereerimisel avastada, kuidas materjal on jäänud ilma algusesõnadeta, puudub oluline täpsustus, mõnel juhul läheb kaduma jutu mõte. Hakates ise kogujana tajuma, et liiga palju on materjali, ehk ka liigset, mittevajalikku ja püüdes käigu pealt reguleerida materjalihulka diktofoni käivitamise ja kinnipanekuga, ei pruugi reaktsioon olla nii kiire, et jutulõnga püüda. Nii on mõnedes materjalides kohati eklektilised lõigud, mis võivad hiljem kogujat, kui tööde läbiviijat, häirima hakata (nt MA 25, p 36).

”Lõigatud tühimikku” jäänud materjal võib hiljem huvi pakkuma hakata – ”aga mida ta siis ütles, kas mitte seal ei olnud nüüd midagi olulist kuulnud teema kohta veel, miks ta siin sellise lausega alustab”. Diktofon, koguja üks esmastest töövahenditest, töö situatsioonis koguja vaikiv kaaslane ja abiline, on kogumistöö justkui maalimisel pintsli kunstniku käes – tänu sellele abilisele saavad spetsiifilised detailid nagu häälekõla, tempo, pausid, emotsioonid olla ”uuesti väljaantavad”, originaalpilt nendes detailides on sama, ent viis, kuidas seda pilti vaadatakse-kuulatakse-loetakse on erinev. Kõike ei saa koguda ega kõike ühele maalile maalida, ometi peab suutma luua ja vastu võtta (Arukask 2011: 20).

Portelli on viidanud, et ühe inimesega võib intervjuusid määramatult jätkata, see viib küsimuseni suulise allika ebatäielikkuse kohta; igas intervjuus kogutud andmed on alati valik tervikust (Portelli 2000: 55). Küsimus, kui palju küsida jääbki ja on suures osas kogujapoolse tunnetuse ning informandi ja koguja koostöö ehk koos toimimise teema. Ühepoolset koguda ei ole võimalik, mingi suuna annab koguja alati kätte ja materjali on võimalik koguda siis, kui informant tahab, soovib, julgeb rääkida. Esitades võimalikult vähe suunavaid küsimusi võib tekkida huvitav võimalus jälgimiseks missugused lood on sedavõrd folkloriseerunud, et ise-

enesest tõstatuvad taas päevakorda ka neljakuulise kogumisvahe korral või missuguseid isikliku kogemuse lugusid jagatakse, ilma, et neid üldse oodata, veel vähem küsida oskaks. Koguja jaoks tõstatus küsimuste esitamise/mitteesitamise retoorika esile seoses kogemuse diskursusega. Mis materjal saab kogutud, millised on informantide kogemused, mis teema ulatuses need korduma hakkavad materjalist materjali, oli ette teadmata.

Võrdsed alused. Erinevates välitööalastes uurimustes on viidatud nn võrdsetele alustele ehk mingitele kehtivatele sarnasustele uurija ja uuritava puhul (vt nt Jaanits 2013: 12). Parimas nägemuses heaks ja sujuvaks kogumistööks võiksid need olemas olla (nt vanus, elukogemused), sh positsioonid, sarnasused (nt suur huvi pärimuste vastu), kuulumine või kokkupuutumine ühe või teise pärimusrühmaga – käesoleva uurimuse puhul näiteks lasteaiadõpetajate pärimusega kokkupuutumine – mis kõik kokkuvõttes peaks lihtsustama pärimuse kogumist. Samas on oluline ka teatud distantsi väärtus, distantseeritus informandist, võõra väärtus (Korb 2005: 34), võimalus rääkida inimesele, kes on väljastpoolt pereringi. Selline kahedimensiooniline tasand kogumistöö – seotus, lähenemine teemadele mingitelt ühtsetelt alustelt, teisalt distantseeritus, igapäevases elus mittekokkupuutumine, võivad olla kogumist hõlbustavaks asjaoluks. Kogumistöö käimatõukavaks faktoriks on aga informandi soov rääkida ning usaldus koguja vastu. Kui kaks viimast, välitööde olulisemad komponendid puuduvad, ei ole võimalik kogumistööd teostada tasemel, et see pakuks kogumisprotsessis läbielatavaid ja kogetavaid positiivseid väärtusi nii kogujale kui informandile (vrld Korb 2005: 32). Vajalik on *uurimiskeemia* olemasolu – seda nii uurija kui uuritava positsioonist lähtuvalt, et nii uurija kui uuritav oleksid asjast huvitatud (Meier 2012: 11, Meier 2013: 153).

2.4.1 Emotsioonid ja eetika empiirilises materjalis ja materjali analüüsis

Ühel korduvate välitööde kogumisõhtul panen diktofoni kinni (ütlen seda alati informandile) ja küsin eelnevatele juttudele tuginedes informandi elukaaslase ja laste isa kohta. Räägime informandi elust ja jõuame juhtumini, mis informandi elukogemuse pagasis on seni kuuldust kõige valulikum. Teema on väga isiklik, kogujana tunnen kui ääretult on mind usaldatud. Küsimise peale, kas HV on nõus lugu uuesti rääkima lindistamiseks, teeb ta seda uuesti. Korduva esituse kuulamine on katsumus mõlemale osapoolle, seda on juba ainuüksi palve lugu uuesti rääkida. Samuti hakkab ma kogujana mõtlema, kas mul on ikka õigust uuesti seda valusat kohta puudutada (vrld Kaivola-Bregenhøj 2000: 45).

Emotsionaalselt on suhteliselt keerukas katsumus lugeda, kuulata, kirjutada üle materjali, mida oled pikema aja vältel kogunud ja mis puudutab inimeste isikliku elu sügavamaid kihte. Olles sekkunud teiste inimeste ellu olemasolevate käepäraste vastuvõtuallikatega – meeled, visuaalsed jäädvustused, diktofoni lindistused, hiljem litereeritud materjal, on aeg-ajalt materjali sisse ärakadumine emotsionaalsel tasandil korduma hakkav nähtus. Ühe pere, osaliselt laiemalt suguvõsa lood, olulised inimesed ja nende katsumused hakkavad kuuluma koguja igapäevaellu mentaalsel tasandil, mõjutades vähemal või rohkemal määral koguja emotsioone. On teatud hulk lugusid, mis perepärimusliku materjali detailses analüüsis on emotsionaalselt rasked, näiteks kangelannade lood, kellele on katsumusteks asetatud rohkem kui teistele, kes koormat veavad naeratades, nutavad üksinda. Lugude emotsionaalne laetus on eriti tajutav just kuulamisel.

Metafoorsel tasandil on perepärimuse maastik käesoleva töö allikmaterjalile tuginedes võrreldav mäeahelikuga, mille erinevatel külgedel inimesed üles- või allapoole liiguvad (vrld Andrews 2008: 87–88), see on täis sujuvaid tõuse või talumatult järske rännakuid kogu aeg ülespoole. Tagasimineku võimalust ei ole ja mäestiku tippujõudmist iseloomustab järjest suurenev elukogemuse mõistmine ja kasutamine. Mõnel juhul toimub teel allapoole ränk kukkumine – elukoorem on viinud liikuja tasakaalust välja ja kergem on olnud teistsugune lahendus. Traagilise lõpuga lugusid esineb materjalis mitmeid, need lood peegeldavad ajastut, milles elati ning ka suutmatust näiteks vaimsele terrorile vastu panna.

Töötades taolise materjaliga on ehk põhjendatav soov töötada märkamatu, segamatu, omaette „halli hiirekesena“ ja mitte lasta end segada välistest faktoritest. Argielu ei jäta oluliselt selliseid võimalusi, empiirilise materjali analüüs käib ikka periooditi uurijana end sisse- või välja lülitades, nullpunkt tekib, kui teatud materjali analüüsimise etapis võtab materjahulk koguja üle võimust ja väga raske on saada üle hetkest, kuidas elada koos lugudega, mida oled võtnud endasse. Lisaks on märgatav liminaalsuse teke – uurija on vahepeelses seisus, konkreetselt ei argielus ega seal, kus kogutud materjal peas vormuva uurimistöona (vrld Roht 2011: 96). Olles välitöödel, koguja teab, et ületab kultuuriruumi piiri, ent see piir on tunnetatav ka pärastises korrastustöös ja analüüsis, oled ei siinpool ega sealpool, vaid kahetises seisundis.

2.4.2 Juhitavad ja juhitamatud osad kogumises

Tagasi välitööde läbiviimise poole pöördudes saab eristada kogumissituatsioonides osasid, mille juhtimine asub pigem koguja käes ja olukordi, kus koguja on mõjutatav ja juhitud pigem pärimusrühma poolt. Kogumisprotsessi põhiline märksõna on koostöö, arvestamine, kuulamine ja pidev üksteise toetamine. Vältimaks oma reeglite kehtestamist ja intervjueritavate veel rohkem mõjutamist kui kogumissituatsioon niigi on, võib päris raske olla paluda ümbritsevatel tasem olla, kuna räägitavat ei ole hästi kuulda. Isegi teleri vaikselt panemine võib olla koguja positsiooni pealesuruv. Kogumisprotsess on väga õrn, liikumine justkui jääb ja oma olemuselt ka ettearvamatu (vrdl Korb 2005: 114, Arukask 2011: 22, Puustaja 2011: 143). See vajab suurt hoolt, tähelepanu ja pieteeditundega suhtumist. Olemine ühe pere keskel ei tähenda ainult lindistuseks võetavaid hetki, minuteid, tunde, see tähendab eelkõige püüdu kohanduda valitsevate olude, kommete, harjumustega, olla võimalikult paindlik, märkav, vastutulev ja vajadusel tähendab see ka töödes kaasalöömist, aitamist. Uurija ei tohiks ühelgi juhul survestada uuritavaid või muuta pereelu korraldust. Pereelu võimalikult vähene segamine annab parema võimaluse jälgida kõrvalt, kuidas pere elab ja toimetab oma igapäevaelus. Vestlussituatsioonides või aegadel, kus on ette teada, et koguja töötab enda märkmetega on selgesti märgatav, kuidas kogujat aktsepteeritakse kui vajaliku töö tegijat – lapselast manitsetakse kirjutamise ajal mitte segama, muretsetakse, kas on ikka ruumi selleks tööks, kohta istumiseks, jälgitakse koguja poolt tehtavaid märkmeid vestluse ajal, ollakse toetav ja abivalmis.

Suhteliselt juhitamatu on minu poolt olnud minek keskse informandi tädi juurde, keda kogujana kindlasti pidin nägema, samuti olukorrad, kus tehti vajalikke töid, kohtuti vajalike inimestega, käidi vajalikes kohtades, mis kõik on olnud koguja poolt aktsepteeritud ja jälgitud. Kogujana ei valinud ma, mis sobib, mis ei sobi jäädvustamiseks, vaid kulgesin koos pere eluga.

2.4.3 Koguja kogemus

Iga välitöö on erinev teistest ja annab kogujale uued kogemused, mida edaspidi arvestada (vt nt Meier 2012: 10, Korb 2005: 91, Arukask 2011: 20–21, Roht, Jaanits 2011: 36). Eelpool kirjutasin, kuidas informandid üksteise poolt räägitavat kinnitavad, tehes seda mitte niivõrd sisule tuginevalt, kui just heaks kiites kõike, mida rääkija ütleb.⁵⁹ Ühes materjaliüksuses, kus vestleme informandiga tema tööga seonduvast, avastan lindistust kuulates üllatusega kogujapoolsed aktiivsed, suhteliselt tihedalt esitatud kinnitused HV jutule. Kogujapoolselt võib seda seletada kahe asjaoluga – esiteks kaasaelamisega, teiseks taustateadmise – sarnastest probleemidest, teemadest, millest HV räägib, on koguja kuulnud sama eriala inimestelt mitmeid kordi. See kõik kinnitab veel kord fakti, et kuulumine mingis osas sarnaste tunnustega pärimusrühma, annab mitte ainult eelseid kogumistööks, vaid ka peegeldab olemasolevaid sarnasusi kogutud materjalis.

Pikemate välitööde käigus on lühiajalised hetked, mil koguja töötab oma nurgakeses (toas, õues, majas) kogutut kas markeerides, märgistades, olulist välja tuues või täites välitöö päevikut, kirja pannes uusi ülesandeid ja küsimusi, mis tekkinud. Kogemusi arvesse võtvalt tean, et välitöödel on parim üleskirjutamise aeg varahommik, kui on aga ette teada, et see ei õnnestu, siis hilisõhtu. Mõnel juhul on uurija/koguja peas nägemus mismoodi asjad võiksid olla, mida ta teeb ühes või teises järjekorras. Tegelikkus võib üllatada ja selleks peab parimal juhul suutma valmis olla igal ajal, kuna just kõige vähem oodatud olukorras võidakse koguda väga head materjali. Nii on ühed varahommikused jutud jäänud lindistamata põhjusel, et kogujana ei eeldanud keske informandi varahommikust ärkvelolekut ning ringitoimetamist. Soov enne uue materjali kogumist eelmisel päeval kogutu üle süstematiseerida ja kirjapanekute, vestluste vahepeal talletada pereelu toimetamisi visuaalsel meetodil ajendas kogujat diktofoni töölauale jätma.

Mõningatel juhtudel võib koguja tunda end justkui mingis rahvamängus, kus vastasmängija peab visatud nõõriotsa kinni püüdma, kuid see libiseb tal üha käest. On olukordi, kus informant vastab napilt ühele või teisele küsimusele, räägib mõne teema kohta hästi vähe või vahetab teemat. Ühel juhul püüdsin abi saada perekonnafotode üheskoos vaatamisest ja tähelepanu juhtimisest teatud fotole. Kuid ka sel korral ei räägitud fotol olijast vaid teemaks tuli kuidas tänapäeval ei ole üldse pilte, mida vaadata. Sellest jäi mind kogujana vaevama üks

⁵⁹ Ptk 2.2.6.2: 76.

küsimus – kas olukord oleks teine olnud, kui juures ei oleks olnud veel kahte pereliiget, kes omapoolset huvi üles näidates samuti küsimusi esitasid? Kuivõrd on kogujal võimalik end kehtestada ja esitada soovi – ma tahan nüüd selle informandiga omavahel rääkida – nii et usalduslikud ja head suhted võtmeinformandiga ei muutuks?

Mõnel juhul sain kogeda „jahutaja“ rolli, kuna oli teemasid, mis läksid ehk liiga keevaliselt arutletavateks. Nii oli näiteks *lugude vabalt veeremise* korral, kui teemaks oli sünnipäeva kombestik. Alanud neutraalsest kirjeldusest liikusid jutud erinevate pereliikmete söömiskommete juurde ja järjest enam hakkas toimuv sarnanema olukorraga, kus olid tugevalt tuntavad eri arvamused. Esitades küsimuse alateema kohta debatt veidi vaibus, et siis uuesti kerkima hakata uuel pinnalt. Olukord rahunes, kui pärsin sama kombestiku kohta minevikukontekstis.

3. Kogemuse diskursus perepärimuslikus materjalis

3.1 Mõiste „kogemus“ esinemine tekstihulgas

Välitööde jooksul olen kuulnud hulgaliselt lugusid inimeste erinevatest kogemustest. Kuidas aga väljendatakse kogemust? Kas ja kuidas kasutatakse lugudes *kogemuse* sõna? Või väljendatakse ennast kuidagi teistmoodi? Järgnevalt teen vaatluse sõna tasandil *kogemusele*.

Ühegi vaadeldava tekstiosa puhul ei ole ma uurija-kogujana esitanud küsimust laadis „kas sul on mingi kogemus“ vmt, ühel juhul olen kinnitanud informandilt kuulnud juttu sõnadega „sul on kogemus“, mille peale informant on sõna „kogemus“ kaks korda järjest kasutanud lauses „Jah mul on kogemus jah ja mul on olnud mitu kogemust {-} nende aastate jooksul“. Õeldu kontekst puudutab kolme kaotsiläinud lapse juhtumeid. Kõigil teistel juhtudel on informant ise, vabalt vestelnuna ja mõjutamatult mõistet kas kasutanud või mitte. Kuna sõna **kogemus** on võrreldes materjalihulgaga kasutatud harva, vaatlen alljärgnevalt igat juhtu eraldi.

Morfoloogilisi kategooriaid arvestades esineb mõiste *kogemus* intervjuudes kokku 16 korral järgmiste erinevate vormidena: *kogemus*, *kogemused*, *kogenud*, *kogemuse*, *kogemusest*, *kogemust*, *kogemuste*, *kogemustest*, *kogeda*, samuti liitsõnas *töökogemus*.

Kogemuse sõnastus on järgnevas ülevaates esitatud rasvases kirjas, informantide tekst jutumärkides. Käsitletava materjali vaatluses võtan aluseks žanrilise jaotuvuse.

1. Matuse- ja pulmakombestik. „Mul on üks selline **kogemus**“ – märgib HV, kui ta räägib uskumustest, mis tal surnuaiaga seoses on. Ühes lapsepõlveloos saadab kirikuõpetaja proua teda surnuaeda piibelehe õisi korjama, et kinnitada igale pulmakülalisele rinda üks õis. Korjata võib ainult surnuaia äärest, kus lilli hulgaliselt kasvab (MA 4, p 4). Matusekombestiku raames ilmneb vajaliku kogemuse puudumine, mis tingib vajaduse õpetada puuduolevat neile, kellel sellist **kogemust** (enam) ei ole. Siinkohal on üheskoos olemasolev kogemus, selle puudumine ja kogemuse võimalik uuestiesinemine etteulatavas tulevikus.

Laste õppimine läbi kogemuste ilmneb järgnevas HV loos. Kui vanaisa suri, siis UM ja tema õde ei saanud aru toimunu sügavusest ja ümbritsetavate valu suurusest, kuna neil ei olnud sellist **kogemust**. Kogetu – et nende ema nutab – ehmatas, andis mõistmise, et „nüüd on midagi hullu lahti“. Lapsed teadsid, et vanaisa on surnud, aga mida see tähendab, seda nad ei suutnud mõista (MA 9, p 6). UM räägib sama lugu meie esimesel kohtumisel, kui lindistamine ebaõnnestub. Korduvkohtumisel toob ta välja, et kui vanaisa suri, siis tema ja ta õde ei saanud sellest „nagu oidu“. Kogemuse mõistet UM ei kasuta.

2. Sünnikombestik. Mõiste **kogemus** esineb esimese lapse sündimisega seoses, mil nõukogude perioodil haiglas olnud informant pidi seal olema „üksi nelja seina vahel oma häda ja valudega“. Vormi **kogemus** kasutab HV ka siis, kui räägib esimesest kohtumisest pojaga – noorimaga lastest, kellega ainukesena on saanud otsese kokkupuute kohe pärast lapse sündi (MA 4, p35). HV viitab, et on paarikümne aasta jooksul **ära kogunud** kõik selle, mis meditsiinis on muutunud. Siinkohal peab ta silmas laste erinevatel ajastutel sündimist – okupeeritud ja taasiseseisvunud riigis. Olles laste sündides ühises palatis räägitakse emade poolt **kogemustest**, eesmärgiks info, oskuste-teadmiste vahetamine; **kogemust** jagab ka HV (MA 14, p 66).

Ühes loos esitatakse, et esimese lapse sündides ei ole **kogemust**, ajaliinil on tegemist minevikuga, milles informandiga käitutakse hoolimatult. Olevikus (nüüd) on aga turvalisus, kaasasolijad haiglas, lahked ja seletust jagavad arstid. Esitatavast tekib vastandus enne halvem, nüüd parem.

Käesolevas jaotuse osas on vormeli „ära kogenud“ kasutamine, milles omamoodi paradoks sees – kogemus, kui midagi, mis ei saa olla lõpetatud tegevus või lõplik asi, sest ka igal rääkimise hetkel kogetakse seda kogemust omamoodi uuesti. Sõna „ära“ viitab aga justkui sellele, et konkreetse kogemusega on nüüd kõik, sellest on kogetud kõik, mis vähegi võimalik.

3. Haiglalood. Lapsepõlve kogemuse aktiveerumist ja ootamatut lõpplahendust sellele on näha mahukas palas, milles HV räägib enda haigusest, haiglasolemisest ning sellega kaasnevast. Probleemne on loos kanüüli panek, mida informant väga kardab; eriti hirmutav on, et ühele teisele patsiendile ei õnnestu kanüüli õigesse kohta paigaldada. HV päästjaks saab kunagine lapsevanem, loos kui „kuldsete kätega“ venelannast meedik. Miks just temal kanüüli paigaldus õnnestub, on keskse informandi arvates sõltuv **kogemusest**, ent veel millestki, mis on just venelannadele iseloomulik – otsustavusest, hakkama saamisest ja temperamendist.

4. Jõulukombestik. Mõiste **töökogemus** on seotud keskse informandi sõbraga. HA on kolmkümmend aastat jõuluvana mänginud, kui saab kogemuse, mis ületab kõik teised. Kõikide asjaolude kokkusattumise tõttu näevad külakogukonnas lapsed ja täiskasvanud, kuidas jõuluvana tuleb mere poolt ja – tõenäoliselt – on nende juurde tulnud laevaga. Üllatus ja kogetud emotsioon on väga suur, see kajastub ka informandi hääletoonis. Lugu rääkides kasutab HV otsest kõnet.

[--] *Ja Aimur oli läind kooli ja rääkind meil käis päris jõuluvana, laevaga tuli, laeva jättis sinna, paadiga tuli kaldale.* [naerdes] *Ja laps teadis kaua aega, et jõuluvana- A see suur piiga, see oli nii ära ehmatanud- keskkooli tüdruk oli teind autoukse lahti läind jooksuga karjund - @ jõuluvana tuleb!* [naerab]. [--] (MA 36, p5).

5. Ametipärimus. Ühes palas, kus arutluse all lasteaias pakutavad täiendõpped ja nende kasulikkus või mõttetus õpetajate igapäevatööst lähtuvalt, esineb sõnavorm **kogeda**, kui vajadus praktiliselt läbi teha erinevaid asju, et neid oleks võimalik pärast oma töös rakendada. Töökollektiivis saadud **kogemuste** rakendamine toimub erinevate inimeste ühisel nõul millegi muutmiseks, et saadud negatiivsed kogemused ei korduks.

6. Tööd ja tegemised. Mõiste mitmuse vorm – **kogemused** – esineb tekstis kui peret siduv näitaja – kõigil (peale noorima) on kogemused loomapidamisest ja lehmade karjatamisest. Kogemus on jutus esitatavaid tegelasi liigitavaks ja eristavaks. Praktilistest oskustest ja

kogemustest, mis vennal töö tegemiseks olemas räägib MV seoses venna töötamisega (MA 20, p 12.)

7. **Tõeline kogemus** esineb sõnaühendina tekstis, mis räägib vana ja väärtuslikuga kokkupuutumisest ehk esimest korda suitsusaunas käimisest.

Mõistet kogemus kasutab enim keskne informant, vaid ühel juhul vaadeldust on seda teinud tema keskmine tütar. HV räägib peaaesjalikult kogemusest kahel ajaliinil: nõukogude periood – lapsepõlves kogetu ja nõukogude periood – võrdluses tänapäevase ühiskonnakorraldusega. Ajastu raamistikust lähtuvalt on tulnud omaks võtta valitsevad käitumisnormid, valik on praktiliselt puudunud, vaid tagantjärele hinnanguid andes on võimalik avalikult välja öelda, mida tunti ja kuidas olnusse suhtuti. Lugudes on võimalik märgata eluolu muutumisest tingitud inimeste muutumist. Mõiste *kogemus* kontekstiga seoses kerkivad lugudes esile tähenduslikud isikud – kirikuõpetaja proua, venelannast meedik, sõber, õpetaja.

Lugudes eristub individuaalne ja kollektiivne tasand – *meie* kogemus on informandi lugudes enda töökollektiivist, meie-tasand puudutab samuti sünnikombestiku lugusid, mida räägivad naised üksteisele haiglas. Mitmuse vorm *nemad* ulatub olevikust minevikku ja laseb informandil tegutseda väljapool lugu –samaaegselt, kui teised käivad suitsusaunas, saab tema käia Soomes tööl. *Nemad* karjakasvatuse kontekstis on samuti minevikku suunatud ja liigitab räägitavad kaheks – oskajad ja mitteoskaja. Kogemus on olemas teatud ajahetkeni, tegevus, millest räägitakse ulatub meie aega vaid jutu tasandil. Eluolu muutuste tõttu saab kaduv eriliseks – näiteks suitsusaunas käimine, lehmade karjatamine.

Mõiste *kogemus* esineb enim kombestikuga seotud tekstides – kuuel juhul sünnikombestiku tekstides, kolmel matusekombestikuga seoses. Ülejäänud ühel või kahel juhul ametipärimuse ja argielu lugudes, töökogemuse, tõelise kogemuse ja haiglakogemusega seoses. Erinevate ajastute raamistikust lähtuvalt ilmneb, et minevik on seotud teadmistega, olevikus mõned teadmised kaovad, teised tulevad uuesti tagasi (suitsusaunas käimine), lisanduvad. Mida vanemaks saadakse, seda enam on kogemusi. Vastanduvad on erinevate riigikordade ajal saadud kogemused, kogemuse utoopiline aspekt ilmneb jõulukombestiku loos. Et jõuluvana võib tulla meie juurde ükskõik kuidas ja mil viisil peegeldub erilisel loo edastaja hääles.

Kokkuvõtteks saab esilduvad kogemused liigitada järgmiselt: puuduv (see, mida vajatakse ja mis puudub), tulevikku hõlmav (midagi, mida ei ole, aga mida võiks teha tulevikus), liigitav (keegi oskab midagi, keegi mitte), eristav (väärtuslik-mitteväärtuslik, uus-vana), õpetav (kombestikku edasiandev), korduv (hirm millegi ees), puudutav (kehaliselt tajutav), sõltuv (kellestki, millestki nt ajastust), jagatav (kogemuste vahetamine), vastandav (erinevad riigikorrad), ülesäratav (nt vanad mälestused), utoopiline (ime saab võimalikuks), täitev (midagi on vaja teha millegi saamiseks), kiitev (head töökogemused), võrdlev (erinevate ajastute normid ja reeglid), muutev (inimeste elu-olu), tähenduslikkust andev (tegelased, kellest räägitakse), kaasaskantav (emotsionaalsel tasandil), muutuv (eluolu muutus tingib kogemuse muutumise), väärtustav (mingit tegevust, paika), taasloodav (minevikus olnu tagasitulek).

3.2 Kogemuse ilmnemise erinevaid vorme lugudes

Lugudes ilmnevad kogemusskeemid, mis kõik on jälgitavad üleulatuva kogemuse kontseptsioonist lähtuvalt. Ühe pere isikute ringis osutusid kõnekateks kogemuse alaliigid nagu puudutuskogemus, vahendatud kogemus, mitmetasandiline kogemuskorduvus, kogemusmuutuvus, kogemustöötatus, kogemusunistus, kogemuserinevus, kogemusideoloogilisus. Nimetatud on küll raskepärased mõttekonstruktsioonid, ent neid võiks käsitleda ka kui kogemuse sünonüüme. Järgneva valiku põhjendusena tooksin välja materjali analüüsis ilmnenuid kõnekuse – leidsin neist lugudest enam kui teistest.

Puudutuskogemus. Mitmel korral märkuandvateks-esitatuteks on kogutud materjalis puudutuskogemused, lood, millel eriline tähendus rääkija jaoks. Üleelatu võib olla täidetud positiivse või negatiivse laetusega, see peegeldab elu olulisi hetki või pöördepunkte. Puudutuse kogemine võib olla märk väga lähedasest seotusest ja valmisolekust võimalikku puudutust kogeda. Aastaid soovitud ja väga oodatud poja sünnist on salvestunud kesksel informandil mällu moment, mil ta lapsega esmakordselt kokku puutus. Esimest kohtumist mäletab ainult poja puhul, kuna „vene ajal“ ei antud last algul emale.

[--] *Võeti ära [laps], see oli, see oli nende oma, mitte sinu oma* [--]

Poja sündimise ajast mäletab hetke, kui laps pandi kõhu peale, saadud kogemus oli aluseks sarnastele puudutuskogemustele edaspidi.

[--] *Ta oli niiiii: pehme.. Issand kui pehme, sametine, tead selline .. Et siis juba pandi ju kõhu peale ja kohe, kohe eks emaga kontakt. [--] A esimene kogemus või noh selline kogemus jah, et kui see väike väetike sealt välja eks tuleb, et-et selle ma sain alles pojaga. Ja ilmselt see jäi sellest, võibolla, et kui edaspidi kodus olime ja hommikune see esimene söötmine oli ära olnud, siis me pärast jäime veel niimoodi mõnulema, tema minu kõhu peale, mina olin selili voodis [--] (MA 4, p 35).*

Vahetusse kogemusmaailma kuuluvad puudutused aktiveerivad meenudes mälus uuesti kogetu, kahe erineva kogemuse kõrvuti esitamine viitab sellele, millest informant ilma on jäänud, mis on ühiskonnas lubatud ja aktsepteeritud norm.

Valusaks pöördpunktiks elus on kellegi lähedase kaotamine ja teadmine, et edaspidi tuleb ilma temata hakkama saada. Kaotusvalu üleelamine aktiveerub puudutuse meenumisel, rääkimine on selle toimumise hetkel esitajale kui abivahend valusate mälestustega toimetulemisel. HV elu esmane surnu külmuse tundmine on ajast, kui vanaema LE oli kirstus ja tema õmbles kirstu juures pingil istudes pitsi vanaema kleidivarruka äärde. Kui õblemisel läks käsi vastu vanaema kätt, siis iga kord ta võpatas. Seda lugu kuulen ma välitööde jooksul kolmel erineval korral. Rääkides esimesel korral küsimise peale esitab HV lugu detailselt, kaks päeva hiljem rõhutab HV just erilist surnu külmuse mäletamist pitsi õblemisel. Nelja kuu pärast on kogemuse taaskäivitajateks jutud isast ja AL vanaemast, HV esitab lugu veel põhjalikumalt ja pikemalt kirjeldades, rõhutades eriti kogetud võrreldamatut külmust (MA 1, p 10; MA 12, p 67; MA 18; p 2).

Seotud kehalise kogemusega, on puudutus aidanud lugu salvestada ja olnud kogemuse taasesitamise aktiveerijaks. Saksa kehamälu uurija Thomas Fuchsi järgi on tegemist „elatud keha“ kogemusega, mis on kaudne ja varjatud mälu tuum, millesse salvestatu võib aktiveeruda ja vabaneda sobivatel tingimustel (Fuchs 2012: 9).

Kogemus ei avaldu ainult sõnas, teadmises, mälestustes, vaid ka piltide ja muljete vahendusel (Salmi-Niklander 2009: 24). Salmi-Niklander osutab, et kogemus erineb argikäitumisest (*behaviour*), kuna eeldab aktiivset tegijat, kes sündmuses mitte ainult ei osale, vaid ka kujundab neid; kogemuse ja selle väljendusvahendite suhe on dialoogiline ja dialektiline (ibid.: 24). Turneri (1986) poolt rakendatud kogemusvoos võetakse sündmusi passiivselt vastu, eriline kogemus tõuseb sellest voost esile. Erilised kogemused on elu pöördpunktidega seotud ja omavad kindlat algust ja lõppu ning liigendavad kogemuste voogu (Turner 1986: 35–36, vt ka Throop 2003: 224).

Vahendatud kogemus. Lood, mis kuulud teistelt – vanaemadelt, tädidelt – on kuulmise-vastuvõtmise hetkel kogemused informantide isiklikust elust, kui ta viibis kellegagi koos, kes talle lugusid rääkis. HV viitab juba kogumise algfaasis vanaema LE-le ja tema lugudele, sellele, kuidas nad koos tegutsesid ja vanaema temale lugusid rääkis. EV räägib ühistest videvikuhetkedest kui AL vanaema enam lugeda ei jaksanud, lugusid jutustada aga küll, MV, EV poolt räägitust nähtub, kui väga nad ootavad, et vanaema HL hakkaks neile lugusid rääkima. UM räägib vanaema KR-st, EV, MV, UM räägivad kui vähe on HV-l aega vanaema olla ja kuidas lapselaps tahab „sinna vanainimese“ ehk HL-i juurde, kellega koos on viieaastasel hea olla, rääkida ja tegutseda. Lapselapselaps võtab üle ka vanavanaema väljendeid.

[--] *Siis nad kahekesi asjatasid seal ja. Siis oligi, millal me linnast ükskord sealt ka seal talvel oli ja lapsed läksid koolist koju, siis meie istusime seal ka akna peal ja vaatasime seal ja siis me @ näe junnid lähevadki koolist koju [naer]. No aga vanaema ju rääkis ju- [UM: Ja-jah] nemad vaatasid istusid UT-s [kohanimi, koguja märkus] vaatasid aknast välja, et näed, et vanaema ütleski, et junnid lähevad koju. A EL [lapselapse nimi, koguja märkus] võttis kohe sõnast kinni ja linnas lähevad ka junnid koju [UM: Ja-jah. Naer] Et ta vahepeal rääkiski täitsa nagu vanainimene [UM: Mhm]. [--] (MA 26, p 73).*

Kõik need lood räägivad elukogemusest, tarkusest, toest, mis vanaemadelt saadud või mida neilt loodetakse saada. Lähemalt käsitlen ühte kogemusskeemi, mille aluseks keskse informandi vanaema LE.

HV elab lapsena koos vanaemaga. Tagasivaatavalt tõdeb, kui hea oli vanaemaga koos olla, koos käidi jalutamas, korjati lilli, vanaema rääkis „oma jutte“. Olid ühised jutud, ärkamised, piimaga kohvijoomised, „juustu naksutamine“, albumipiltide vaatamine. Nüüd on lillekorjamise koht võssa kasvanud, hääles on kahetsus, et ei kirjutanud piltide vaatamise ajal üles, mida vanaema rääkis, nüüd teab vaid suguvõsasse kuulujaid piltidelt. Vanaema oskas hoida saladusi, leidis muredele lahendusi, „päästis lapselapse nahka“, oli esimene, kes kuulis uudiseid. Ametilt oli vanaema õmbleja, aeg-ajalt käis ringi perest peresse, õmblusmasin kaenlas. Ta kujundas küla moodi, õmblus kleite lapselapsele ja ka lapselapselastele. HV ei õmble („õmblemine on minust kaugelt mööda läinud“), kui vanaema sureb, siis õmbleb tema kleidi varrukale pitsi äärde. Üleulatuvalt nendib HV mitmeid kordi, et kasvas „vanaema niidijuppide sees“ ja et vanaemaga oldi nagu sõbrannad (nt MA 1, p 7).

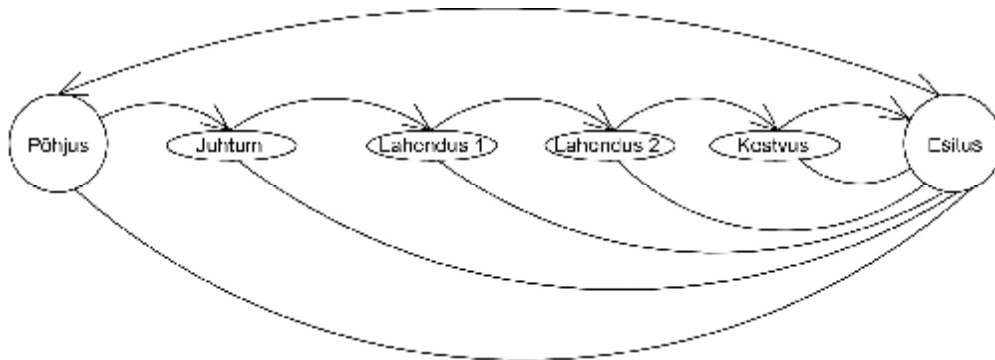
Mitmetasandiline kogemuskorduvus. On lugusid, mille korduv süžee võib olla mitmetasandiliselt vaadeldav. Peres on jutustused, mida võiks liigitada näiteks *lahkumise lugudeks*. Esimeses loos, mida HV räägib mitmeid kordi (MA1, p10, MA 38, p 20), kukub vanaema LE kaltsuvaibale takerdudes oma puusaluu katki. EV on siis laps ja kuuleb vanavanaema kukkumise häält (lõunauinakuks oli vanaemal harjumus üks seestpoolt haaki panna). Laps hõikab trepi pealt vanaema ja vanaisa appi, vanavanemad on laudas loomi toimetamas ja ei kuule esialgu lapselast. Kuna ravivõimalused on ajastule omaselt piiratud, paneb HV isa kiiktoolile rattad alla, et vanaema LE saaks liikuda. Sügisel vanaema enam voodist ei tõuse ja peagi sureb. Aastate pärast lõhkeb MA vanaisal ootamatult veresoon, juures on väikseim pere lastest, abi ei ole loota enne, kui vanaema HL linnast tagasi jõuab. Kiirabi jõuab liiga hilja, MA vanaisa jääb halvatuks, sõidab ringi sellesama „vanaema tooliga“. HV-le on meelde jäänud isa poolt öeldud sõnad, mida ta korduvalt esitab: „Kuradi ruttu tuli see sügis“. Mõne kuu pärast on isa matused. Kahetsus ja vaev juhtunu pärast paneb HV-d kordi küsima, kas oleks võinud minna teisiti, kui kohe oleks arstiabi saanud. Loos ühendab kogemus HV-d vanema tütre ja enda emaga. HV vahendab lugu vanaema kukkumisest teiste juttude järgi, tütar selle isiklikust läbielamisest lähtuvalt. MA vanaema oli juhtumise ajal linnas, see tähendab, et vajalikul hetkel ei olnud ta käepärast. Distsantsilt vaadates võib inimene hinnata oma tegevust teisiti ja näiteks süüdistada end valesti tehtud valikute pärast (Saleniece 2009: 71). Kuigi loost seda otseselt ei ilmne, hakkasin mõtlema, kas see ei või olla üheks teguriks, miks vanaema oma mehest eriti rääkida ei taha.

Kogemusmuutuvus. Piirivalve- ja venelaste kohta käivates lugudes on kogemuse muutumine nähtav nii laste kui täiskasvanute puhul. Nõukogude perioodil tuli täita teatud reegleid, et mitte sattuda „sekeldustesse“ – nii näiteks oli lugupidamist näitav kordoni ülema kutsumine kõikidele tähtsamatele perekalendri tähtpäevadele, valmis pidi olema iga külalise põhjalikuks kontrolliks, teha tuli maskeraadi, kui ei olnud luba piiritsoonis olla (et binokliga vaatav piirivalve peaks õue peal askeldajat vanaemaks, mitte lapselapseks). Lisaks laste hirm ja põgenemised venelaste eest, segadused kalale läinud noormeestega, keda peetakse põgenejateks, mõnede suguvõsa liikmete vaimne represseeritus. Jutuvestmissituatsioonis ümber laua istudes ja minevikku tagasi vaadates tehakse kogetu ja kardetu üle naljagi, varasematest kogemustest ollakse distantseerunud, vaatepunkt olnule on oluliselt muutunud. Kogemusi esitatakse läbi huumori ja pilke või „rusutud juttudena“, milles mõistetamatu ebaõiglus, mida inimesed kannatama pidid. Individuaalne emotsioonide osa kaob jutust kõige kiiremini, jutu tugev emotsioonidega laetus viitab, et tõenäoliselt on tegemist uue looga või

analoogia alusel taaslooduga (Jaago, Jaago 1996: 73–74). Kõige kauem püsib jutu tuum, inimese iseloomu või välimuse eripära (ibid.: 74), mis on kinnitust leidnud eelnevates peatükkides ja nähtub ka represseeritute loos – kirjeldatakse suitsiidi sooritanud meestegelase ettevõtlikust, tegutsemist, soovi teha ümbritsevat paremaks, emotsionaalne tasand loos puudub.

Ajastu vahetumisel ei pruugi aga ilmtingimata toimuda distantseeritust, seisukohad, autoriteedid võivad jääda samaks sõltumata raamistikust, kus elatakse. Eluperioodel toimuv sõltub inimest ümbritsevast mina-pildist, nii võivad inimeste kirjeldustes ilmnedu sama ühiskonna erinevad poolused (Jaago 2006: 92).

Kogemustöötatus. Lapseest on HV-l eredalt meeles üks kogetud juhtum. Terve tema klass võeti rahvatantsurühma, kuna HV oli pikalt haige olnud, siis teda ei võetud. Teised läksid suvel tantsupeole, tema mitte. On läbielatud kogemus, juhtum koolis, mida üleulatuvalt tagasi vaadates keskne informant arutleb – kas oleks olnud ta siiamaaani rahvatantsuga tegeleja, kui oleks lapsena saanud, mida ta nii väga tahtis? Kas oleks tal tekkinud huvi folkloori vastu? Kogetule eelnes lapse soov saada rahvatantsurühma (põhjus), mis aga muutus kogemise (juhtumi) järgselt otsuseks (lahendus 1) ja veel natuke hiljem töötuseks (lahendus 2) iseendale. Loo jutustamise ajal on näha, kuidas läbielatu riivas ja tegi toona lapsele haiget, sellest vabanemiseks tuli endale anda töötus, et keelatu ja ilmajäetuga hakatakse nii ehk nii tegelema. Töötus sai täide viidud, rahvatantsust on saanud kirglik hobi, mis kestnud aastaid ja kestab edasi – nii kaua kui HV tantsida jaksab.

Joonis 3. Üleulatuv kogemuse kontseptsioon kogemustöötuse näitel.

[--] *Ja siis ma töötasin [hakkab naerma] pühalikult oma seltsimeeste ees vaikselt – mind te ei võtnud, aga ma lähen` rahvatantsu ja ma tantsin niikaua` kui ma jaksan. Ja nüüd ma olen siis tantsinud jutti kakskümmend viis .. aastat või. .. Jah [--]* (MA 4, p 73).

Informandi tahtel muutus negatiivne kogemus lõpptulemusena positiivseks, lugu esitades on HV rahul ja enda üle uhke. Vastandumine toimub teise poole kui keelaja, mittelubajaga, kellel aga ei õnnestunud lõppkokkuvõttes teda ikkagi takistada. Loo süzees on eriti huvitav takistusest läbimurdmise motiivi esitamine. Kui vaadelda esituse hetke (joonis 3), siis on näha, et igal ajal saab jutustaja rääkida erinevatest episoodidest, millest lugu koosneb, ta ei pea rääkima lugu algusest peale, võib esitada ka ainult põhjuse – enda suure soovi tantsuga tegeleda – või valib lahenduse 1 või 2 esituse. See tähendab, et üleulatuv kogemus, mis ühendab põhjust ja esitust, seob kõiki neid erinevaid tasandeid ja võib vajadusel ulatuda ka tulevikku – „ma tegelen tantsimisega nii kaua kui ma jaksan“.

Kogemusunistus. Keskkel informandil on unistus, igatsus, mis annab jõudu tegeleda igapäevatööga – unistus on üleulatuvalt seotud tulevikus teostuvaga ehk reisiga, kõik vahepealne kuulub erinevatesse etappidesse teekonnal sinnapoole. Igatsusele järgneb reis, reisile tagasitulek igapäevamaailma, esialgne „hõljumine pilvedel“, siis tavatöö, mingi aja pärast jälle tekkima hakkav igatsus, ootus, mis üha tugevneb, kuni toimub ootuse muutumine reisiks, siis saadud kogemuseks ja jälle hakkab kõik korduma. See igatsus ja tulemus aitavad elada, kõik vahepeal tehtav – rahakogumine, probleemide väljakannatamine – on ühe unistuse nimel. Peamine on siin märkamine, et üks saadud kogemus võib olla aluseks järgnevatele samalaadsetele. Kogemus on sel juhul kui kasvav organism, mis üha täieneb ja toitub mõningas mõttes sellest, millest ta koosneb ehk siis – iseendast.

Kogemuserinevus. Lugudes MA vanaisast nähtub, et tegemist on ühega pere ambivalentsetest meestegelasest (kelleks on ka AL vanaisa ja laste isa). Küllap on see vähemalt osaliselt põhjus, miks viis erinevat informanti kajastavad teda igäiks natukene erinevalt. HV suhtub isasse armastuse ja lugupidamisega, isa tähendas talle palju. Olles kalur õpetas ta tütre aerutama (paadiga õiget joont pidama), rääkis ilmatu suurest lõhesaagist kui tütar sündis. Isa töötas kala vastuvõtu tsehhis, vabal ajal oli küla pillimees ja käis akordion kaelas külapidudel mängimas. Iseloomult kange, temperamentne ja üliemotsionaalne inimene, kelle „silmad olid märja koha peal“. Lapselaps MV lugudes on MA vanaisa sõnal jõud, see on seadus, millele vastu ei hakatud, kõik käis peres vanaisa ütluse järgi. EV räägib vanaisa õigusest – kui tema õppis tegema küpsisetorti või kui tehti pannkooki, siis vanaisa pidi endale esimese tüki torti või esimese koogi saama. Vanaisa iseloomustav oli oma meetodite kasutamine ja püksipandla liigutus. HL-i järgi on tegemist pilli- ja laulumehiga, kelle sünnipäeval taluski tantsitud. Lisab ka, et mehele kuulunud laulik olevat „hävitatud“ ja

küsimise peale vastab, et nemad pulmi ei pidanud. UM kajastab meest kui enda laste õpetajat, merelkäimine saadi tänu temale selgeks. Samaselt HV-le räägib üliemotsionaalsest ja iga meeleliigutuse peale nutma hakkavast mehest. UM on ainuke, kes osutab probleemile, nimetab meest Helde-Mariks, kui too joores on ja räägib, kuidas laps tal väiksena öelnud, et nad peavad onule otsmikulambi muretsema, et ta näeks pimedas koju tulla, kui purjus on.

MA vanaisa loo taustal on märgata tõsiasja, et meestest ja naistest kui abikaasadest räägitakse erinevalt. MA vanaisa naine jääb juttudes mehe varju. Kui vanaisa sõnades on konkreetsus, siis naise omas mitte, kui mees on peremees, siis naist perenaisena ei esitata, kui meest kuulatakse, siis naise puhul annab kaubelda. Sellise esitusviisi jälg võib peituda meie teadvuses (vt Jaago, Jaago 1996: 104). Negatiivset MA vanaisa kohta ei räägi ükski temaga lähedalt kokkupuutunu – naine, lapselapsed, küll teeb seda sugulussuhtes kaugemal olija – tädi. Tütar HV kirjutab kogujale pahanduste põhjustest peres enne kogumistöö algust, lugedes iseenesest ei räägi sellest kummagi välitöö ajal. Naine HL ei jaga enda hinnanguid, tõlgendusi mehe kohta.

Tiiu Jaago on viidanud, et meeste eelistamisel pärimusjuttudes on ka žanriline taust.

Kaivola-Bregenhøj viitab, et rutakas kõne, pisarad, vaikus, annavad kõik omal viisil aimu, millisel moel lugu informanti puudutab (ibid.: 167). Täheldasin sama kehtivat naeru kohta. Naer võib sisaldada erinevaid kõlavärve lõbusast valusani. Emotsionaalselt raskete lugude kontekstis on Kaivola-Bregenhøj tõstatanud küsimuse, kas uurijal on üldse õigust kattevarju taha piiluda ja informandi rusuvaid kogemusi välja tuua. Kui koos on mitu informanti, võib juhtuda, et keegi nendest tõmbab eest kattevarju, mis puudutab isiklikult mõnda rääkijatest. Mis on aga ilmselge – ainult lugedes ei oleks ma aimu saanud naeru mitmetimõistetavusest.

Kogemussõltuvus ajastikulisest raamistikust. EV-I on lapseast meeles nõukogude perioodi lõpus olnud talongiajastu ja sellega kaasnenud negatiivsed kogemused, kui ta väikese lapsena pidi sabas seisma. Kuna tal oli suure pere tõttu rohkem suhkrutalonge kui teistel sai laps järjekorras seisjate käest riielda. Rääkides kogetust teeb EV seda naeruselt, muigab ja kommenteerib, et ega tema süüdi ei olnud, et neid oli peres palju ja et suhkruhaige vanaema enda talongid ka neile andis. Loost nähtub, et tol ajahetkel EV-I valikut ei olnud, kas seista sabas või mitte, suhkur tuli ära tuua ja ta pidi seda tegema, kuna teistel ei olnud aega ja tema oli pere vanim laps. Mõeldes distantsilt möödunule leebelt, on lapsena saadud kogemus

küllaltki negatiivselt esilduv, aastaid hiljem on juhtum eredana meeles ja on vajadus sellest rääkida. EV ei tee etteheiteid vanematele, vaevu aimatavalt on lugu kuulates tajutav toona algklassialise lapse kogemuse põhjalt küsimust, et miks ta pidi tundma negatiivset suhtumist teiste inimeste poolt.

Kogemusideloogilisus. Lugudes räägitakse „vene ajast“, millel on omad väärtused – nõukogude ajal osati hinnata ja ka teha häid asju, mida küll kogu aeg saada ei olnud. Tugev on uskumus, et mälestustes midagi head tehti paremast materjalist kui tänapäeval – näiteks piimasaali viinerid, mis olid paremini maitsevad. Justkui utoopia täitumine oli esmakordne kokkupuude apelsinidega, kui Jerevani turul neid söödi nii palju kui jaksati. Nenditakse, et praeguses toidu ja asjade ülekülluses ei mõisteta enam õigeid väärtuseid valedest eristada ja ei saada aru ka raha väärtusest. Vene ajal ei olnud eluheidikuid, elu oli kindlate reeglitega ja turvaline, kuritegevusest ei kuulnud peaaegu üldse. Räägitus on nostalgia aspekt, informant oli siis noorem, tagasi vaadates nooruseajale näis elu olevat muretum, vastutuse koorem väiksem, võrdluses tänapäevase eluheitlusega. Teisalt peegeldavad lood rääkija väärtuseid, seda, mida ta oluliseks peab – esmajoones pere toimetulekut ja heaolu. Tädi mainib, et nõukogude ajal hoolitseti laste eest paremini. Vaevumärgatav ideoloogiline mõju, mis lugudes on, annab aimu selle kestvuse jätkusuutlikusest, haardeulatusest, inimeste siamaani mõjutatusest. Tiiu Jaago on viidanud ühiskonna tagasipeegeldusele lugudes (Jaago 2006: 90). See mida me räägime, kuidas lugu vormime võib olla märk sellest, millest puudus tunne, antud kontekstis siis turvalisest elust. Kui ees on raamistik, milles tuleb hakkama saada, on tagasi vaadates võimalik läbi oleviku elupeegelduse anda hinnang olnule.

3.3 Kogemus elus ja žanrid lugudes

Kogutud, kuulud, litereeritud, analüüsitud lood on piiritletavad žanrispetsiifikast lähtuvalt, mis annab võimaluse vaadata ka inimeste elus juhtunu seost vormuvate lugude žanritega. Alljärgnevalt skeem elukogemuste ja žanriliste vormide seostest, mida märkasin ja mis selgemaid kontuure võtnutena huviorbiiti kerkisid (vt ka tabel 5). Kokkuvõtlikus ülevaates on esmalt esitatud elukogemus, žanriliste lugude ilmumine nimetatus ja jutustajate esindatus. Alustades tunnuslikust, viitan ka erandlikule, iseloomulikule kas jutuvormi, sisu või esitamise osas, võimalusel olen ära toonud teemakeskse jaotuse.

Elukogemus	Tulemus lugudena	Jutustajad
Kokkupuuted silmapaistvate isikutega külakogukonnas.	Situatsioonipõhised naljandid ja humoorikad pajatused. Iseloomulik: esinemine valmis-lugudena.	Põhiliseks juttude vahendajateks peres on tädi UM ja tema juturepertuaari omandanud HV.
Lemmiktädiga koosolemine, temalt info saamine teiste isikute ja juhtumiste kohta nii suguvõsas kui külakogukonnas, tädi elukogemuste ja tema endaga juhtunud lugude kuulamine.	Isikliku kogemuse lood ja kirjeldused, mida räägivad edasi põlvkond või kaks nooremad. Iseloomulik: rääkides tädile viitamine, tema olulisuse rõhutamine, tädi iseloomu kajastumine lugudes temast. Jutarepertuaari kuuluvad koomilised lood AI-tädiga juhtunust, UM-i vahendatud lood matuse- ja pulmakombestikust, pidudest, taluelust, hulgaliselt naljandeid, humoorikaid pajatusi nii omapärastest külaelanikest kui sugulastest.	UMi lugusid vahendab HV, AI-tädi lugusid räägivad UM, HV, EV.
Vanaemadega koosolemine- ja elamine; nende õpetused, kommete, traditsioonide edasiandmine lastelastele, rääkimine sugulastest, olulistest isikutest; ühised jutuõhtud, vanaemadega jalutamised, puhkamine vanaema juures.	Suure hulga isikliku kogemuse juttude esinemine materjalis. Olulisel kohal on lugudes esinev emotsioon, hellus, headus, aja ja vanaema suhestatus (vanaema juures ja vanaemal on aega). Jaotumine informantide repertuaarist lähtuvalt: a) lood elust koos vanaemaga või vanaema juures olles; b) vanaema lapsepõlvelood; c) vanaema poolt räägitud lood teistest sugulastest, kommetest, külakogukonnast, töödest-	Endale lähedasest vanaemast räägivad UM, HV, EV, MV, oma lapse vanavanaemast MV.

	<p>tegemistest;</p> <p>d) vanaema haiguse, surma, matustega seonduvad lood;</p> <p>e) ülevaatavad lood – tagasivaated vanaemale mõeldes, tõlgendused olnust ja sellest, missugune vanaema oli.</p>	
<p>Vanaisad ja nendega kokkupuutumine, kooselamine, nende reeglitele allumine (nt vaikusenõue pikkade jutluste ajal), vanaisa sõnaga arvestamine ja selle kuulamine.</p>	<p>Rangete ja korda nõudvate vanaisade esitamine läbi huumoriprisma, samas kui vanaisa kõrval elades tema üle nalja ei heidetud ja vastu ei vaieldud. Huumorikad isikliku kogemuse juhtumid, koomilised pajatused vanaisa elust enne ja pärast abiellumist, surmakultuuriga seotud lood, sh ka naljandid matusekombestikuga seonduvalt. Lisaks isiklikud kogemused kurbusest vanaisa matuste ajal, austusest vanaisa tegevuste vastu.</p>	<p>Vanaisa-lugusid räägivad isikliku kogemuse pinnalt UM, EV, MV, vahendatud lugude kaudu HV.</p>
<p>Isikliku elu süvalood – kooselu abikaasaga, elukaaslasega, sõbraga. Meeste ja naiste omavahelised suhted.</p>	<p>Privaatne teema, mida vanema põlvkonna esindajad pigem väldivad või räägivad vähe. Lugude peidetus, kogemuste varjatus, pika-ajalise usaldusliku suhte vajalikkus koguja ja informandi vahel lugude rääkimiseks. Jaotumine:</p> <p>a) isikust positiivse esitamine, ainult nime nimetamine või pigem vaikimine;</p> <p>b) esildumine läbi huumori, kas elujuhtumitele tuginevate naljalugude, kõnekäändude või</p>	<p>MV esitab koomilisi lugusid endisest elukaaslasest, räägib ka uuest sõbrast, HV räägib isiklikest suhetest välitööde lõpupoole, enne mainib vaid põgusalt, UM räägib lühilugusid, koomilisi juhtumeid, HL annab nappe, kõikidele teadaolevaid</p>

	<p>lühikirjeldustena;</p> <p>c) ajavoost millegi poolest esilduvate lugude rääkimine (nt võitegemine koos mehega, autoavarii);</p> <p>d) süvalugude vaikiv tasand, ehk mitterääkimine.</p>	kirjeldusi.
<p>Pere rahvakalendri tähtpäevad, mida tähistatakse, mis on olnud väärtustatud ja olulised pere kontekstis.</p>	<p>Kombestiku kirjeldused, mis jaotuvad järgnevate alateemade vahel:</p> <p>a) toimumise aeg; b) toitlus;</p> <p>c) tööd-tegemised; d) kaunistused;</p> <p>e) rahvamängud, k.a. isiklikud kogemused mängude läbiviimisel ja mänguvahendite kirjeldused;</p> <p>f) kombestiku tseremoonia, näiteks mardi- ja kadrisandid külas, santide vastuvõtmine;</p> <p>g) kostüümid; h) kingitused;</p> <p>i) paigad, kus üht või teist rahvakalendri tähtpäeva tähistatakse, näiteks vastlapäeva tähistamine lasteaias kui enda lapsed juba suured, jõulude tähistamisest HV juures;</p> <p>j) ilmastik; k) traditsioonide kujunemine ja kujundamine, näiteks jõulude, sünnipäevade, pulmade pidamine omas peres vastavalt võimalustele ja soovile seda üht või teistviisi teha.</p> <p>Esilduvateks on millegi poolest teistsugused lood – nt jõuluvana tulek rannakülla laevaga, ülihästi õnnestunud lasteaia jõulumaa,</p>	<p>Enim vahendab rahvakalendriga seonduvat HV, kes oma töö tõttu pidevalt teemaga tegelev, pere kombestikust räägivad tema lapsed, külakogukonnas juhtunust tädi.</p>

	jaanivana jaanimängud jaanipäeval.	
Ühiskonnakorraldus ja selle inimesi mõjutav raamistik oma reeglite, normide, tõekspidamistega, millest tuleb kinni pidada. Elamine lapsena või täiskasvanuna ühel või teisel ajaperioodil, kokkupuuted võimuesindajatega.	Naljandid „vänelastest“, venelaste kartmine, pilkamine. Nostalgialood, vastandumine enne ja nüüd. Repressiivsed lood, okupatsiooni perioodi isiklikud kogemused piiritsoonis elamisest, lubatu ja lubamatu lapsepõlvelugudes.	Räägivad HV, UM, MV, EV, HL.
Eluolu, kohapõhised iseärasused, elu maal talus, elu suuremas külas ja korteris.	Žanriliselt eelkõige lõbusad pajatused olukordadest, kuidas võõrad, väljastpoolt tulnud ei saa hakkama või ei saa aru kohapeal toimuvast (näiteks välitualetti kinnijäämine, suitsusauna kütmine). Peresised käibelolevad ütlemised, mis põhjustavad arusaamatusi ja jäävad väljastpoolt tulnutele mõistetamatuks (nt „kartulite painamise“ lugu).	Eluolu lugusid räägivad kõik informandid.
Surmakultuur. Juhtumid, mis on otseselt seotud inimeste suremise ja surmaga.	Suhteliselt palju on koomilisi lugusid ja pajatusi, mis seonduvad kurva sündmusega, tunnuslik lugudes on ise oma pere surnutega tegelemine. Jaotumine: a) kombestiku kirjeldused; b) isikliku kogemuse lood, mis moodustuvad millegi erilise pinnalt (näiteks puudutuskogemus); c) juhtumid, mis on tingitud teatud huvist, katsed surnutega seoses; d) põhjustatud kogeja hoomamatutest	Matustest ja surmakultuurist üldse räägivad kõik informandid ent vahe on isiklikus suhestatuses – UM ei räägi privaatse sfääris olijate matustest, küll aga aste kaugemal olijatest, kaks nooremat põlvkonda

	<p>– ehk laps ei saa probleemist aru ja sellest johtuv; e) lood kogetud kurbuse vaatenurgast lähtuvalt.</p> <p>Näiteid. Laps kukub hauakaevamisel hauda, millest kuulutab kõval häälel matuseliste, matustele sõites lauldakse lõbusat kaanonit, surnud abikaasat esitletakse läbi lõbusa juhtumi või humoorika kõnekäänu.</p>	<p>räägivad ka isiklikult kogetust.</p>
--	--	---

Isiku ja žanrikesket seost on näha eriliste külakogukonna tegelaste osas, juhtumid tuginevad otsestele kokkupuudetele nende koomiliste tegelastega tädi juttudes või siis AI-tädilt kuuldule. Isiku- ja žanrikeskne seos ilmneb ühe informandi lugudest KA-tädi kohta, tegemist on selgelt esilduva sarjaga hirmu- ja õudusjuttude teemal, mida ainukesena räägib KA-ga koos olnud ja ühiseid kogemusi lapsepõlves saanud EV. Isikliku tasandi süvalugusid vaadeldes saab allikmaterjalile tuginevalt märksõnana välja tuua ka „vaikitud lood/varjatud kogemused“, kuna viiest informandist neli esmajoones neid lugusid pigem ei räägi(ks), ehk esitavad mõne naljandi või positiivseid lühimärksõnu isikutest. Omaette tähelepanu kõitav on surmakultuuri ja huumori omavaheline seotus; kui emotsioon on lugudest kaduv, siis taoline kooslus püsib hästi juturääkijate-kuulajate meeles.

3.4 Ühe kogemuse mikroanalüüs

Käesolevas töös olen korduvalt rõhutanud hääleliselt kuuldava analüüsi olulisust, mida lugusid kuulates olen märganud. Alessandro Portelli on välja töötanud suulise intervjuu tõlgendusvõtted, mis ei saa olla küll absoluutsed ega täielikud, sõltudes suuresti sellest, mida märgatakse. Ent siiski on nimetatud meetodi kasutamine samm edasi püüdlustes mõista uuritavat.

Järgneva analüüsi allikaks on töös mitmel korral viidatud lugu vanaema kirstu ääres istumisest ja kleidi varrukale pitsi õmblemisest. Analüüsi alustabelis vaatlen kõigepealt loo erinevaid episoodide, kõnerütmi ja stiile, sõnatasandi rütmi, tempot, tooni, rõhutust. Teiseks jälgin, kuidas jutustaja esitab räägitavate portreed ja püüan lugu tõlgendada lähtudes kõnest kuuldavatest ilmingutest. Vaatlen ka milline on jutustaja suhe kirjeldatud tegelasega, millest

seda järeldan ning millised kõnega seotud aspektid näitavad episoodide omavahelisi seoseid. Kolmandaks võrdlen litereeritud ja kuulnud teksti omavahel, sooviga märgata, mis võib muutuda, kaduda ja mis püsib. Siinkohal esitan jutust pikema katke.⁶⁰

[--] *Mhm. Ja-jaa ma mäletan, mina veel õmblesin ...Vanaema, vanaema oli kirstuga meil .. siin toas, oma toas oli ja tal oli üks roheline kleit ja sellel olid noh varukad, noh vanainimese käed ju jäävad...Ta oli lõpuks meil voodis .. ta kukkus oma puusaluu katki. Aga ega siis sel ajal ei viidud- niimoodi ei pandud kipsi ega mingit plaati ega kinni vaid- Noh, ta jäigi koju, ja ta oligi eks. Algul ta istu- panime veel kiiktoolile, isa pani rattad alla ja siis ta tuli nagu kiiktooli peale ja siis oli see nagu ütleme nagu .. tänapäeva nagu ratastool. Ja siis ta niimoodi sõitis sellega siin veel ikka. Aga-aga kui... [tempo aeglustub] sügis tuli, jah, siis ta nagu noh jäi ikka päriselt niimoodi, et enam ta ei tõusnud ka eks enam sealt, noh, voodist. Ja siis me seal puusärgis siis noh niimoodi paistis see kõik see käevers, see kondine osa, siis mina otsisin kuskilt pitsi ja siis ma õmblesin .. siia selle pitsi siia varruka otsa. Siis käsi mul käis noh kui ma õmblesin, mitu korda nagu tema vastu seda kätt. Missugune külm see oli. See ei ole metallikülm, surnu külmus, [TP: Mhm] see on kuidagi noh, mul on see tunne siamaani. Ma ei ole .. ma olen .. ma ei mäleta noh .. ämmaga ma ka toimetasin, aga ma ei mäleta noh, et temal .. oleks sellist old, aga-aga noh .. vanaemal ma just veel ise õmblesin, panin ukse kinni, et oleks tuba jahe, eks, aknad olid lahti ja ma õmblesin siin. Ta oli kirstus juba, siis ma õmblesin seda pitsi niimoodi, et noh näha ei jääks, siis ilusti pitsi jäi siia käe peale, noh. [--]* (MA 1, p 10).

HV räägib vanaemast kui väga kallist inimesest, ilma, et ta seda ütleks ja mis ilmneb otseselt hääles – tämber vaheldub väga värvikalt, on mõistev, rõõmus, kiirenev, vahepealsete pausidega, ulatub külma kalgist toonist ja rõhutamisest kuni kõrgete heledate kõlavärvideni. Teksti lugedes oleks justkui ühtlane jutt, ent kuulamisel on aru saada, mida tähendab jutustajale vanaemaga koosolemine. Eriliseks helguse peegeldajaks on roheline kleit, selle taga võivad peituda ajad, mil ta kasvas vanaema niidijuppide sees, mil vanaema õmbles kleite vanadest päikese käes ära pleekinud kardinatelt temale ja lapselapselastele. Rohelise kleidi osa on isegi rõõmu sisaldav.

Kui HV jõuab vanaema kukkumiseni, esitab teksti ülikiiirelt, vahepeal vaid korra hinge tõmmates. Esituses „vanaema pidigi koju jääma“ rõhutab ta kõiki sõnu – järelikult ei olnud tavaline, et vanaema sai kodus olla. Meenutagem, et vanaema oli küla õmbleja ja käis mööda küla õmblemas õmblusmasin kaasas. Koju jäämisel on ka teine tähendus – kodu on siseruum, ta ei saanud sealt enam välja, ta pidi sinna jääma, sest teisiti ei olnud enam võimalik.

⁶⁰ Kogu jutustus on ära toodud lisas nr 2: 135.

Iseloomulik on, et sisemine rütm läheb kogu aeg sõnade rütmist mööda, pildid justkui liiguksid informandi silme ees imekiiresti, ta ei jõua teatud kohtades sõnadele järgi, laused jäävad katkendlikuks, sõnad poolikuks, mõtted õhku rippuma. Hetkeks on hingetõmbepaus ja juba hakkavad uued pildid jutustaja silme ees jooksuma, on väga huvitav tajuda seda intensiivselt esitatavate sõnade ja sisemise rütmi ebakõla – üks on esitatav väljapoolsetele, antud juhul kogujale, teine sisemuses nähtav, justkui filmilindilt jooksev pilt. Pidurdus ja tavakõne ilmuvad teksti, kui korraks räägib tänapäevast, siis põikab tagasi sisemisse kogemusmaailma.

Kui HV räägib vanaema sõitmisest ratastoolis, on hääl heledal kõrgel toonil justkui midagi kinni hoides. Murdumismoment, muutus kogu esitatavas loos antakse edasi sügise tulekuga. Sügis on HV-le olnud raskete pöördeliste elusündmuste aeg – sõna iseenesestki on kurval toonil öeldud. Sügisega kaasnevad pausid, takerdumine öeldavasse, maad võtab aeglane sisemine rütm, kõik hakkaks rääkijas justkui hanguma. Tempo muutub veel aeglasemaks, hääl madaldub, rõhutatuks osutub sõna „siis“, mis annab viite, et nüüd juhtub midagi. Et vanaema voodist ei tõuse esitataks jälle väga kiires tempos, sisemine rütm on ülikiire, mingeid vahekohti ei ole, justkui tahaks selle kiiresti ära öelda. See on raske hetk, kui vanaema ei saa enam tõusta. Viidates muutuvusele elus rõhutab HV sõna „voodile“, kuhu vanaema pidi jääma.

Siis toimub süžees üllatav pööre ja jutustaja läheb tagasi situatsiooni juurde, kus vanaema on kirstus. Ta mainib ainult viivuks sõna „me“ ja juba läheb muuga edasi, ent sellest aimdub, et lahkunuga toimetab oma pere, kes panid vanaema ka kirstu. Informant rõhutab uuesti puusärgis oleva vanaema käevarte paistmist, et käevars oli kondine ja et ta läks pitsi otsima. Ja kui ta hakkab varrukale pitsi õmblema on taas helgem toon hääles. Väga kiireks läheb tekst kui ta püüab kirjeldada surnu külmust. HV kõrgendab tunduvalt häält, see muutub läbilõikavaks eriti sõnade „metalli külmus“ juures. Ta mõtleb, otsib, käib justkui erinevates kohtades, et teada saada, kuidas edasi anda kogetut. Siis lisab eriti rõhutades, et see tunne on tal meeles siiani.

Korraks pöördub HV veel tagasi mineviku episoodi juurde, kus toimetab surnud AL vanaemaga, aga ta ei näe selles olevat taolist külmust. AL vanaema pilti vaatab täiesti tavalisel häälel, kui läheb uuesti sisemuses nähtava vanaema LE pildi juurde, siis räägib hästi kiiresti veel kord, kuidas ta õmbles, kuidas akna lahti tegi, esitatu on kiiretempoline, akna

lahtitegemise juures läheb häääl taas helgeks. Lõpptulemust, et pits jäi ilusti vanaema käe peale, ütleb ta väga kiirelt ja heleda häälega.

Kui koguja küsimusega katkestab selle piltide jada, tuleb HV tagasi igapäevamaailma ja vastab küsimustele täiesti tavapärase häälega, kuni hakkab küsimuse peale meenutama kuna vanaema suri. Ilmneb, et ta ei vastagi täpselt koguja küsimusele, vaid järgib piltide jada, mis taas tekkima hakkavad. Talle tuleb meelde, et midagi nad tegid siis, et neil ei olnud telefoni, informandi hääletämber madaldub, hakkab tasakesi muutuma, ta ohkab, aeglaselt meenutab, et isa helistamise peale tuleb naabrinaine ütlema, et vanaema on surnud, hääles on kurbus. HV lõpetab jutu kiirelt, täiesti igapäevase häälega öeldes, et „noh, koju vaikselt surigi“.

Lugemisel ei ole tajutav sisemise filmilindi jooksmine ja ebakõla välise ja sisemise rütmi vahel. Esitatavad episoodid on seotud väikeste pauside, ohete, rütmivaheldumistega, sisemine rütm haarab toimuvat märksa enam kui välja öeldav, ka siis kui on pausid, ohked, informant näeb midagi, mida koguja ei näe. Vahepeal toimub nagu kindlarütmiline muusikalise skeemi esitamine – lõik-paus-lõik-paus-lõik-paus. Rahunenud ja pingevaba on olek siis, kui HV tuleb korraks tänapäeva, ent nii kui tagasi pöördub, hakkavad taas hääletoon ja sisemine rütm muutuma. Mitmel korral jäetakse lood lõpuni rääkimata – kiired pildid AL vanaemast, toimetamisest LE vanaemaga, isa kiiktoolist ratastooli tegemine, kolimine. Surm on kollektiivset tasandit peegeldav, isiklikult kogetud surnu külmus individuaalne kogemus, millele informant ei leia pidepunkti muudest kogemustest. Poolikuks jääb ka kukkumise episood ja tänapäeva ravivõimaluste teema. Uuesti rääkides pitsi õmblemisest meenub lisadetail, et ta tegi aknad lahti, helgus hääletoonis viitab vanaemaga kooselamisele, ühistele kogemustele, vanaema tähtsusele tema elus.

Selgelt eristus, kuidas kogemus on emotsionaalsel tasandil tugevalt tajutav just kuulamisel. Kogeja näeb märksa rohkem kui kuulaja, kui muutub teema, muutub ka rütm, lugu võiks vaadelda ka kui üht muusikalist teost. Eelpool esitatud *sisemist kogemusmaailma* ei oleks olnud võimalik tajuda vaid lugedes.

3.5 Kogemuse raamistik

Välitöödel ja hilisemas materjali analüüsis püüdsin mõista, missugused kogemuse muustrid ilmnevad individuaalsel ja rühma tasandil, kui vaatluse all on perekeskne pärimus.

Järgnevalt esitatu on seotud minupoolse mõistmise ja märkamisega ning kindlasti mitte ammendav. Küll on mingid osised, millele alljärgnevalt tähelepanu pööran. Käesolevas töös moodustus mitmetasandilise analüüsi põhjal esialgne pere kogemusraamistik, mis täidetud iga informandi kogemusega tema elust. Raamistikus olev hõlmab nii minevikku, olevikku kui tulevikku, kus üheaegselt katkendlikkus kui sidusus ja nagu Throop esitas, on struktuuri kujunemisel oluline erinevate ajahetkede roll, ajaline orientatsioon, mis võimaldab näha erinevalt struktureeritud kogemust (Throop, 2003: 234).

Materjal on tinginud tema ümber toimuva ja temast lähtuva analüüsi. Iga kogujale vahendatud lugu on olnud konkreetsele isikule oluline, igas loos on olemas kokkupuutepunktid võimalik(e)u teis(t)ega. Informandid said ise suures osas valida, millest nad rääkisid – määrates loo sisu, väljaöeldud hinnangud (vt ka Saleniece, 2009: 71). Nii moodustunud materjali baasil on kogemusraamistik täidetud lugudega erinevate elukogemuste pinnalt, mis oma lähtekohalt, olemuselt või koostiselt on jaotatavad järgmiselt:

- (1) mõjutamatud lood – siin on tegemist väliste sündmustega, millega tuli või tuleb leppida nagu sõda ja okupatsioon (Kaivola-Bregenhøj 2000: 43), kuid ka tänapäeva ühiskonnakorraldus;
- (2) saadud ja vahendatavad jutud – kogemused jutuvestmise hetkedest, mil lugusid kellelki kuuldi ja mil neid kellelegi edasi räägitakse, see tähendab, et kesksel kohal on isik, kellega koos ollakse;
- (3) isiklikult kogetud privaatses sfääris juhtumid, mis on jaotatavad erinevatesse sügavusetappidesse⁶¹ ja mida vahendades tehakse igakordselt valik, kas üldse ja mida jutustada. Seotud olukorrahõlmuse-, rääkimise situatsiooni-, loo vastuvõtja usaldamisega;
- (4) lood kollektiivse mälu seonduvast, mis peegeldavad peret, kui külakogukonda kuuluvat rühma ja samas ka kui eraldiseisvat üksust, mis läbi lugude määratleb iseennast (vt ka Korb, 2000: 55);
- (5) auditiivsed, ehk kogemused, mis oma tugevas emotsionaalses laetuses on tajutavad kuulamisel;

⁶¹ Lähemalt ptk 2.2.6: 68.

- (6) oluliste ja eriliste isikute kesksed lood – rühma noorimate informantide puhul pigem kaduda võiv kui isikut ei teata, lugu piisavalt palju ei kuulata. Väga meeldejäädvalt esilduv keskse informandi, tema tädi ja vanema tütre lugudes;
- (7) kogemuslood, mida vahendatakse isikupõhiselt ühe või teise inimese eneseidentiteedi raames ja mille abil määratletakse endi kuulumine peresse;
- (8) ajas muutuvad lood;
- (9) igakordsel rääkimisel uuestiloodavad ja tõlgendatavad lood. Traditsioonis püsivad need lood oma meeldejääva jutuvormi, sisu ja esituse tõttu (Jaago & Jaago 1996: 128).

Siinkohal tahaksin eraldi käsitleda ka funktsioonipõhisust. Kuigi iga lugu ja ka kirjeldus, ülevaade on oma olemuselt funktsioonipõhine, tehakse eelnev enesesisene lugude valik ja siis esitatakse neid vastavalt situatsioonile ja vastuvõtjatele. On mõned lood, mis jäetakse rääkimata – kas need oma olemuselt ei sisalda funktsiooni, st mis momendil saavad lood funktsiooni? Kas see on avalduv vaid siis, kui räägitakse teistele? Põhimõtteliselt võib informant ka iseendale esitada mingit lugu enese mingis olukorras rahustamiseks. Peres, kus viisin välitöid läbi, räägitakse koos olles lugusid, teistest enam märgatavaks funktsiooniks nende puhul on seltskonna lõbustamine, millegi üle mõtlema panemine, õpetamine ja hoiatamine, informatsiooni jagamine. Ja muidugi on need lood teraapilised, milleks on kasvõi lugusid ümbritsev situatsioon, kus pereliikmed koos.

Kokkuvõte

Uurimuse põhieesmärgiks on kogemuse esinemise analüüs perepärimuses. Töö fookuses on kolm alateemat – välitööde raames kogutud perepärimuslik materjal, läbiviidud välitööde spetsiifika, kogemuse uurimise diskursus ning nende kolme vahelised seosed.

Töö esimeses, ülevaateosas on vaadeldud kogemuse diskursusega seoses ajaloolist ja teoreetilist konteksti. Teises, empiirilises osas pööratud tähelepanu meetodite ja valikute põhjendustele, kogutud allikmaterjalile. Sellest on antud ülevaade teemade, isikute ja informantide lõikes. Refleksiivsel tasandil on jälgitud põhjalikumalt koguja ja informandi omavahelist dialoogi. Töö kolmandas osas on vaadeldud folkloorse materjali ja isikliku kogemuse juttude kokkupuuteala ning võimalike kogemuse vormide ilmnemist.

Perekeskse välitöö jooksul olen välja töötanud oma kogumismetoodika, mis lähtunud etteantud olukorrast, eelnevatest kogemustest ja teiste uurijate tehtud tööst. Eesmärgiks on saada osa „esitaja versioonist“, olla oma püüdlustes lähemal uuritavatele ja kogutule ehk siis sellele, mis välitöödelt kaasa toodud. Ühe pere juures elamine, liikmetega kohtumine erinevatel aastaagadel ja eri paikkondades on andnud aja-, koha- ja kohtumisspetsiifilise tulemi.

Läbiviidud kogumistöö ja välitööd on seotud ühe Lääne-Virumaa perekonnaga. Läbivalt kasutan uurimuses ajaliinist tulenevat mõistet *keskne informant*, kes ajaliinil jääb räägitavate isikute ja teiste informantidega võrreldes kesksele positsioonile. Kesksest informandist vasakul asetseb kauem elanute, paremal vähem elanute ajaliin. Empiirilise materjali kogumisel olen keskendunud eelkõige välitöödel talletatud materjalile, mida informandid ise pakuvad. Seega pole aluseks võetud spetsiaalseid kogemusteemalisi küsitluskavasid ega eesmärgiks kõikide intervjueritavate vastamist sarnastele küsimustele.

Kogemuse mõiste problemaatilisus ja mitmeti määratlemine ning valikute selektiivsus on suunanud töö autorit eelistama omapoolse mõiste defineerimise asemel analüüsis eralduva jälgimist. Oluline on olnud minu jaoks märkamine, mis ilmneb materjalis siis, kui vestluse läbiviimise vorm on vaba ja pigem spontaanne kui etteantud. Võrreldes vaba vestlust ja

struktureeritud intervjuud on viimases leitav ülevaaticlik, põhjalik materjal, kus aga lugusid kui vormunud narratiive esineb vähem kui vabalt räägitavate teemade puhul.

Esmase ülevaate kogutust olen saanud tekstisisese žanrimääratluse abil, mis võimaldab märgata, mil määral ja viisil on tekstides esindatud kollektiivne ja individuaalne vaatenurk, missugused on jutustajate žanrieelistused. Tekstipõhises analüüsis ilmnevad märksõnadena kogumissituatsioon, elukogemus, isiksuseomadused, emotsionaalsus, ajaline orientatsioon. Lahtimõtestatult saab seda vaadelda järgmiselt:

- (1) turvaliselt käsitletavat teemad on olulised rääkimise seisukohast;
- (2) omapäraste isikutega seotud lugude rohkus peegeldab suures osas külakogukonna liikmeid ja on enam omane vanema põlvkonna informantidele;
- (3) samaviitelisus teemades näitab ühe reaalsuse killustatust erinevateks osareaalsusteks;
- (4) jutustaja isiksuseomadused, räägitavate lugude teema ja isiku elukogemus on omavahel seotud, näiteks isikukesksed pajatused on omased pere tädile, kes on suhtlemisaldis ja kogukonnas keskne inimene; ametipärimuslikud lood keskele informandile kui oma tööd eriti väärtustavale inimesele; õudus- ja hirmulood vanemale tütrele, kellel lugudepõhine kogemus lapsepõlvest; lapsepõlvejuhtumid ja mängud keskmisele tütrele, kelle puhul kerkib esile enda õdede ja venna väärtustamine lugude kaudu; jagamist vajav traumaatiline osa eluvoost on oluline pere vanaemale;
- (5) tugev emotsionaalne laetus teatud lugudes võib iseloomustada isiklikku privaatsfääri kuuluvat, kuid võib olla omane ka avalikule (nt meedialood);
- (6) lugudes kehtib *eluloo jutustuse lõpetamatuse loogika* ehk lugude esinemine mittetäielikul kujul, kuna need muutuvad igakordselt esitussituatsiooni põhiselt ja sõltuvad rääkija elukogemusest;
- (7) tõlgenduse sõltuvust saab täheldada rääkija privaatses tsoonist lähtuvalt ehk mida kaugemal rääkija isiklikust sfääril on jutustatavad teemad ja isikud, seda enam esitatakse isiklike seisukohti, hinnanguid ja kommentaare.

Isikukeskselt nähtub, et detailitasand on erinev ise kogetud ja vahendatud lugude puhul, olles detailsem esimeses. Teemavahetus, kellestki või millestki teisest rääkimine on iseloomulik soovile eemalduda teemast, millest rääkida ei taheta.

Jälgides pere kogemusraamistikku ilmneb, et üldiselt kasutatakse mõistet *kogemus* väga vähe. Pigem võib selle puhul rääkida kogemuse ilmnemise eri vormidest (puudutuskogemus,

vahendatud kogemus, mitmetasandiline kogemuskorduvus, kogemusmuutuvus, kogemustöötatus, kogemusunistus, kogemuserinevus, kogemusideoloogilisus), mis tõstatavad teemade lõikes. Lisaks saab analüüsi põhjal välja tuua järgmised kogemuse kategooriad: puuduv, tulevikku hõlmav, liigitav, eristav, õpetav, korduv, puudutav, sõltuv, jagatav, vastandav, ülesäratav, utoopiline, täitev, kiitev, võrdlev, muutev, tähenduslikkust andev, muutuv, väärtustav, taasloodav.

Kogemuse üks osa on auditiiivselt leitav – rääkija hääl peegeldab teemaga seotust, viitab varju jäävale, annab aimu, kuidas jutustaja üht või teist isikut portreeterib, milline suhe on jutustajal tegelasega, millele viitab jutustaja enda stiil, rütmivaheldus, rõhutatus, kuidas on episoodid omavahel põimitud. Lugude põhjalikuma mõistmise seisukohast on välitöö litereeringute ülelugemine kõikidelt tasanditelt lisaväärtust andev, nii võib nähtavaks saada seni märkamatu.

Perepõhisesse kogemusraamistikku kuuluvad erinevate informantide omavahel põimunud lood, mis seotud raamistiku erinevate piirkondadega – nii kuuluvad sisesfääri isikliku tasandi varjatud lood, mida ei vahendata meelsasti või üldse mitte, ent mis teiste lugude põhjal on märgatavad. Teraapilised lood raamistikus tekitavad hea tunde ja emotsiooni mõlemale osapooltele – nii rääkijatele kui vastuvõtjatele. Lugude rääkimine aitab toime tulla ka valusate kogemustega ja on jutustamissituatsioonis teraapilise mõjuga. Funktsioonipõhiselt on märgatavamad humoorikad pajatused, õpetlikud, kombestikku ja teadmist vahendavad ja hoiatavad lood.

Kogemusraamistik hõlmab üht või teist ajaloolist perioodi, ühiskonnakorraldust, norme ja reegleid, mida tuleb jälgida ning nimetatud ei ole võimalik pere tasandil muuta, sinna saab vaid kuuluda ja peegeldada ümbritsevat lugude kaudu. Seespoolne, individuaalne osa näitab selles raamistikus hakkamasaamist. Lood nimetatust võivad oma olemuselt olla teravalt ühiskonnakriitilised, nostalgilised, muutuvad.

Pere erinevatele liikmetele on olulised teatud inimesed, kellest räägitakse, kesksel kohal isikupõhises repertuaaris on lugude põhjal vanaemad. Eraldi võib vaadelda pereliikmete jutustamissituatsioone, kus ollakse koos lähedase inimesega ja saadakse uut infot. Koosolemise kogemusest võivad hiljem vormuda lood kolmel viisil: loo rääkija poolt läbielatu, jutustaja poolt vahendatu ja rääkimissituatsioonis kogetu.

Lugude kaudu toimub enesemääratlemine – perena positsioneeritakse ennast külast lähtuvalt, individuaalselt on enese määratlemisel alusbaasiks pere. Iseloomulikuks võib saada argieluline pisiasi, näiteks toidueelistus. Ühtekuuluvust peres ja ühise kogemuse saamist peegeldavad elukalendri tähtpäevad (sünd, pulm, matus). Rahvakalender ümbritseb nii isikliku kui avaliku osise lugusid ja on sõltuv parasjagu kehtivast ajastust nagu kogu ülejäänud lugude hulk. Nõukogude perioodil külas ringi käinud mardi- ja kadrisandid on tänapäeval asendunud lasteaias ja koolis kombestiku õpetamisega, jõulukombestiku kindlaks osaks peres on saanud lauamängud.

Elukogemused, žanrid, isikud on omavahel seotud. Nii näiteks on vanaisade rangus liidetud lugudes humoorika lähenemisena, vanaemade hellus mitmetasandiliste juttudega, milles esiplaanil emotsioon, isikupäraste tegelaste käitumine on aluseks pajatustele ja naljanditele. Üleulatuva kogemuse kontseptsioonist on näha, et esitushetk võib hõlmata erinevaid kogemise ajahetki, mis ühte lugu täidavad.

Oma olemuselt on välitööd olnud kokkulepitud, seotud, spontaansed, unustatud, tutvuv-vaatlevad, auditiivsed. Põhieesmärk multidimensioonilisel lähenemisel allikmaterjalile on olnud soov märgata kõnekat “kogemuse“ kontekstis. Peresised välitööd on olnud kogujale heaks kogemuseks ja kasvamise kohaks, õpetades taaskord märkama välitööde muutuvat loomust, informantide käitumise, jutustamisviisi ja temade omavahelist seotust.

Allikad

Eesti Rahvaluule Arhiivi kogud

ERA, DK 00011, 1–75.

ERA, DK 81, 1–415.

Käsikirjad

TPVP = Puistaja, Terje. Välitööpäevik 2011. Käsikiri autori valduses.

Puistaja, Terje. Dokumenteeritud kirjavahetus keskse informandi ja tema tütardega 11.05.2011–3.04.2014. Käsikiri autori valduses.

Fotokogu

Puistaja, Terje. Fotokogu 2011. Fotod autori valduses.

Kirjandus

Andrews, Molly 2008. Never the last Word: Revisiting Data. – *Doing Narrative Research*. Eds. Molly Andrews, Corinne Squire & Maria Tamboukou. 86–101).

Erixon, Sigurd 1938. Regional European Ethnology II. Functional analysis. *Time Studies*, *Folkliv* 2, pp. 263–294.

Arukask, Madis 2011. Välitööd – võimalus või taak? – *Lähme välja, endast välja: välitöödest refleksiivse pilguga*. *VanaVaraVedaja* nr 7. Tartu, lk 15–23.

Bauman, Richard 1986. *Story, Performance, and Event: Contextual studies of Oral narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.

Becker, Karin 2000. Picturing a Field: Relationships Between Visual Culture and Photographic Practise in a Fieldwork Setting. – *Folklore, Heritage Politics and Ethnic Diversity*. Botkyrka, Sweden: Multicultural Centre, pp. 100–121.

Bendix, Regina 1997. Introduction. – *In search of authenticity: The formation of folklore studies*. University of Wisconsin Press, Madison, pp. 3–23.

Briggs, Charles L. 1986. Õppida, kuidas küsida. Sotsiolingvistiline hinnang intervjuu rolli kohta sotsiaalteadustlikus uurimistöös. Artikkel VTK raamatust. <http://www.folklore.ee/seminar/briggs.html> Vaadatud 01.07.2014.

Crapanzano, Vincent 1992. *Herme's Dilemma and Hamlet's Desire. On the Epistemology of Interpretation*. Cambridge: Harvard University Press.

Davies, Charlotte 2008 [1998]. *Reflexivity and ethnographic research – Reflexive ethnography: a guide to researching selves and others*. Routledge: London, pp. 3–27.

Dégh, Linda 2003. Ilu, jõukus ja võim. Naise karjäärivõimalused rahvajuttudes, muinasjuttudes ja tänapäeva meedias. – *Mäetagused*, 23. Mare Kõiva & Andres Kuperjanov (toim.). Tartu, lk 9–55.

Dégh, Linda 1985. Isikukogemuse narratiivide teooria. – Artikkel VTK raamatust (originaal: *The Theory of Personal Experience Narrative. Papers III. The 8th Congress for the International Society for Folk Narrative Research*. Bergen, June 12th-17th 1984. Ed. by Reimund Kvideland & Torunn Selberg. Bergen), pp. 233–242. <http://www.folklore.ee/seminar/degh1.html> Vaadatud 20.06.2014.

Ehin, Kristiina 2001. Müüdnud neiu. Regilaul kui aja lugu. – *Regilaul – keel, muusika, poeetika*. Tiiu Jaago, Mari Sarv (toim.). Tartu, lk 315–332.

Erixon, Sigurd 1938. Regional European Ethnology II. Functional analysis. *Time Studies*, *Folkliv* 2, pp. 263–294.

Fabian, Johannes 2001. Keep Listening: Ethnography and Reading. – *Anthropology with an Attitude. Critical Essays*. Stanford, CA: Stanford University Press, pp. 53–69.

Fischer, Helmut 1984/85. Argijutustamine tänapäeval: tekstide kogumise ja töötlemise probleemidest. – Artikkel VTK raamatust (originaal: *Alltägliches Erzählen heute: Zum Problem der Texterhebung und Textverarbeitung. Studien zur Volkserzählung. Berichte und*

Referate des ersten und zweiten Symposions zur Volkserzählung Brunnenburg / Südtirol 1984/85 (Beiträge zur Europäischen Ethnologie und Folklore. Reihe B: Tagungsberichte und Materialien.), 5–25. <http://www.folklore.ee/seminar/fischerparem.html> Vaadatud 01.07.2014.

Frog, 2010. Narratiiv kui ravi: riituse etendus ja narratiivi aktualiseerumine kogemusena. – *Mäetagused*, 45. Mare Kõiva & Andres Kuperjanov (toim.). Tartu, lk 7–38.

Fuchs, Thomas 2012. The phenomenology of body memory. – *Body Memory, Metaphor and Movement*. Eds. Koch, Sabine C., Thomas Fuchs, Michela Summa and Cornelia Müller, John Benjamins Publishing Company, pp. 9–22.

Geertz, Clifford 2003. Pärismaalase pilguga. Antropoloogilise mõistmise olemusest. Omakandi tarkus. Esseid tõlgendavast antropoloogiast. Tallinn: Varrak, lk 76–96.

Hiimäe, Mall 1978. Kodavere pajatused. Kujunemine ja koht rahvajututraditsioonis. Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum. Tallinn: Eesti Raamat.

Hiimäe, Mall 2000. Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks. Eesti rahvaluule Arhiivi Toimetused 20. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Hiimäe, Mall 2007. Sõnajalg jaaniööl. Tartu: Ilmamaa.

Honko, Lauri 1998. Folklooriprotsess. – *Mäetagused* 6. Mare Kõiva & Andres Kuperjanov (toim.). Tartu. <http://www.folklore.ee/tagused/nr6/honko.htm> Vaadatud 19.07.2014.

Jaago, Tiiu, Jaago Kalev 1996. See olevat olnud... Rahvaluulekeskne uurimus esivanemate lugudest, Tartu.

Jaago, Tiiu 1997. Perepärimus. Rahvaluule ülemastme kursuses. E-väljaanne. Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool & EKI folkloristika töörühm. <http://www.folklore.ee/rl/folkte/pere/pere.htm>

Jaago, Tiiu 1999. Konflikt, kogemus ja nostalgia perepärimuses Eesti ja Soome näitel. – *Mäetagused*, 11. Mare Kõiva & Andres Kuperjanov (toim.). Tartu, lk 98–112.

Jaago, Tiiu 2001a. Mis on pärimuslik ajalugu? – *Pärimuslik ajalugu*. Tiiu Jaago (koost.). Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 7–15.

Jaago, Tiiu 2001b. Perepärimus ajaloo peegeldajana – *Pärimuslik ajalugu*. Tiiu Jaago (koost.). Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 264–280.

Jaago, Tiiu 2001c. Kuidas mõista pärimusjutu tõde. – *Kultuur ja mälu, konverentsi materjale*. Terje Anepaio, Ene Kõresaar (toim.). *Studia ethnologica Tartuensia* nr 4. Tartu Ülikool, lk 227–243.

Jaago, Tiiu 2002. Dialog privaatse ja avaliku elu vahel. Inimese ja keskkonna suhete peegeldus pärimuses. – *Elektrooniline konverents*. Täienduskoolituskursus. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu Ülikool.

Jaago, Tiiu 2003. Pere- ja suguvõsalood pärimuses. 20 sajandi teine pool. – *Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive*. *Studia Ethnologica Tartuensia*, 6. Tartu Ülikool, lk 33–59.

Jaago, Tiiu 2006. Individuaalsed valikud ja sotsialiseerumine eluloojutustuste põhjal. – *Mäetagused*, 33. Mare Kõiva & Andres Kuperjanov (toim.). Tartu, lk 83–100. <http://www.folklore.ee/tagused/nr33/jaago.pdf> Vaadatud 19.07.2014.

- Jaago, Tiiu** 2007b. Perepärimus. – Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik. Tiiu Jaago (toim.). Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond. URL: <http://argikultuur.ut.ee> Vaadatud 29.06.2014.
- Jaago, Tiiu** 2007a. Perepärimus folkloristika vaateväljas. – *Artikleid usundi- ja kombeloost. Sator*, 6. Mare Kõiva (toim.). Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 230–250.
- Jaago, Tiiu** 2009. Lugu ja sündmus jutu-uurimises: situatsioonianalüüsis kontekstianalüüsini. – *Mäetagused*, 43. Mare Kõiva & Andres Kuperjanov (toim.). Tartu, lk 125–144.
- Jaago, Tiiu** 2014. Pärimuslik ajalugu – arengusuunad ja paralleelid. – *Mäetagused*, 56. Mare Kõiva & Andres Kuperjanov (toim.). Tartu, lk 7–20.
- Järv, Risto** 2000. *Vana-aolidsõq jutug* kaasajal – kogumiskogemus Orava külas Siberis. *Mäetagused*, 15. Mare Kõiva & Andres Kuperjanov (toim.). Tartu, lk 98–123.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki** 2000. Miks me mäletame nii, nagu me mäletame? – *Mäetagused*, 15. Mare Kõiva & Andres Kuperjanov (toim.). Tartu, lk 35–47.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki** 2008. Kogemus ja tõlgendus: kuidas väljendatakse jutustamisel emotsiooni. – *Kes kõlbab, seda kõneldakse. Pühendusteos Mall Hiimäele*. Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused, 25. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 157–168.
- Kalda, Mare** 2007. Mõisakingsepa isikukogemuse lugu Rõngu kirikuraamatus ja muistendikogumikes. – *Mäetagused*, 35. Mare Kõiva & Andres Kuperjanov (toim.). Tartu, lk 95–114.
- Kokamägi, Hilja** 1957. Mai Kravtsov. – Diplomitöö. TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder.
- Korb, Anu** 2000. Ajalugu ja pärimus: Siberi eestlaste jutud oma esivanematest. – *Mäetagused*, 15. Mare Kõiva & Andres Kuperjanov (toim.). Tartu, lk 48–64.
- Korb, Anu** 2005. Venemaal rahvuskaaslasti küsitlemas: folkloristliku välitöö metoodilisi aspekte. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Korb, Anu** 2007. Siberi eesti kogukonnad folkloristliku uurimisallikana. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Korb, Anu** 2013. Rahvaluule osakonna Siberi kaastöölise Rosalie Ottessoni ja teadurite-arhivaaride dialoo aastatel 1969–1976. – *Mäetagused*, 54. Mare Kõiva & Andres Kuperjanov (toim.). Tartu, lk 7–26. <http://www.folklore.ee/tagused/nr54/korb.pdf> Vaadatud 1.07.2014.
- Kuuste, Elo** 2006. Muutlikud lood muutlikus maailmas. Ühest isikukogemuse jutust – *Linna-alused. Pro Folkloristica XIII*. Mall Hiimäe, Kanni Labi (toim.). Eesti Kirjandusmuuseum, lk 42–60.
- Kuutma, Kristin** 2010. Mõistete konstrueerimisest teadmuse loomiseni: folkloristika interdistsiplinaarsus. – *Keel ja Kirjandus*, 8–9, lk 687–702.
- Kõiva, Mare** 2003. Lugu suurest lumesajust. Rootsieestlaste lood Nõukogude Eestist. – *Mäetagused*, 23. Mare Kõiva & Andres Kuperjanov (toim.). Tartu, lk 56–94.

Kõiva, Mare 1989. Aleksei Lesest ehk Tiitsu Seiust. – *Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed* – Uurimusi XII Jakob Hurda 150. sünniaastapäevaks. Tallinn: Eesti Raamat, lk 80–100.

Kõiva, Otilie 1964. Kihnu rahvalaulikutest. TRÜ toim. nr. 159, Tartu.

Kõresaar, Ene 2003. Mälu, aeg, kogemus ja eluloouurija pilk. – *Mälu kui kultuuritegur: Etnoloogilisi perspektiive*. Terje Anepaio, Ene Kõresaar (toim.). *Studia Etnologica Tartuensia* 6. Tartu: TÜ etnoloogia õppetool, lk 7–32.

Kõresaar, Ene 2005. Elu ideoloogiad. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Laitinen, Katja 2003. Etnograafiliselt loodud kollektiivsus. – *Pärimus ja tõlgendus*. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt. Tiiu Jaago (koost.). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 248–258.

Latvala, Pauliina 1999. Soomlase elu kujutamine pärimuslikus ajaloos. – *Mäetagused*, 11. Mare Kõiva & Andres Kuperjanov (toim.). Tartu, lk 72–87.

Lotman, Juri 1999. Semiosfäär. Vagabund.

Mattingly, Cheryl 1998. *Healing Dramas and Clinical Plots: The Narrative Structure of Experience*. Cambridge: Cambridge University Press.

Meier, Moon 2012. Tänapäevase jutuvestmise mõtestamisvõimalusi: András Berecz ja Terje Lillmaa seisukohad. Magistritöö. Tartu. http://www.ut.ee/folk/library/MA_Meier.pdf

Meier, Moon 2013. Kuidas tõlkida kogemust: kohtumine, emotsioon ja akadeemiline kirjutus. – *Kogemus, taju, keha: uurimusi noorteadlastelt*. VanaVaraVedaja 8. Tartu: Bookmill Trükikoda, lk 142–159.

Metsvahi, Merili 2007. Indiviid, mälu ja loovus: Ksenia Mürsepa mõttemaailm folkloristi pilgu läbi. *Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis* 10. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Nekljudov, Sergei 2003. Vene rahvaluuleteadus ja struktuuralsemiootilised uurimused. – *Pärimus ja tõlgendus*. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt. Tiiu Jaago (koost.). Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 26–36.

Oras, Janika 2006. Kolm laulikut 1965 a. Järvamaa ekspeditsioonilt: Ennette Evart, Anette Raagul, Rosalie Veinberg. – *Regilaul – esitus ja tõlgendus*. EKM: Tartu, lk 87–149.

Oras, Urmas 1988. Haljala lauliku Leenu Akkeri (1831–1913) lauluteemad. – *Kirjandusmuuseumi VII kevadsessioon. 20. aprill 1988*. Ettekannete teesid. Tartu, lk 6–7.

Peltonen, Ulla-Maija 2008. Memories and Silences: On the Narrative of an Ingrian Gulag Survivor. *Memories of Mass Repression: Narrating Life Stories in the Aftermath of Atrocity*. Editors Selma Leydesdorff, Mary Chamberlain, Leyla Neyzi.

Peltonen, Ulla-Maija 2003. Suuline ajalugu soome folklooriuurimises. – *Pärimus ja tõlgendus*. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt. Tiiu Jaago (koost.). Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 177–190.

Pilt, Maili 2007. Aines ja lähenemisviis. Sissevaateid tänapäeva eestlaste sünnipäevapärimusse: teadusteksti loome probleeme. Magistritöö. Tartu. http://dSPACE.utlib.ee/dSPACE/bitstream/handle/10062/2928/pilt_maili.pdf?sequence=1

- Portelli, Alessandro** 2000. "What makes oral history different". [1991] Perks, Robert & Thomson, Alistar (eds.). *The Oral History Reader*. London, New York: Routledge, pp. 63–74.
- Pranka, Maruta** 2009. Migratsioon versus kodu: vaateid ühele uurimisprojektile. – *Mäetagused*, 43. Mare Kõiva & Andres Kuperjanov (toim.). Tartu, lk 85–104.
- Primiano, Leonard Norman** 1995. Vernacular Religion and the Search for Method in Religious Folklife. *Western Folklore*, Vol. 54, No. 1, Reflexivity and the Study of Belief, pp. 37–56.
- Puustaja, Terje** 2012. Kulla hind. – *Ühine teistsugusus: artikleid ja esseid TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia 60.aastapäevaks*. Print Best Trükikoda, lk 139–148.
- Pöysä, Jyrki** 2009. Kogumisvõistlused pärimusliku ajaloo uurimises. *Mäetagused*, 43. Mare Kõiva & Andres Kuperjanov (toim.). Tartu, lk 19–38.
- Reha, Liis** 2013. Pupe, vana põrguline! – Isikliku kogemuse jutud lapsepõlvest. – *Kogemus, taju, keha: uurimusi noorteadlastelt*. VanaVaraVedaja 8. Tartu: Bookmill Trükikoda, lk 103–124.
- Reha, Liis, Koppel, Katre** 2012. Kiigates välitöökööki: TÜ VKA pärimuse kogumisprojekti koordineerimisest. – *Ühine teistsugusus: artikleid ja esseid TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia 60.aastapäevaks*. Katre Koppel, Liis Reha (koost.). Print Best Trükikoda, lk 15–41.
- Roht, Eva-Liisa, Jaanits Jaanika** 2011. Komi nooruse otsingul. – *Lähme välja, endast välja: välitöödest refleksiivse pilguga*. VanaVaraVedaja 7. Tartu, lk 35–48.
- Ristolainen, Tiia** 2004. Aspekte surmakultuuri muutustest Eestis. – *Dissertationes Folkloristicae Universitatis Tartuensis*, 4. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Saleniece, Irēna** 2009. Läti 20. sajandi ajaloo allikad: suulise ajaloo allikate ja arhiividokumentide dialoog. – *Mäetagused*, 43. Mare Kõiva & Andres Kuperjanov (toim.). Tartu, lk 61–84.
- Salmi-Niklander, Kirsti** 2009. Sündmus, kogemus ja jutustamine – *Mäetagused*, 43. Mare Kõiva & Andres Kuperjanov (toim.). Tartu, lk 19–38.
- Semper, Johannes** 1924. Kalevipoja rahvaluulemotiivide analüüs. Tallinn „Olion“ 1997; esmatrükk K/Ü „Loodus“, lk-d 8–18, 38–45, 146–166.
- Siim, Pihla Maria** 2014. Üle piiride liikuvad pered: lood mobiilsusest ja paigal püsimisest. – *Mäetagused*, 56. Mare Kõiva & Andres Kuperjanov (toim.). Tartu, lk 127–154.
- Stahl, Sandra K. D.** 1983. Jutud isiklikest kogemustest. Tõlk. Mare Kõiva – *VTK raamat*. (Personal Experience Stories. – *Handbook of American Folklore*. Ed. By R. M. Dorson. Bloomington, pp. 268–276. <http://www.folklore.ee/seminar/pen.html> Vaadatud 20.06.2014
- Sydow, Carl Wilhelm von** 1934. Kategorien der Prosa-Volksdichtung in Volkskundliche Gaben. Erich Semann & Harry Schewe (toimetajad). *Festschrift J. Meier zum 70. Geburtstag dargebracht*. Berlin: W. de Gruyter, S. 253–268.
- Throop, C. Jason** 2003. Articulating experience. - *Anthropological Theory*. Vol 3 (2), pp. 219–241. <http://ant.sagepub.com>

Timonen, Senni 2000. Kui mul oleksid linnu tiivad...Utoopiast rahvaluules. – *Kust tulid lood minule*. TÜ Eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool, lk 229–243.

Tuisk, Astrid 2011. Olli orja sääl koskil... Orja- ja vabadustemaatika Siberi eestlaste väljarändamisjuttudes. *Acta Historica Tallinnensia* 17, lk 55–71.

Turner, Victor and **Edward Bruner**, 1986. *The Anthropology of Experience*. Urbana: University of Illinois Press.

Viidalepp, Richard 2004. Eesti rahvajuttude laadist, funktsioonist ja jutustajatest. – *Sator* 4. Tartu, Eesti Kirjandusmuuseumi rahvausundi tööühm.

Villandi, Maarja 1995. Mängudest. – *Lipitud-lapitud. Tänapäeva folkloorist*. Mare Kõiva (toim). Eesti Keele Instituut, Eesti Kirjandusmuuseum, lk 302–305.

Vissel, Anu, Kõiva, Mare 1995. Perekond kui traditsioonide kandja. – *Keel ja Kirjandus* 3, lk 212–216.

Wehse, Rainer 2005. The Effects of Legends, Rumors, and Related Genres on Audiences. Gary Alan Fine, Veronique Campion-Vincent, Chip Heath (toim). *The Social Impact of Rumor and Legend*. New Jersey: Transaction Publishers, New Brunswick, pp. 159–165.

Summary:

About the concept of experience in family lore fieldwork

The primary aim of this research is to analyse the occurrence of experience in family lore. The research focuses on three sub-topics: family lore material collected within fieldwork, specificity of the conducted fieldwork and discourse of experience studies, as well as the interrelationship between the three.

The overview chapter discusses the historical and theoretical context in relation to experience discourse, the empirical part focuses on argumentations about methods and selections as well as the collected source material by themes, persons under discussion and informants. On a reflexive level the dialogue between the collector and the informant is more thoroughly observed. The third part of the research focuses mainly on the overlapping of folkloric material and personal experience stories and the manifestation of possible experience forms.

The problematics of the concept of experience, its different definitions, and selectivity of choices has channelled me to observe the things emerging in the analysis rather than give my own definition of the concept.

For the family-centred fieldwork I have elaborated a specific collection methodology proceeding from the given situation, former experience and prior work by other researchers. The aim is to share the “presenter’s version”, to examine more closely the people under study and the collected fieldwork material. A specific feature of the research is staying with one concrete family, meeting its members in different seasons and different locations, which has yielded a time-, place- and meeting-specific outcome.

The collection and fieldwork is related to a family in western Virumaa. Throughout my research I have used the concept *central informant*, as in the timeline the person under study occupies a central position in comparison to the persons under discussion and other informants. The timeline of those who have lived longer than the central informant is situated

to the left; that of those who have lived less is on the right. When collecting empirical material, I focused, above all, on the material offered by the informants themselves; I did not use specific questionnaires devoted to experience, nor did I aim to get answers to similar questions from all the respondents. It was essential for me to find out what the material offered in case of an informal conversation and spontaneous rather than pre-set form. When comparing informal conversation and structured interview, the latter revealed comprehensive and detailed material, yet with fewer stories as formed narratives than in an informal conversation.

An initial overview of the collected material has been gained by means of intratextual genre specification, which enables to detect to what extent the texts represent a collective point of view and what are the narrators' genre preferences. The theme-based analysis includes as keywords collection situation, life experience, personality features, emotionality, and temporal orientation, which could be interpreted as follows:

- (1) Topics treated securely are important from the point of view of talking;
- (2) The multiplicity of stories related to distinctive people largely reflects the members of the village community and is characteristic rather of the informants of the older generation;
- (3) Same reference indicates that one reality is fragmented into different sub-realities;
- (4) the narrator's personal qualities, themes of narrations and the person's life experience are interrelated: for instance, person-centred narrations are characteristic of the aunt, who is sociable and a central person in the community; professional lore narrations are typical of the central informant who highly values his job; horror and bogeyman stories – of the eldest daughter, who has a corresponding experience from her childhood; childhood reminiscences and games – of the middle daughter, who evaluates her sisters and her brother by means of the narratives; the traumatic part of the life flow to be shared is essential for the grandmother;
- (5) High emotional charge in certain narratives may characterise the personal, private sphere, yet also be intrinsic in the public sphere (e.g. media narratives);
- (6) The narratives feature the logic of the incompleteness of a biography, i.e., the stories are not complete as they change during each presentation and depend on the narrator's life experience;
- (7) The dependence of interpretation can be observed on the basis of the narrator's private sphere, i.e., the farther from the narrator's private sphere are the topics and persons, the more the narrator presents personal viewpoints, evaluations and comments.

The person-oriented viewpoint indicates that the detail level differs in the case of self-experienced and mediated stories, being more detailed in the former. If a person wants to detach from a subject, they start to talk about someone or something else.

While observing the family's experience framework, it becomes evident that generally the concept *experience* is rarely used and we could rather talk about different manifestation forms of experience (experience of touching, mediated experience, multilevel experience repetition, experience variability, experience pledge, experience dream, experience difference, experience ideology), which emerge under different topics. In addition, we could elicit, on the basis of the analysed material, the following categories of experience: absent, involving future, categorising, distinguishing, educating, repetitive, affecting, dependant, shared, opposing, awakening, utopian, filling, praising, comparing, altering, rendering significance, changing, valuing, re-creative.

Part of experience can be detected audibly: the speaker's voice reflects their relation to the topic, refers to the concealed elements, foreshadows the way that the narrator portrays other people, suggests the kind of relationship the narrator has with the protagonist, indicates what the narrator's style, change of rhythm, and emphases refer to, and how the episodes are interconnected. To understand the narratives more thoroughly, reading at all these levels adds to the value, as it can expose some elements unnoticed so far. The audio-typed remark "laughter" need not tell us what kind of laughter it is and what it could refer to. However, when we listen we realise that forced laughter can disguise hidden emotions, which help to understand more than is said with words. In order to understand the importance of audition one would need personal experience.

Family-based experience framework includes intertwined stories from different informants, which are related to different areas within the framework: so the inner sphere comprises concealed stories of the personal level, which are not mediated willingly or at all, but which are still detectable in other people's stories. Therapeutic stories within the framework induce positive emotions and good feelings in both parties – the narrator and the recipients. Story-telling helps to cope with painful experiences and as such has a therapeutic influence on the narrator. In function-based terms humorous tales, educative and cautionary stories sharing knowledge and traditions are more noticeable.

The experience framework covers a certain historic period, social order, norms and rules, which have to be obeyed and cannot be changed at the family level; one can just belong there and reflect the surroundings by way of narratives. The inner individual part demonstrates how one copes within the framework. Stories about the aforesaid can reveal fierce social criticism, be nostalgic and changing.

Different family members consider certain people as significant and talk about them; a central place in the person-based repertoire seems to be occupied by grandmothers. A separate mention should be made about family members' narration situations, in which they are together with a close relative and gain new information. Togetherness experience can later on result in three kinds of stories: the experiences of the story-teller, the things mediated by the narrator and the things experienced in the narrative situation.

Self-identification takes place by way of these stories: as a family, people position themselves against the background of the village, whereas at an individual level the basis for self-identification is the family. A small detail from everyday life, for example, preference in food, may become a characteristic feature. Important days in the life circle (birth, wedding, funeral) reflect the sense of togetherness within the family and common experience. Folk calendar encompasses the narratives of both private and public spheres and depends on the concrete era just like the rest of the narratives. While during the Soviet period mummies went from house to house on St. Martin's and St. Catherine's Days, today children at school and kindergarten get educated about customs and traditions, and board games have become part and parcel of the family's Christmas traditions.

Life experience, genres and individuals are interrelated. So, the narratives combine, for instance, grandfathers' strictness with a humorous approach, grandmothers' tenderness with multilevel stories that bring emotion to the fore, and an individual person's behaviour gives rise to various tales and funny stories. The all-embracing experience concept reveals that the presentation moment can involve different experiencing moments, which constitute parts of a narrative.

By its nature fieldwork may be arranged, connected, spontaneous, forgotten, introductory-observational, or auditory. The main aim in the multidimensional approach to the source material has been to detect eloquent elements in the context of "experience". Intra-family

fieldwork considerably broadens the collector's experience, makes them observe, once again, the changing nature of fieldwork, the interconnection between the informants' behaviour, the manner of narration and topics.

LISA 1: TABELID

Tabel 1. Üldandmed

Tabel 2. Välitööde materjali läbitöötamine

Tabel 3. Informantide palade arv

Tabel 4. Informantide esitatud palade arv materjaliüksustes

Tabel 5. Palade jaotuvus materjaliüksustes žanrite järgi

Tabel 6b. Teemapõhine ülevaade kogutust

Tabel 7b. Isikupõhine ülevaade. Jutustajad ja jutustatavad – isikud, kellest lugusid räägitakse

Tabel 1 Üldandmed

	Intervjuu number	Kogumisaeg	Kestvus	Kogumismaht	Palade arv
1	MA1_Puistaja	26.07.2011	1:51:33	88 469	96
2	MA2_Puistaja		0:43:58	34513	33
3	MA3_Puistaja		0:02:52	2946	3
4	MA4_Puistaja	27.07.2011	1:54:05	87 113	97
5	MA5_Puistaja		0:15:30	12 699	22
6	MA6_Puistaja		0:02:17	2363	3
7	MA7_Puistaja		0:03:09	3013	5
8	MA8_Puistaja		0:04:14	3798	5
9	MA9_Puistaja		0:53:06	42 098	63
10	MA10_Puistaja		0:30:20	23040	32
11	MA11_Puistaja		0:12:36	9472	13
12	MA12_Puistaja	28.07.2011	1:15:42	60256	75
13	MA13_Puistaja		0:04:39	4811	5
14	MA 14 DW_B0458_Puistaja	17.11.2011	1:26:53	67207	67
15	MA 15 DW_B0459_Puistaja		0:09:35	9 184	8
16	MA 16 DW_B0460_Puistaja		0:09:02	4468	2
17	MA 17 DW_B0461_Puistaja		0:06:10	6807	9
18	MA 18 DW_B0462_Puistaja		0:11:45	8581	8
19	MA 19 DW_B0463_Puistaja		0:09:36	7273	9
20	MA 20 DW_B0464_Puistaja	18.11.2011	0:17:38	17805	18
21	MA 21 DW_B0465_Puistaja		0:11:38	12850	10
22	MA 22 DW_B0466_Puistaja		0:01:37	2060	1
23	MA 23 DW_B0467_Puistaja		0:19:15	18811	14
24	MA 24 DW_B0468_Puistaja		0:02:04	2244	2
25	MA 25 DW_B0469_Puistaja		0:48:29	38167	41
26	MA 26 DW_B0470_Puistaja		1:36:46	78585	94
27	MA 27 DW_B0471_Puistaja		0:24:45	21150	22
28	MA 28 DW_B0473_Puistaja		0:11:27	10577	10
29	MA 29 DW_B0474_Puistaja		0:03:17	3612	3
30	MA 30 DW_B0475_Puistaja		0:02:52	3201	3
31	MA 31 DW_B0476_Puistaja		0:08:09	7430	10
32	MA 32 DW_B0477_Puistaja		0:05:44	5129	5
33	MA 33 DW_B0478_Puistaja		0:02:42	2269	1
34	MA 34 DW_B0479_Puistaja	19.11.2011	0:22:48	19053	21
35	MA 35 DW_B0480_Puistaja		1:06:26	53157	53
36	MA 36 DW_B0481_Puistaja		0:18:06	15606	21
37	MA 37 DW_B0482_Puistaja		0:03:52	4387	3
38	MA 38 DW_B0484_Puistaja		0:16:34	13830	20
39	MA 39 DW_B0485_Puistaja		0:01:39	1940	1
40	MA 40 DW_B0486_Puistaja		0:04:34	4624	4
41	MA 41 DW_B0487 B0488		0:09:46	9755	17
42	MA 42 DW_B0489_Puistaja		0:59:19	48622	62
43	MA 43 DW_B0490_Puistaja		0:10:57	10777	13
			17:56:59	883752	1004

Tabel 3. Informantide esitatud palade arv materjaliüksustes.¹

Materjaliüksus	Palade arv	Põhi-informant HV	Põhi-informandi ema HL	Põhi-informandi tütar MV	Põhi-informandi tüdi UM	Põhi-informandi vanem tütar EV	Erandid
MA1	96	95	27				
MA2	33	33					
MA3	3	3					
MA4	97	97	2				
MA5	22	22					
MA6	3	3					
MA7	5	5					
MA8	5	4	2				
MA9	63	63					
MA10	32	31	70				
MA11	13	3					
MA12	75	70	13	55			
MA13	5	5		2			
MA 14 DW_B0458	67	67					
MA 15 DW_B0459	8	8					
MA 16 DW_B0460	2	2					
MA 17 DW_B0461	9	9					KK 8
MA 18 DW_B0462	8	8					
MA 19 DW_B0463	9	9					
MA 20 DW_B0464	18	16		13			
MA 21 DW_B0465	10	10		10			
MA 22 DW_B0466	1	1					
MA 23 DW_B0467	14	10		13			
MA 24 DW_B0468	2	2		2			
MA 25 DW_B0469	41	38	39	14			
MA 26 DW_B0470	94	62		17	91		
MA 27 DW_B0471	22	15		2	22		AS 9
MA 28 DW_B0473	10	3		3	10		AS 1
MA 29 DW_B0474	3	2			3		
MA 30 DW_B0475	3	2		2			
MA 31 DW_B0476	10	10					
MA 32 DW_B0477	5	5					
MA 33 DW_B0478	1	1					
MA 34 DW_B0479	21	21					
MA 35 DW_B0480	53	53					
MA 36 DW_B0481	21	21					
MA 37 DW_B0482	3	3					
MA 38 DW_B0484	20	9				20	
MA 39 DW_B0485	1	1				1	
MA 40 DW_B0486	4	3				4	
MA 41 DW_B0487+ B0488	17	12				16	
MA 42 DW_B0489	62	42				58	IV 2
MA 43 DW_B0490	13	12				13	
(Esitatud) paladid kokku materjaliüksustes	1004	889	129	138	129	112	20

Protsentuaalne jagunevus: HV- 88,5%, HL – 12,84%, MV 13,74 %, UM 12,84 %, EV 11,15%.

¹ Informantide järjestatus tabelis tugineb kronoloogilisele intervjuude läbiviimise aegadele.

Tabel 4. Informantide palade numbrid

Materjaliüksus	HV	HL	MV	UM	EV	Erandid
MA 1	1-45, 47-66	42-78				
MA 2	1-33					
MA 3	1-3					
MA 4	1-97	1-2				
MA 5	1-22					
MA 6	1-3					
MA 7	1-5					
MA 8	1-4	4-5				
MA 9	1-67					
MA 10	8-11, 12, 15-16, 18-35, 37-38	1-28, 30, 32				
MA 11	1-12					
MA 12	1-13, 14-15, 18-47, 50-56, 58-67, 69-75	18, 37, 39-45, 50-51, 53-57, 56-58, 60, 62, 66	7, 9, 12-19, 24-30, 32-36, 39, 41-45, 47-75			
MA 13	1-5		3-1			
MA 14 DW_B0458	1-67					
MA 15 DW_B0459	1-8					
MA 16 DW_B0460	1-7					
MA 17 DW_B0461	1-9					KK 1-5
MA 18 DW_B0462	1-8					
MA 19 DW_B0463	1-9					
MA 20 DW_B0464	1-14, 16, 18		1-18			
MA 21 DW_B0465	1-10		1-10			
MA 22 DW_B0466	1		1			
MA 23 DW_B0467	1, 3-5, 7-8, 11-14		1-1, 6-14			
MA 24 DW_B0468			1-2			
MA 25 DW_B0469	1-9, 11-21, 23-39, 41 1-7, 9-10, 12-13, 15-16, 18-20, 22, 24-27, 31, 33-35, 38- 40, 42-43, 45, 48-51, 55-56, 59-61, 63-65, 67, 69, 71-72, 76-83, 85-89, 91	1-19	1-5, 15, 17, 20, 27-28, 31, 38-40			
MA 26 DW_B0470			1-2, 10, 13, 17, 48, 52-53, 55, 59, 63-64, 71, 73, 75-76, 78	1-91		
MA 27 DW_B0471	1-7, 4-5, 7-8, 10-15, 18, 21-22		4, 14	1-22		AS 3-4, 6, 8, 11, 14, 21
MA 28 DW_B0473	2, 5-8		1, 5, 7	1-10		AS 7
MA 29 DW_B0474	1, 3			1-3		
MA 30 DW_B0475	1-3		2, 3			
MA 31 DW_B0476	1-10					
MA 32 DW_B0477	1-5					
MA 33 DW_B0478	1					
MA 34 DW_B0479	1-21					
MA 35 DW_B0480	1-53					
MA 36 DW_B0481	1-21					
MA 37 DW_B0482	1-3					
MA 38 DW_B0484	2, 5, 7-9, 15-16, 19-20				1-20	
MA 39 DW_B0485	1					
MA 40 DW_B0486	2-4				1-4	
MA 41 DW_B0487- B0488	2-3, 5-7, 9-10, 12-13, 17				1-5, 7-17	
MA 42 DW_B0489	1-5, 7, 9-13, 16, 18-20, 22-23, 25-33, 35-40, 42-49, 52-53, 56-62				1-12, 14-33, 34-37, 40-62	JV 20, 32
MA 43 DW_B0490	1-7, 9-13				1-13	

Tabel 6b.

Teemapõhine ülevaade kogutust.

Teemad, millest räägitakse.	Jutustajate vanus.				
	75-80 HL	65-70 UM	45-50 HV	25-30 EV	25-30 MV
1. Isikliku elu seigid, sh	+	+	+	+	+
a) mälestused lapsepõlvest	+	+	+	+	+
b) noorte kooskäimine, suhtlemine	+	+	+	-	+
c) lood õdedest-vendadest	+	+		+	+
d) lood vanematest, suhted vanematega	+	+	+	+	+
e) lood lastest, suhted lastega	+	+	+	+	+
f) vanavanemate lood ja suhted	+	+	+	+	+
g) lood lapselastest	+	+	+		
h) kooselu, abielu	+	-	+	-	+
i) pereliikmete kõrvalekalded, erilisus	+	+	+	+	+
j) suguvõsa- ja osivanemate lood	+	+	+	+	+
2. Lapsed, sh					
a) sünnikombestik	+	+	+	+	+
b) lapsekasvatamise kombed	!	!	+	!	!
c) laste mängud	+	+	+	+	+
d) lapsed ja töötegmine	+	+	+	+	+
e) lapsed ja nähtamatud tegelased	-	-	+	+	+
3. Eluga toimetulek, sh					
a) töötegmine	+	+	+	+	+
b) säästlik eluviis	+	+	+	+	+
c) tootlus	+	+	+	+	+
4. Pere rahvakalender					
a) sünnipäevakombestik	+	+	+	+	+
b) pulmakombestik	+	+	+	+	+
c) matusekombestik	+	+	+	+	+
d) surnuaiapäevad	-	+	+	-	-
e) kalurite päev	-	+	+	-	-
f) vastlapäev	-	-	+	-	-
g) lihavõtted	-	-	+	-	-
h) jaanikombestik	+	+	+	-	-
i) hingedepäev	-	-	+	+	-
j) mardi- ja kadrikombestik	-	+	+	-	-
k) jõulukombestik, advendiaeg	-	+	+	+	+
5. Usund					
a) memoraadid, üleloomulikud jõud	-	-	+	+	-
b) usk ja kirik	-	+	+	+	-
6. Ametipärimus, erialane kogemus	+	-	+	+	+
a) sh lood töökaaslastest	+	-	+	-	-
7. Okupatsiooni periood, sh					
a) sõda	+	+	+	-	-
b) piirivalvelood	-	+	+	-	+
c) kordoni üema lood	-	+	+	-	-
d) venelased (= vänelased)	-	+	+	-	+
e) nõukogude (= vene) aja jutud	+	+	+	+	+
8. Ümbritsev kogukond, sh					
a) eluolu külas	+	+	+	+	+
b) külaelanike lood	+	+	+	+	+
9. Kohapärimus					
a) erilised paigad, kohad pere liikmetele	+	+	+	+	+
b) külakogukonnale tähtsad paigad	+	+	+	-	-

Tabel 7b Isikupõhine ülevaade. Jutustajad ja jutustatavad – isikud, kellest lugusid räägitakse

Grupp	Isikute roll peres (grupid a ja b), isikute tähendus peres (grupp c), lugudele iseloomulik (grupp d)	Jutustajad				
		(1) HL	(2) UM	(3) HV	(4) EV	(5) MV
a. jutustajad ise lugudes						
a.1 HV	tütar (1), ema (4, 5), täditütar (2)	+	+	+	+	+
a.2 HL	ema (3), vanaema (4, 5), tädi (2)	+	+	+	+	+
a.3 MV	tütar (3), lapselaps (1), õde (4), vanaema õetütar (2)	+	+	+	+	+
a.4 UM	täditütar (3), õetütar (1), tädi lapselaps (4, 5)	+	+	+	+	+
a.5 EV	tütar (3), lapselaps (1), õde (5), vanaema õetütar (2)	+	+	+	+	+
b. pere liikmed lugudes						
b.1 MA vanaisa	isa (3), abikaasa (1), vanaisa (4, 5), tädimees (2)	+	+	+	+	+
b.2 Vanaema LE	isapoolne vanaema (3), ämm (1), vanavanaema (4, 5), tädimehe ema (2)	+	+	+	+	-
b.3 Vanavanaisa RK	vanaisa (3), isa (1), vanavanaisa (4, 5), vanaisa (2)	+	+	+	-	+
b.4 AI-tädi	ema poolõde (3), poolõde (1), vanaema poolõde (4, 5), ema poolõde (2)	+	+	+	+	-
b.5 Laste isa	endine abikaasa (3), endine väimees (1), isa (4, 5), täditütre mees (2)	-	-	+	+	+
b.6 AL vanaema	ämm (3), endise väimehe ema (1), vanaema (4, 5), täditütre mehe ema (2)	-	-	+	+	+
b.7 AL vanaisa	äi (3), endise väimehe isa (1), vanaisa (4, 5), täditütre mehe isa (2)	-	-	+	+	+
b.8 Vanaema KR	emapoolne vanaema (3), ema (1), vanavanaema (4, 5), vanaema (2)	+	+	+	-	-
b.9 Poeg JN	poeg (3), lapselaps (1), vend (4, 5), täditütre poeg (2)	+	-	+	-	+
b.10 Söber HA	elukaaslane (3)	-	-	+	-	-
c. teised lähedased isikud						
c.1 PA-tädi	PA-tädi, pastori proua, kirikuõpetaja proua, kelle juures HV kostil oli	+	-	+	+	-
c.2 LI-tädi	naabritädi, kellel oli aega ja kellega HV mängis lapsena	+	-	+	-	-
c.3 NN	HV usaldusisik	-	-	+	-	-
c.4 Laste isa õde RE	lapsena haigestunud, elanud surmani väga haigena	-	-	+	+	+
c.5 Laste isa õde KA	kummituslugude rääkija, kes ise kartis väga vaimu ja kummitusi	-	-	+	+	-
c.6 UM-i õde IL	UM-i õde, kellega kogu aeg midagi juhtus lapsepõlves	-	+	+	-	-
d. külakogukond						
d.1 AN	pidevalt lugudes viidatav, mees, kes "küalugusid teab, räägib, ütleb"	+	+	+	-	+
d.2 KK	Väga värvikas tegelane erinevates juttudes. KK lood	-	+	+	-	-
d.3 SM	Naine, kes elas koos lammastega. SM lood	-	-	+	-	-
d.4 TR	pikk kõrendik mees, käis kadrisandis targeldatud marikleidiga	-	+	-	-	-
d.5 MI	Suri noorelt kopsuhaigusesse, isa raha ei suutnud neiu päästa.	+	-	+	-	-
d.6 RA	Mees, kellele meeldis kõik üle tõrvata. RA ütlemised	-	+	+	-	-
d.7 ÖV-omad	HL-i tädi ja tädimees. Öösiti olnud majakavaht, sellest ka nimetus.	-	-	+	-	-

LISA 2: Mikroanalüüsi näidistekst.

[--]

TP: Mäletad tema matuseid?

HV: Mhm. Ja-jaa ma mäletan, mina veel õmblesin ...Vanaema, vanaema oli kirstuga meil .. siin toas, oma toas oli ja tal oli üks roheline kleit ja sellel olid noh varukad, noh vanainimese käed ju jäävad...Ta oli lõpuks meil voodis .. ta kukkus oma puusaluu katki. Aga ega siis sel ajal ei viidud- niimoodi ei pandud kipsi ega mingit plaati ega kinni vaid- Noh, ta jäigi koju, ja ta oligi eks. Algul ta istu- panime veel kiiktoolile, isa pani rattad alla ja siis ta tuli nagu kiiktooli peale ja siis oli see nagu ütleme nagu .. tänapäeva nagu ratastool. Ja siis ta niimoodi sõitis sellega siin veel ikka. Aga-aga kui... [tempo aeglustub] sügis tuli, jah, siis ta nagu noh jäi ikka päriselt niimoodi, et enam ta ei tõusnud ka eks enam sealt, noh, voodist. Ja siis me seal puusärgis siis noh niimoodi paistis see kõik see käevars, see kondine osa, siis mina otsisin kuskilt pitsi ja siis ma õmblesin .. siia selle pitsi siia varruka otsa. Siis käsi mul käisnoh kui ma õmblesin, mitu korda nagu tema vastu seda kätt. Missugune külm see oli. See ei ole metallikülm, surnu külmus, [TP: Mhm] see on kuidagi noh, mul on see tunne siinamaani. Ma ei ole .. ma olen .. ma ei mäleta noh .. ämmaga ma ka toimetasin, aga ma ei mäleta noh, et temal .. oleks sellist old, aga-aga noh .. vanaemal ma just veel ise õmblesin, panin ukse kinni, et oleks tuba jahe, eks, aknad olid lahti ja ma õmblesin siin. Ta oli kirstus juba, siis ma õmblesin seda pitsi niimoodi, et noh näha ei jääks, siis ilusti pitsi jäi siia käe peale, noh.

TP: Kui vana sa olid siis?

HV: Ma olin ikka abielus juba ... ja-jaa-jaa. Mul oli juba kas kaks või kolm last.

TP: Vanust mäletad?

HV: Noh, mis ma võisin olla ... 25 äkki või? Ma arvan. Või rohkem isegi. Tead ma niimoodi aastate ... kui ma hakkas vaatama tead tagantjärele pilte [TP: Mhm] ja siis mul tuleb noh.

TP: A sa ütlesid mulle, mis kuu see oli, kui vanaema suri?

HV: Las ma mõtlen...Me tegime, me tegime omal, kas me kolisime alla korterisse ülevalt korterist, oma kolmetoalisest neljatoalisesse. Eeh [ohkab] ja siis meil ei old veel telefoni, kas meil oli telefon väljas või... Ja siis alt naabrinaine tuli mulle ütles, et isa helistas, et vanaema on surnud. Noh koju vaikselt surigi.

TP: Siia?

HV: Siia. [--] (MA 1, p 10).

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Terje Puistaja (sünnikuupäev: 14. september 1962)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Kogemuse mõistest perepärimuse välitööde näitel“, mille juhendaja on Risto Järv,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2 üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi Dspace`i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 21.08.2014

Terje Puistaja